

ISSN 1563-0226
Индекс 75867; 25867

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Шығыстану сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия востоковедения

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Oriental series

№3(69)

Алматы
«Қазақ университеті»
2014

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының
Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Редакция алқасы:

Жұбатова Б.Н. – ғылыми редактор, филол. ғ.д. (тел.: 8-727-2438335)

Надилова Г.Е. – филол.ғ.д., проф., ғылыми редактордың орынбасары

Көптілеуова Д.Т. – филол.ғ.к., доцент, жауапты хатшы

Алдабек Н.А. – т.ғ.д., профессор

Ким Г.Н. – т.ғ.д., профессор

Авакова Р.А. – филол. ғ.д., профессор

Балақаева Л.Т. – т.ғ.д., доцент

Ақтаулова Б.Ж. – т.ғ.к.

Ким Ф.Г. – ИНХА университетінің профессоры (Оңтүстік Корея)

Ауэзова З.М. – Амстердам университетінің профессоры (Голландия)

Арслан М. – Ыстамбұл университетінің профессоры (Түркия)

Ғылыми басылым

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Шығыстану сериясы

№3(69)

Редакторлары: *Г. Бекбердиева, А. Иманғалиева*

Компьютерде беттеген: *А. Алдашева*

ИБ №7595

Басуға 07.10.2014 жылы қол қойылды.

Пішімі 84x108 ¹/₈. Көлемі 8,3 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №2174. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2014.

ТАРИХ

ИСТОРИЯ

HISTORY

ӘОЖ 94(4/9)

Р.Г. Арин

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: patriot01.kz@mail.ru

Жапонияның сыртқы саясатындағы үш негізгі пікірталас

Мақалада Жапонияның сыртқы саясаты үшін маңызы зор бейбітшіл-милитаристік, аралдық-теңіздік және батыстық-шығыстық атты пікірталастар қарастырылады. Ол таластардың шығу тегі мен олардың тарихи маңызы, теориялық негіздемесі, іс жүзіндегі көрінісі, өзара байланыстары, тарихи кезеңдері мен қазіргі жағдайы талқыланады.

Түйін сөздер: Жапония, сыртқы саясат, саяси пікірталастар, «қалыпты мемлекет», қауіпсіздік.

R.G. Arin

Three main disputes in Japan's Foreign Policy

The given article discusses the three main disputes such as pacifist-militarist, insular-maritime and west-orient, which has strong effect on Japanese Foreign Policy agenda. Also the article considers the general descriptions of their emergence, historical significances, theoretical substantiation, reflections in practice, mutual links, historical periods and their present condition.

Key words: Japan, foreign policy, political disputes, «normal country», security.

Р.Г. Арин

Три основных спора во внешней политике Японии

В статье рассматриваются три ключевых спора Японии, исход которых имеет большое влияние на внешнюю политику Японии. Также в статье обсуждаются природа возникновения споров, их историческая значимость, теоретическое обоснование, практические примеры, взаимные связи, исторические периоды и настоящее положение дел.

Ключевые слова: Япония, внешняя политика, политические споры, «нормальное государство», безопасность.

Халықаралық қатынастар тұрғысынан Жапонияны қалыпты мемлекет ретінде қарастыру өте қиын іс. Әрине, «қалыпты мемлекет» (normal country) деген сөз тіркесінің бекітілген анықтамасының болмауынан ол ұғым тек салыстырмалы түрде ғана шындыққа жанаса алады. Жапонияның «қалыпты мемлекет» не «қалыпты

емес мемлекет» деген пікірталас соңғы жиырма жыл ішінде саясаткерлер мен ғалымдар арасында қызуда. 1990-1991 жылдардағы Парсы шығанақта болған соғыстың нәтижесінде Жапония ащы тәжірибеден өткен соң И. Одзава «Blueprint for a New Japan: The Rethinking of a Nation» атты кітабын жарыққа шығарып, Жапонияның

«қалыптығы» жайлы қызу даудың бастамасын көтереді. Осы соғысқа қатысқан халықаралық коалициялық әскердің қаражаттық шығынының көп бөлігін Жапония өз басына алғанымен де, әскери күш қолданысын шектеуші, Ата заңның пацифистік қағидаларына сай Жапония әскери ұрыстарға «қалыпты мемлекет» қатарларында ат салыса алмады. Жапония өзінің соғысқа қатыспағаны үшін 13 млрд. АҚШ доллар қаражат көлемінде салым жасады. Осындай «бейбітшілік әрекетсіздік» пен «чек кітапшасы» дипломатиясы үшін Жапония қатты сынға алынды [1, 121-б]. Осыған байланысты Сэм Джеймсон мынадай қызықты мәлімет береді: «1991 жылдың қаңтар айында АҚШ-тың әскерилері Кувейтке аттанып, ол жерді ирактықтардан азат етумен қарбалас болған кезде, Жапонияның әскерилері Саппородағы қысқы фестиваліне арнайы қар мүсіндерін жасаумен айналысумен қарбалас болды» [2, 59–62-б]. 1996 жылы Американың Newsweek журналында Жапонияның позициясы келесі сөздермен қатты сыналды: «Әлемнің бай мемлекеттер ішіндегі Жапония Парсы шығанағынан тасымалданатын мұнайға ең тәуелді бола тұрып, ол аймақтағы энергетикалық қауіпсіздікті американдық жас жауынгерлердің қазасымен бірге сатып алатын» [3]. Американың өзге танымал Wall Street Journal атты журналында Жапония өзінің халықаралық жауапкершілігінен қашу амалы ретінде «жалған конституциялық сылтауларды» пайдалануда деп айып тағылды [4, 804–17-б.].

Бұл пікірталас Жапонияны пацифистік және милитаристік таңдау арасында қалықтау мәселесіне қайта әкелуде. Осындай мәселелердің туындауы Жапонияның саяси жүйесі үшін бірыңғай жағдай емес. Жапонияның модернизациялық және постмодернизациялық даму жолдарына түсу кездерінен бастап осындай бірқатар қарама-қайшы мәселелер туындай бастады. Жалпы Жапонияның саяси болмысын жақсы ұғыну үшін жағрафиялық орналасу, өркениеттік тәнділік, тарихи үрдістер мен ірі оқиғаларды ескергені дұрыс. Сол себептен ол мәселелер ішінен негізгі үшеуін ерекше бөлгім келеді. Олар жағрафиялық, өркениеттік және саяси салаларындағы ерекшеліктеріне сай бөлінген. Бірақ олардың арасында өзара байланыстығы да бар. Олар:

- Бірінші пікірталас, ол Жапонияның аралдық немесе теңіздік мемлекет болуына қатысты туындауында.

- Екінші пікірталас, Жапонияның Шығыстық әлде Батыстық өркениетке тиесілігіне қатысты туындауында.

- Үшінші пікірталас, жоғарыда көрсетілген қауіпсіздік мәселесіне тиесілі Жапония өзін пацифистік әлде милитаристік (ең болмағанда «қалыпты мемлекет») ұстаным жолымен жүруіне байланысты.

Жапонияның сыртқы саясатында осы мәселелер бойындағы пікірталастар анықтаушы және бағыттаушы рөлдерін атқарады. Оны түсіну үшін әр пікірталастың негізіндегі мәселелердің мән-жайын ашып, ықтимал нәтижелері мен салдарын да қарастыру қажет.

Жапонияның аралдық мемлекет екендігі әркімге де мәлім нәрсе. Кейде құрлықта орналаспаған ел болғандықтан теңіздік мемлекет те деп атай береді. Дегенмен «аралдық мемлекет» және «теңіздік мемлекет» деген ұғымдардың өркениеттік және геостратегиялық тұрғыда қарастырғанда олардың мәнісі бір-бірінен күрт өзгешелене түседі. Аралдық мемлекет пен теңіздік мемлекеттерді салыстыра келсек, аралдық мемлекет теңіздік мемлекеттен гөрі едәуір оқшауланған болса, теңіздік мемлекет, керісінше, теңізге шығуы бар елдермен тығыз сауда-саттық қатынастарды орнатуға тырысады. Яғни сыртқы бағыттағы сауда-экономикалық, саяси-әскери, мәдени байланыстарды теңіздік мемлекеттер өте белсенді орнатады. Осыған орай американдық геосаясат пен геостратегия теоретиктері Альфред Тайер Мэхэн мен николаас Джон Спикменнің теңіздік ұлттардың мүдделерін қорғау мақсатта Еуразия құрлықта ешбір мемлекеттің жалғыз басты үстемдігін болдырмау қажеттілігі туралы ерекше көңіл аударды [5, 9]. Себебі кез келген теңіздік мемлекет бірінші кезекте экономикалық байланыстардан және көліктік дәліздердің жағдайынан қатты тәуелді болады. Жапонияның негізгі потенциалы оның экономикасында болғандықтан, өз өнімдерінің экспорты мен өндіріс үшін қажетті шикізат импортынан қатты тәуелді. Осындай «ашық нарық» пен елдердің өзара экономикалық байланыстарға (және басқа да экономикалық емес) тәуелділікті халықаралық қатынастардың либерализмнің негізгі қағидалары да растай алады. Ал қазіргі «жаһандану» мен интеграциялық үрдістерінің үдейе түсуін есепке алсақ, осы пікірталаста Жапонияның «аралдық мемлекеттен» гөрі «теңіздік мемлекет» болу бағыты жеңіс табуда. Оны біз соңғы жылдардағы ұлттық стратегиясының

сыртқы бағыттағы белсенденуі мен күшеюінен байқай аламыз. Және келесі төмендегі мәселеге қатысты Жапонияның «теңіздік мемлекеттік» ойлауы мен мінез-құлқының әсері ерекше.

Жапонияның Шығыстық әлде Батыстық өркениетке тиесілі мемлекет пе деген сауалға төрт түрлі жауап бар. Біріншісі, өзінің тарихи-мәдени және діни құрамына қатысты Жапония Шығыстық өркениетке жақын. Екіншісі, қазіргі Жапонияның экономикалық-саяси саладағы модернизациялық жетістіктерді және Жапонияның Батыс елдері секілді постмодернистік сатыда тұрғандығын есепке алатын болсақ, Жапония Батыстық өркениетке жақын деп пайымдайды. Үшіншісі, Жапонияның Шығыстық немесе Батыстық өркениет өкілі деген сауалға жауап ретінде, ол елдің қос өркениетке жақындығы әр өркениеттің жетістіктерін құрамдас етіп қамтыған Жапония өркениеттердің қосынды, симбиоздық нұсқасы деп түсіндіруге тырысады. Соңғы тарап, Жапония не Шығыстық, не Батыстық өркениет өкілі еместігі және олардан өзгеше тұрған «жапондық» сипат, синтоизмнің ықпалынан туындайтын «эксклюзивтік идеясы» мен аралдық шығу ерекшелігімен тығыз байланысты.

Жапонияның Батыстық, Шығыстық немесе өзгешіл болу мәселесі «жаһандану» үрдісі кезіндегі елдегі өзін-өзі тану немесе ұлттық идентификациялау мәселесіне тікелей әсер етеді. Бұл мәселе Жапонияның сыртқы саясатына тікелей, не жанама түрде болсын әсер етеді. Жапонияның ежелгі және орта ғасырдағы тарихын және діни-мәдени құрамын алатын болсақ, Жапония сөзсіз, Шығыс өркениетінің өкілі. Ал егер Жапонияның жаңа замандағы дамуын және қазіргі қоғамның тұрмыс-тіршілігіне қарайтын болсақ, ол Батыстық өркениетке жақын келеді. Азия мен Африка елдерінің отар болған кезінде тек Жапонияның өзге Батыс елдермен империалистік және капиталистік жолындағы қатарлас мемлекет болуы да кездейсоқтық емес. Қайтсе де, Жапонияның өзгешелігі жайлы пікір ел ішінде басым болуда. Бұған қайта нағыз жапондық діни-наным «синтоизм» мен құрлықтық емес, аралдық типтегі ойлау ерекшелігінен Жапония Еуропа мен Азия үшін де салыстырмалы алшақ әрі оқшау ел болып қалуда. Осындай ұстанымның бір ұтымды жері – елдің кейбір жағдайдағы бейтараптылығын сақтай алуы. Дегенмен ғаламдық беделі бар елге айналу жолында Жапония өзінің бағытын анықтау қажет. Бірақ ғаламдық

беделінен бұрын Жапония аймақтағы рөліне ерекше көңіл бөлу керек. Яғни аймақтағы беделін күшейтуден кейін ғана Жапония ғаламдық беделін күшейте алады. Сонымен қоса, қазіргі Шығыс Азия болашақ әлем экономикасының негізгі орталықтарының біріне айналып, екі өркениеттер арасындағы даму жетістіктер деңгейі теңесуде. Әрине, «жаһандану» салдарынан бұл өркениеттер сауалы «өркениеттер текетіресі» сияқты идеологиялық мағынадан айырылған. Ол сауалға прагматизм тұрғысынан қарағанда, бұл сауалдың көбіне Жапонияның стратегиялық бағытын анықтау үшін маңыздырақ болып келеді. Мәселен, Жапонияның АҚШ-пен қауіпсіздік келісімі аймақтағы кейбір мәселелерге белгілі бір жақтан ғана қарауға мәжбүр етеді. Жоғарыда келтірген Альфред Тайер Мэхэн мен Николас Джон Спикменнің теорияларына сай өз уақытында құрлықтағы Ресей сияқты мықтылардың гегемониясын болдырмау мақсатта Жапония АҚШ пен Ұлыбритания сияқты теңіз мықтыларымен біріккен. Ол ұстаным Жапонияның Касумагасеки ортодоксал дипломатиясында орын табады. Қазіргі таңдағы С. Абэнің үкіметі Қытайдың шектен тыс күшеюін болдырмау үшін бұл айла тәсілді қайта қолдануда. Ендігі кезекте Жапония демократиялық құндылықтары жоғары және әскери-теңіз флоты мықты Үндістан, Австралиямен одақтасуды жоспарлауда. Қысқасы, Шығыстағы қауіпсіздік мәселесін Жапония Батыстық әріптестері мен құралдары арқылы орнатуда. Шығыстық не Батыстық бағыттағы стратегиясын анықтау мәселесі Жапонияның қауіпсіздік мәселесімен іргелес мәселелер болғандықтан, ақырында пацифистік-милитаристік таңдаудағы сауалға келіп тірелуде.

Алдыңғы екі пікірталастардан гөрі бұл мәселе Жапония үшін көкейтесті әрі күрделі мәселе болып табылады. Себебі бұл мәселе қарама-қайшылыққа толы. Және де жоғары көрсетілген екі пікірталастардың шешімі де осы мәселеге тірелуді де бостан-бос емес. Жапонияның ұлы стратегиялық мақсаттар ішінде БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшелігіне жету мақсаты бар. Бірақ ол үшін Жапония өзінің қауіпсіздік саласындағы ықпалдығын күшейту қажет. Экономикалық тұрғыдағы қуатты Жапония әлемнің қаржы-экономикалық мәселелерге ықпал ете алғанымен, қауіпсіздік саладағы АҚШ-қа тәуелді болғандықтан БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты мүшесі ретінде қабылдану үміті әзірше

ақталар емес. Демек, қауіпсіздік мәселесіндегі Жапонияның дербестігі халықаралық қатынастар жүйесіндегі орнын өзгерте алатыны анық. Сәйкесінше, Жапонияның әскери саласындағы қазіргі дәрежесінен тыс күшеюі Қиыр Шығыс Азия мен Оңтүстік-Шығыс Азиядағы әскери күштер теңгерімін күрт өзгертеді. Сондықтан да, осындай күштер теңгеріміне бейімделген көршілес мемлекеттері үшін Жапонияның әскери күшеюі тиімсіз болып табылады. Бұған қоса, Жапонияның Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі асыра қолданған басқыншылық саясатының зардаптарын көрген мемлекеттер осындай әскери күшею талпынысын қайта милитаристік Жапонияның оралу белгісі ретінде көреді. Сол тұрғыда Жапонияның «қалыпты мемлекетке» (normal country) айналуына қажетті қуатты әскер иелену жоспарларына сыртқы күштер қарсылық білдіруде. «Қалыпты мемлекет» болу сұранысына қарамастан Жапония ішінде де антимилитаристік қозғалыстың позициясы мықты. Яғни, Жапонияның ішінде де, сыртында да Жапонияның әскери күшеюіне қатысты қарсылық бұл жерде шешуші рөл ойнайды. Ол тек қазіргі Жапония үшін ғана емес, сонау ХХ ғ. басындағы милитаристік Жапония үшін де қызу пікірталас болған. «1928 жылы Маньчжуриядағы төтенше қақтығысқа» дейін Жапонияның ішінде, әсіресе, үкімет деңгейінде сыртқы саясаттың екі түрлі бағыт қолдаушылар арасында қызу таласы жүріп жатты. Сол кездегі СІМ басшысы Сидэхара Кидзуро «негативтік» саясат өкілдерін бастаса, оның қарсыласы келесі премьер-министр Танака Гиити «позитивтік» саясат өкілдерін көш бастады. Сол кездегі саяси терминдердің ұғымы бойынша, «негативтік» саясат негізінде бейбіт жолмен Қытай экономикасына дендеп ену тактикасы жатты. «Қытайға қатысты саясаттың төрт қағидаты»:

- 1) Қытайдағы азаматтық соғысқа араласпау.
- 2) Экономикалық келісімдер негізінде бейбіт өмір сүріп бірігіп өркендеу.
- 3) Қытайдағы қиын жағдайға қатысты шыдамды болып тілектестік білдіру.
- 4) Өзінің ұлттық мүдделерін орынды әрекеттермен қорғау.

Танака Гиити бастаған «позитивтік» саясат жақтаушылар тобы, керісінше, әскери күшке сүйеніп Қытайға қатысты отарлау, басқыншылық саясатының жаңғырту идеясын қолдады. Танака Гиитидің үкіметке келуімен қатар, Жапония

ішіндегі саяси таласта «позитивтік» саясат тобы жеңіске келеді. Ол саяси таластың нәтижесінде күллі Азия құрлығы асыра қолданған жапон әскери күшінің қатігездігін көрді [6, 314-б.].

Қалай болса да, Жапония қоғамының ішінде барлық тап өкілдері ол саясатты қолдамағаны анық болды. Және де біз Жапонияның сыртқы саясатындағы қолданған экономикалық және әскери күш құралдарының арасында зор айырмашылықтың бар екенін көріп отырмыз. Қазіргі таңдағы Жапонияның сыртқы саясатында экономикалық құралдың басым қолданылуы негізінен әскери күш қолданысына шектеу қойғанымен байланысты емес екендігін жоққа шығара алмаймыз. Жапонияның қауіпсіздік саладағы өзгеріс енгізу үшін үш шарттың біреуі әлде бірнешеуі орындалуы қажет:

- Біріншіден, АҚШ пен Жапония арасындағы қауіпсіздік келісімі өз күшін жоғалтса немесе шарттары өзгертілсе.
- Екіншіден, Жапонияның негізгі күші болып табылатын экономикалық қуаты сарқылса.
- Үшіншіден, аймақтағы қауіпсіздік мәселесі қатты нашарласа, Жапония орынды жауап ретінде әскери күштеріне қатысты саясатын қайта қарастыру ықтимал.

Реализмнің дәстүрлі «күштер теңгерімі» атты теориясы бойынша: «белгілі бір елдің әскери саладағы жетістіктердің соншалықты жоғары болғандықтан, өзге елдер сол мемлекеттің иемденген осындай әскери басымдылықта жоққа шығару мақсатта өзінің әскери саладағы жетістіктерін едәуір күшейтуге тырысады. Бұл өз кезегінде елдер арасында «қарулану жарысын» тудырады. Ал «қарулану жарыстың» өршу нәтижесі ретінде елдер арасындағы ірі соғыс пайда болуы ықтимал» [7, 41–44-б.]. Бұл теорияның іс жүзіндегі жақсы мысалдардың бірі Қырғи қабақ соғысы кезіндегі КСРО мен АҚШ арасындағы қарулану жарысы мен ХХ ғ. 90-жылдардағы Үндістан мен Пәкістан арасындағы ядролық қару иемдену үшін жарысы және т.б. Яғни Жапониямен қатынастары нашар Оңтүстік Корей, КХДР мен ҚХР (керек десеңіз Ресей Федерациясы) сияқты елдер арасында осындай «қарулану жарысының» үдеуі аймақтағы тәртіпсіздік пен тұрақсыздыққа әкелу мүмкіндігі өте жоғары. Ал бұл, ең бірінші кезекте, Жапонияның мүддесінде емес болғандықтан, Жапонияның қауіпсіздік саладағы шаралар дәстүрлі емес

тәртіпшен орындалуда. Бұл мәселеге қатысты П. Мидфордтың «The Logic of Reassurance and Japan's Grand Strategy» мақаласында жақсы түсіндірме беріледі. Мақала авторының пайымдауынша Жапонияның қауіпсіздік мәселесіндегі саясатын реализмның дәстүрлі емес теориясы – «қауіп теңгерімі» арқылы ғана түсіндіруге болады. «Қауіп теңгерімі» дегеніміз қоршаулас елдер арасында қайта жанданған әскери қауіп ретінде Жапония үрей тудырмас үшін «сенімді қайта қалпына келтіру» дипломатиясы (Reassurance diplomacy) мен өзінің әскери саладағы жетістіктеріне шектеу қоюшылық ұстаным негізінде қатынастар жүргізуде. Яғни, Жапонияның халықаралық қатынастар жүйесінде дәстүрлі тұрғыда қарастыру қиын [8, 21–35-б.].

Жоғарыда қарастырылған үш теориялық пікірталастардың пайда болу мен қайта өршуіне әсер етуші факторлар ретінде Жапонияның сыртқы әлеммен етене араласу кездерінде орын алған үрдістер жатады. Осындай кездерді Жапон және Ресей әдебиеттерінде «Жапонияның интернационалдандыру кезендері» деп атайды. «Бірінші интернационалдандыру» кезеңі Мейджи қайта құрулардан кейін орын алады. Осы кездегі сырттан отарлау қауіпінен туындаған кері-отарлау идеологиясы негізінде Жапония өзі отарлаушы елге айналып, 1894-1895 жж. қытай-жапон соғысы мен 1904-1905 жж. орыс-жапон соғыстарында жеңіске жетеді. Бұл кезде Жапония Батыстық өркениетті үлгіге алып, милитаристік бағытта өндірісін қалыптастырып, өзін «теңіздік мықтылар» қатарына қосады. Келесі «екінші интернационалдандыру» кезеңі Жапо-

нияның II Дүниежүзілік соғыстағы жеңілісінен кейін пайда болады. Жапония милитаризмнен пацифизмге бет бұрып, «Есида доктринасы» негізінде әлемдік саясаттан бейтараптанып, оқшауланады. Және оның барлығы АҚШ-тың қатысуынсыз орын алмағандықтан, Жапония АҚШ бейнесіндегі Батыстық өркениеттің демократия сияқты құндылықтарын қабылдайды. Бұл өзгерістер Жапонияның экономикалық өркендеуіне оңды әсер етеді. «Үшінші интернационалдандыру» кезеңі Қырғи қабақ соғысының аяқталуымен қатар басталып қазірге дейін қалыптасуда. Жапония «жаһандану» мәселелеріне жауап қайтару мен оларға оңай бейім болу үшін жапон саяси мәдениеті мен көпшілік санасында «космополитизм» идеясын дамытуда. Ол үшін ұлттық стратегиялар мен білім беру саласында өзгертулер жасалуда. Яғни қазіргі таңда, Жапония «космополиттік» мемлекет болу мақсатта қайта «теңіздік мемлекет» идеясына оралып, Батыс пен Шығыс арасында ыңғайлы орын табу үстінде әскери күштер мәселесінде өте мұқият болуы қажет [9, 8–9-б.].

Қорыта айтқанда, Жапонияның қазіргі замандағы халықаралық қатынастар мен қауіпсіздік саласында мынадай қызықты траекториясы бойынша қозғалуда: «пацифизм мен милитаризм және Шығыс пен Батыс арасында теңгерімді сақтап тұра «аралдық мемлекеттен» «теңіздік мемлекет» дәрежесіне қарай қозғалуда». Қалай десек те, Жапония халықаралық қатынастар тұрғысынан қарастырғанда өте қызықты объект болып табылады. Керек де-сеңіз, халықаралық қатынастар ғылымы үшін «феноменді мемлекет» деп те айтсақ болады.

Әдебиеттер

- 1 Tang Siew Man. Japan's Grand Strategic Shift from Yoshida to Koizumi: Reflections on Japan's Strategic Focus in the 21st Century. *Journal of Southeast Asia Social Sciences and Humanities*, Akademia 70 (Januari) 2007: 117-136.
- 2 East Asian Views of the Japan-U.S. Defense Guidelines. *Japan Echo*, 25.1998.
- 3 Hook G.D. *Militarization and Demilitarization in Contemporary Japan*. – London: Routledge, 1996.
- 4 Woolley P.J. Japan's 1991 minesweeping Decision. *Asian Survey*, 36. 1996.
- 5 Michael Green. *Japan is back: Unbundling Abe's Grand Strategy*. Australia: LOWY Institute for International Policy, 2013.
- 6 История Японии. 2-том. // под ред. А.Е. Жуков. – М.: Институт востоковедения РАН, 1998.
- 7 Evans G. and J. Newnham. *The Penguin Dictionary of International Relations*. – UK: Penguin Books, 1998.
- 8 Midford P. The Logic of Reassurance and Japan's Grand Strategy. *Security Studies*, 2002, 11:3, 1-43.
- 9 Политическая система современной Японии. / под ред. Д.В. Стрельцов. – М.: Аспект Пресс, 2013.

References

- 1 Tang Siew Man. Japan's Grand Strategic Shift from Yoshida to Koizumi: Reflections on Japan's Strategic Focus in the 21st Century. *Journal of Southeast Asia Social Sciences and Humanities*, Akademia 70 (Januari) 2007: 117-136.

- 2 East Asian Views of the Japan-U.S. Defense Guidelines. Japan Echo, 25.1998.
- 3 Hook G.D. Militarization and Demilitarization in Contemporary Japan. London: Routledge, 1996.
- 4 Woolley P.J. Japan's 1991 minesweeping Decision. Asian Survey, 36. 1996.
- 5 Michael Green. Japan is back: Unbundling Abe's Grand Strategy. Australia: LOWY Institute for International Policy, 2013.
- 6 Istorii Yaponii. 2 tom. / pod. red. A.E. Zhukov. – M.: Institut vostokovedenia RAN, 1998.
- 7 Evans G. and J. Newnham. The Penguin Dictionary of International Relations. UK: Penguin Books, 1998.
- 8 Midford P. The Logic of Reassurance and Japan's Grand Strategy. Security Studies, 2002, 11:3, 1-43.
- 9 Politicheskaya sistema sovremennoi Yaponii// pod red.D7V7 Strelsov. -M.: Aspekt press, 2013

UDC 94(574)

S. Assanov

Kazakh National University named after Al-Farabi, Republic of Kazakhstan, Almaty

E-mail: seyilbek_sdu@mail.ru

The history of the state border of Kazakhstan and Uzbekistan

The history of the administrative-territorial border between Kazakhstan and Uzbekistan starts with the formation of the Soviet state, and the specific designation of the border for the first time was recorded in the years 1924-1925 in the implementation of the national demarcation of the Central Asian republics.

We are talking about the description of the boundaries between the RSFSR and the Uzbek Soviet Socialist Republic, as Kazakhstan at the time was part of the RSFSR. Description of the border was set out in the Annex to paragraph 9 of the Protocol №28 meeting of the Presidium of the All-Russian Central Executive Committee (Central Executive Committee) of the RSFSR of November 9, 1925 and executed by the military topographic maps structures created before the October Revolution, the royal period.

Key words: Kazakhstan, Uzbekistan, border, demarcation.

С. Асанов

История формирования государственной границы Казахстана и Узбекистана

Переговоры по делимитации казахстанско-узбекской государственной границы проводились с февраля 2000 года по август 2002 года и основывались на Алма-Атинской Декларации от 21 декабря 1991 года, Договоре о вечной дружбе между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан от 31 октября 1998 года и других двусторонних документах. В качестве правовой основы для согласования прохождения линии границы между Республикой Казахстан и Республикой Узбекистан и подготовке ее описания, согласно положениям вышеупомянутых документов, была принята административно-территориальная граница, конфигурация которой была определена в соответствии с законодательными актами бывших союзных республик (Казахской ССР и Узбекской ССР) и бывшего Союза ССР.

Ключевые слова: Казахстан, Узбекистан, граница, территория.

С. Асанов

Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы мемлекеттік шекараның пайда болу тарихы

Қазақстан мен Өзбекстанның арасында шекараға байланысты дау жоқ. Өйткені, екі мемлекет бір-бірінің аумағын белгілеп алған. Алайда, екі көршілес әрі туысқан халықтардың мемлекеттік шекарасы қалай пайда болды, оның сызылуына қатысты белгілі бір кедергілер туды ма деген сұрақтар төңірегінде деректер жиналған. Қазақстан жағы Өзбекстанға қоятын белгілі бір территориялық даулардың баяғыда бар болғандығы да айтылады. Алайда, Мәскеудің солақай саясаты көптеген шешімдерге араласып, екі елдің арасында белгілі бір салқындық тигізді деуге толық негіз бар.

Түйін сөздер: Қазақстан, Өзбекстан, шекара, территория.

Negotiations on the delimitation of the Kazakh-Uzbek border were carried out from February 2000 to August 2002 and based on the Alma-Ata Declaration of 21 December 1991, the Treaty of Eternal Friendship between the Republic of Kazakhstan and

the Republic of Uzbekistan dated 31 October 1998 and other bilateral documents [1].

As a legal basis for the harmonization of the border line between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan and the preparation of its de-

scription, according to the provisions of the above-mentioned documents, was adopted administrative-territorial boundary, the configuration of which was determined in accordance with the legislation of the former Soviet republics (Kazakh SSR and the Uzbek SSR) and the former Soviet Union [5].

International legal formalization of the state border of the Republic of Kazakhstan and Uzbekistan initially seemed quite a challenge, given the difficulties of the administrative-territorial boundaries between the neighboring republics.

The history of the administrative-territorial border between Kazakhstan and Uzbekistan starts with the formation of the Soviet state, and the specific designation of the border for the first time was recorded in the years 1924-1925 in the implementation of the national demarcation of the Central Asian republics [1].

We are talking about the description of the boundaries between the RSFSR and the Uzbek Soviet Socialist Republic, as Kazakhstan at the time was part of the RSFSR. Description of the border was set out in the Annex to paragraph 9 of the Protocol №28 meeting of the Presidium of the All-Russian Central Executive Committee (Central Executive Committee) of the RSFSR of November 9, 1925 and executed by the military topographic maps structures created before the October Revolution, the royal period [3].

The process of territorial demarcation took place in a short time, and shall be based on outdated, inaccurate maps of smaller scale. In this regard, the paper turned out moist and teeming with a mass of inaccuracies and ambiguities as to the narrative and the graphical part. Later repeatedly recognized that the border in the description are fully considered historically living conditions and farming population along ethnic lines. Therefore, this document was not complete and did not determine the final form of the configuration of the boundary line. For example, in the preamble to this description was written, «This description of the boundaries is not completely accurate, for with such accuracy can be fixed only on the final consolidation of zoning, but the description made below the boundaries of the Uzbek Soviet Socialist Republic to the Russian Federation and the Turkmen Soviet Socialist Republic is the latest material and, therefore, the most refined than all that were published up to now» [2].

Thus, the first description of the boundary line, produced in 1925, is a project of demarcation to

be further refined in the future. Such uncertainty is strongly required follow-up at the national level specification of a line of inter-republican borders. The economic development of the young republics also necessitates a clear demarcation of the boundaries of management and administrative responsibility.

However, the process of refinement and accurate fixing boundaries delayed for an indefinite period, which contributed to a conflict arises over land. How serious was the issue and how hard he dared. Can be traced, according to archival documents only forward between 1925-1936 years consistently created four parity committee, which did not find a mutually acceptable solution. The first commission, created in 1928 by an act of October 22-24, the same year established the border between the former part and Irdzhar area (later called Pahtaaral area) Kazakh ASSR and Mirzachul area of the Uzbek SSR. The second commission, formed in 1931, the act of June 27, established the border between the Kyzyl-Kum and the southern part of the district Pahtaaral Kazakh ASSR and Djizzak, Farizhs areas of the Uzbek SSR. The border was set at approximately without field visits, but a disagreement between the members of the commission did not have parity. The third commission created in 1934 by an act of April 24, confirmed the boundary line established by the previous Commission. The decision of the commission were also confirmed by the decision of the Central Executive Committee of Kazakhstan dated December 9, 1935. Fourth Commission, a newly established in 1934, has not come to an agreement, as evidenced by its Protocol of 23 November of the same year [4].

In 1936-1937, a new joint committee, which manages to reconcile a significant part of the Kazakh-Uzbek border. The results of the work done is fixed the ruling Supreme Council of the Kazakh SSR and the Uzbek SSR. However, this agreement is a legally secure strict finds as not approved at the federal level. In this regard, the unresolved pass line of the Kazakh-Uzbek border calls the next wave of cross-border commercial disputes. In 1940, the Kazakh side refutes solutions joint committee 1936-1937 years, believing that they have been achieved without taking into account the interests of Kazakhstan. This process resulted in the repression against members of the Kazakh part of the Commission [1].

Beginning of World War II pushed for a while the problem of determining the inter-republican

borders. But it reappears in the postwar period and, in this regard, it was necessary to adopt legislative decision both at the national and at the federal level. February 13, 1956 the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR shall take special decree «On partial change the boundary between the Kazakh and Uzbek SSR» [3].

The history of the adoption of the Decree is not quite simple. Initiative to change the boundaries between neighboring Soviet republics came from Uzbekistan in the early 30-ies of the last century. The Central Committee of the Communist Party of Uzbekistan and the Government, decide to apply to the Central Executive Committee of the USSR on the transfer of the territory and population of the Kazakh ASSR Bostandyk district, adjacent to the «Chirchikstroï» in the Uzbek SSR. Moreover, the said decision is not agreed on a preliminary basis with the relevant state and party structures of the Kazakh SSR, and directly sent to Moscow. This unexpected decision has angered the leadership of Kazakhstan [3].

As an example, excerpts from the letter from the Chairman E. Ernazarova Kazakh Central Executive Committee to the Chairman of the Central Executive Committee of the USSR M. Kalinin dated 1934 year: «The Uzbek government, knowing that such policy issues as joining the territory of the other republics, especially with the population of another nationality is a matter of principle, not seen fit to advance on this issue to discuss with the Kazakh government and Kazakh Provincial Committee of the Party. In essence, however, this claim could not be granted for the following reasons:

1. The Uzbek government claims to be the best in economic terms of Bostandyk district ... This approach is absolutely contrary to the wishes of workers Kazakhs living in this part of the territory of Bostandyk district, on the other hand 11 councils, which claims the Uzbek government, by its specific gravity is 70 percent economy Bostandyk district ... the existence of the remaining part of the district of Bostandyk impossible, which is unacceptable to any political or economic point of view.

2. Bostandyk district is the only one in Kazakhstan (except suburban area of the city of Alma-Ata), as the area of fruit and vegetable areas; it is a set of necessary conditions for the further development of the fruit and vegetable sector ...

3. Bostandyk district as a whole – an area of subtropical vegetation (opinion of the Academy

of Sciences), and from this side is associated with a number of scientific institutions of the Kalmyk ASSR.

Accordingly, the Kazakh Central Executive Committee asks to cancel the decision of the Uzbek government in connection Bostandyk district in Uzbekistan» [5].

The title petition misses the Administrative Commission of the Presidium of the Central Executive Committee, which provides enough categorical conclusion: «... consider only claims CEC Uzbek SSR Bostandyk national area of the Kazakh SSR, based only on the national principle, to snatch this one question of the entire chain of other issues and is communication with them – completely wrong, bearing in mind that a much larger number of non-Uzbek (Kazakhs, Kyrgyz, Tajiks and Karakalpak) the population is within the Uzbek SSR, and economically, these areas are identical with the bordering areas of the Kazakh and Kirghiz ASSR Karakalpak region and the Tajik SSR» [2].

Despite this negative opinion of the Administrative Commission of the Presidium of the Central Executive Committee of Kazakhstan and disagreement with this approach to the solution of the border issue, twenty years Bostandyk district still transmitted in the Uzbek SSR.

January 21, 1956, the Resolution of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR «On the transfer Bostandyk district and part of the land of the Hungry Steppe from the Kazakh SSR, the Uzbek SSR» and already January 24, 1956 issued a decree of the Supreme Soviet of the Uzbek SSR «On the inclusion of the Uzbek SSR of Bostandyk district and part of the land of the Hungry Steppe transmitted from the Kazakh SSR. «Less than a month – February 13, 1956 – Decree of the Presidium of the Supreme Soviet «On the Partial Amendment to the boundary between the Kazakh and Uzbek SSR» transfer of land from Kazakhstan to Uzbekistan approved at the federal level. March 15, 1956 special government commission of the Kazakh SSR and the Uzbek SSR signed the Protocol on the transfer from the Kazakh SSR, and admission to the Uzbek SSR Bostandyk district and part of the land of the Hungry Steppe. Thus, in a short time to address the issue of the transfer of the vast and populous lands of the territory of a republic in the territory of another country. It is significant that all decisions are taken in a hurry, in the spirit of the time, when the Allied authorities to impose their solutions republican bodies [4].

Further refinements and adjust the route of inter-republican borders be in compliance with the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR dated 20 September 1962 and 26 January 1963, as well as the decrees of the Presidium of the Supreme Soviet of the Uzbek SSR dated 28 January 1963 and 25 May 1963, according to which Uzbekistan was transferred 421.3 thousand hectares of Kirov, Saryagashsky Keles and areas of the South-Kazakhstan region.

September 19, 1963, for approval of these decisions, adopted Decree USSR Supreme Soviet «On the Partial Amendment to the boundary between the Kazakh and Uzbek SSR» application which was the text description of the boundaries between the Kazakh and Uzbek SSR. This legislation is the first document after 1925, determining the exact configuration of the entire inter-republican borders.

The above-mentioned legislation in 1956 and 1963 for a partial change in the inter-republican borders, largely fixed fact of the transfer of considerable land area of Kazakhstan in the territory of Uzbekistan. This approach to the territorial distribution of land, authorized and approved by the Union leadership was perceived as unfair in Kazakhstan and triggered a wave of discontent and dissent.

The above digression into the history of the development of administrative-territorial boundaries between the Kazakh and Uzbek SSR shows complicated history of the formation of the boundary between the neighboring republics and how often taken illogical and unreasonable decisions for its amendment supreme bodies of state authority and administration of the former USSR.

Thus, Article 78 of the Constitution of the former USSR read that the Federal Republic cannot be changed without its consent, and the boundaries between Union Republics may be altered by mutual agreement of the republics, which is subject to approval by the USSR. This requirement was met, as indicated above, taken in the 60-70 years of the last century, three packages of legislative acts of the Kazakh SSR, the Uzbek SSR and the USSR, and on that basis was defined administrative and territorial borders between the neighboring republics. [6]

As you know, the leaders of the CIS countries, after the collapse of the USSR, as the basis of frontiers recognized actual current administrative and territorial borders between the former Soviet republics. Alma-Ata Declaration, adopted in December 1991, stated that all CIS countries recognize and

respect the territorial integrity of each other and the existing boundaries established at the time of the collapse of the USSR. In addition, Article 2 of the Treaty of Eternal Friendship between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan dated 31 October 1998 recorded an agreement on the recognition of the existing administrative-territorial borders as the basis of the state border [3].

In these circumstances, the government delegations of the two countries, from the negotiation process on the international legal formalization of the Kazakh-Uzbek border, agreed to carry out the delimitation of the state border on the basis of the administrative-territorial borders between the former Soviet republics: the Kazakh SSR and the Uzbek SSR, established by the legislative acts referred to governing its passage, as well as the corresponding cartographic materials. In a specially adopted the Regulation on organization and procedure of conducting negotiations on the delimitation of the state border between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan dated 21 May 2000, the parties identified a list of legislation that established the administrative and territorial boundaries, and also agreed that, if necessary, will be mutually agreed land use documents, materials bilateral later refinements of inter-republican borders, large-scale topographic maps, fragments of large-scale topographic surveys carried out in the course of the delimitation, and other necessary materials [1].

It should again be noted that the two sides were clearly the futility of such approaches, as well as that for the fruitful and constructive dialogue is possible only within the legal framework, which was formed on the basis of inter-republican border. It Kazakh-Uzbek administrative-territorial boundary, as opposed to, for example, the Kazakh-Russian border, was the most regulated and legitimate from the point of view of the requirements of Soviet legislation [2].

In the period when Kazakhstan and Uzbekistan in the Soviet Union administrative and territorial borders were to some extent conditioned and have always been a major obstacle to the movement of the population and management. Many communication objects, buildings, irrigation systems were in common use and people, often living in the same country, went to work in another republic, which was the usual norm of life of former times.

With the collapse of the Soviet Union and the formation of sovereign states legalization borders

with giving them the status of the state border has become extremely important in order to ensure the security and stability of the newly independent states. Giving the existing administrative-territorial border status of the state border necessitates the organization of border, customs, sanitary and other forms of control that are designed to protect the country from the penetration of drugs, weapons, contraband and substandard goods. Naturally, the cross-border population lives on both sides of the administrative-territorial boundaries, it is necessary for an indefinite time to psychologically adjust to the new status of the border [6].

It should be noted important fact concerning the accumulated experience of negotiating delegations on border issues. He has been mixed. Kazakhstan delegation was almost nine years of negotiations on delimitation and demarcation of the Kazakh-Chinese border, as well as actively engaged in negotiations on the delimitation of the border with the Russian, Kyrgyz and Turkmen delegations. In the Uzbek side of this experience at the initial stage of the negotiations was not. On the one hand, the Uzbek delegation was interested in studying the experience of the Kazakh delegation, as it was to difficult negotiations on the delimitation of the borders with other neighboring states. On the other hand, at the initial stage of the negotiations there was some suspicion by some members of the Uzbek delegation related to the fact that the Uzbek party first proceeded to such a responsible business, as international legal formalization of boundaries and, of course, was not familiar with the specifics of the procedure and the negotiation of border issues.

The first round of negotiations on the delimitation of the Kazakh-Uzbek border was held in Tashkent in February 2000. During this meeting, the heads of government delegations of authority certificates exchanged for the right to negotiate and represent the interests of their states. Compiled a list of legal documents on the basis of which should be carried out international legal formalization of the common border. In this case, the contracting parties were guided by the provisions of the Alma-Ata Declaration of 1991 and the conclusion of bilateral agreements on the recognition and respect of territories and boundaries established by the time of the fall of the USSR. Given this circumstance, the parties agreed to hold the delimitation of the state border between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan on the basis of the former

administrative-territorial boundaries between the Kazakh SSR and the Uzbek SSR, established laws and other regulations governing its passage, as well as on the basis of relevant cartographic materials [2].

Unfortunately, the Uzbek side has been actively taking steps to unilaterally divest became cover the movement of vehicles and people in some areas of transit roads, road junctions to separate concrete blocks and even set three-meter reinforced concrete pillars, as well as to prepare for the construction of barbed wire. These actions of the Uzbek side created unnecessary tension on the border infuriated the people living on both sides of the border. Most likely, the tough stance of the Uzbek side in the initial phase of the negotiations concerning the unacceptability of compliance with the status quo on the border, was predetermined by its concerns about the fact that the Kazakh side will question the legitimacy of the establishment of the former inter-republican borders.

By November 2001, the two delegations agreed on and described a significant part, more than ninety-six percent of the total intensity of the Kazakh-Uzbek border (total length is more than 2,351 kilometers).

November 16, 2001 in Astana, the presidents of Kazakhstan and Uzbekistan signed the Agreement between the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan on the Kazakh-Uzbek state border [4].

The preamble of the said Treaty emphasizes that the establishment of the border based on the principles of respect for independence, sovereignty, territorial integrity, inviolability of borders of both states and non-interference in the internal affairs of each other, mutual understanding and mutual trust in the spirit of friendship and good neighborliness, mutual respect, equality and in accordance with generally accepted norms of international law.

Also in the preamble to the parties confirmed that they have for each other any territorial claims and guided by the provisions of the Treaty of Eternal Friendship between the Republic of Kazakhstan and Uzbekistan.

In addition, the preamble of the Treaty parties recognize the inherent right of all sovereign states to take necessary measures for the proper protection of their state borders and the need to maintain the international legal regime to ensure the border, customs, health and other essential forms of control.

September 9, 2002 signing of the Treaty between the Republic of Kazakhstan and Uzbekistan Republica on certain areas of the Kazakh-Uzbek border was put an end to the question of delimitation of the borders between the two states. Its total strength was 2,351 km [6].

It is necessary to outline some aspects of the consideration of the treaty in Parliament, where the two documents on the Kazakh-Uzbek border state had to go through the process of ratification. The Uzbek side pretty quickly to ratify the treaty. Ultimately Agreements Kazakh-Uzbek state border have been

ratified by the Parliament of Kazakhstan. Speaking about the importance of writing a delimitation treaties, the head of the Kazakh Foreign Minister Tokayev said: «This is a historic document in the sense that the impermanent» closes «the problem areas in the Kazakh-Uzbek relations. From now on, everything fell into place, now it is absolutely clear which areas belong to both countries». [1]

By the end of 2005, the Kazakh side is already installed 690 border pillars. Pillars equipped 850 of 2150 kilometers of the state border (about 39 per cent of its total length).

References

- 1 Tokayev K. Prodlenie. Diplomatische osherki. – Almaty, 2003. – S.215.
- 2 Amanzholova Z.A., Atanov AA, Turarbekov B.Sh. Pravda o gosudarstvennoi granise RK. – Almaty, 2006.
- 3 Cummings S. The Uzbekistan border with Kazakhstan // Foreign Policy. – 2005. – №5.
- 4 Seidin N. Delimitasiia kazahstansko-uzbekskoi granisy: problemy i reshenia. – Kisi, 2007
- 5 Kozhamzharova Zh. Sotrudnistvo Kazahstana i Uzbekistana v sovremennykh usloviyah: istoricheski aspekt. – Almaty, 2010.
- 6 Uzbekov U. Politicheskie aspekty kazahstansko-uzbekstanskih otnoshenii. – Almaty, 2000.

Литература

- 1 Токаев К. Преодоление. Дипломатические очерки. – Алматы, 2003. – С. 215.
- 2 Аманжолова З.А., Атанов М.М., Турарбеков Б.Ш. Правда о государственной границе РК. – Алматы: Жібек Жолы, 2006.
- 3 Cummings S. The Uzbekistan border with Kazakhstan // Foreign Policy. – 2005. – №5.
- 4 Сейдин Н. Делимитация казахстанско-узбекской границы: проблемы и решения// Киси. – 2007.
- 5 Кожамжарова Ж. Сотрудничество Казахстана и Узбекистана в современных условиях: исторический аспект. – Алматы, 2010.
- 6 Узбеков У. Политические аспекты казахстанско-узбекистанских отношений. – Алматы, 2000.

УДК 94(574)

Б.Ж. Актаулова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: aktaulova@mail.ru

Процесс исламизации в Казахстане: влияние извне

Ислам набирает свои обороты в центральноазиатском регионе именно после распада СССР как объединяющая сила, основанная на высоких нравственных ценностях и общих социальных интересах. В этот момент, когда люди растеряны, когда их идеалы устаревают или просто уходят с арены, легче всего насадить новую идеологию. Само по себе возрождение ислама в странах ЦА не имеет негативного контекста, но тут следует упомянуть миссионеров, которые вербуют новых приверженцев в свои круги, которые рассчитывают, в основном, на молодое население, особенно на необразованную его часть, вводя в заблуждение и формируя у них поистине неверное мировоззрение.

В данной статье рассматриваются роль и деятельность иностранных мусульманских организации и движений внутри казахстанского общества и их влияние на процесс исламизации в Казахстане.

Ключевые слова: ислам, исламское возрождение; религиозные движения, исламские организации.

B.Zh. Aktaulova

Islamic process in Kazakhstan: foreign influence

The article explores functions of foreign Muslim organizations and charity funds as one of the external factors which impacts on the Islamic process in Kazakhstan.

Key words: Islam, Islamic revival, religious movements, Islamic organizations.

Б.Ж. Актаулова

Қазақстандағы исламдану үдерісі: сыртқы ықпал

Мақалада Қазақстандағы исламдану үдерісіне ықпал етуші сыртқы факторлардың бірі ретінде шетелдік мұсылман ұйымдары мен қайырымдылық қорларының қызметтері қарастырылады.

Түйін сөздер: ислам, исламдық жаңғыру, діни қозғалыстар, исламдық ұйымдар.

После обретения независимости страны Центральной Азии подверглись наплыву зарубежных миссионеров из Турции, Пакистана и арабских стран, проповедующих исламскую религию. Несмотря на то, что Узбекистан и Таджикистан в значительной мере стали привлекательными странами для проведения миссионерской деятельности иностранными религиозными движениями, Казахстан «получил свою долю» от этого. Деятельность миссионеров, проповедующих Ислам только в редких

случаях, оценивалась положительно внутри казахстанского общества. Вместе с тем уменьшающийся с каждым разом авторитет официальных религиозных институтов и сама по себе эффективная пропагандистская деятельность исламских активистов создали благоприятную среду для проникновения иностранных религиозных организаций [1].

Актуальной проблемой на сегодняшний день является присутствие в регионе внешних интересов. Влияние внешнего фактора просле-

живается на двух уровнях: на уровне системного влияния, например, турецкие лицеи и университеты осуществляют влияние на систему образования. При этом сама образовательная система осуществляется в неразрывной связи с воспитанием, через религиозную систему, а также общей идентичностью тюркского начала; на уровне обыденного сознания, где влияние проводится через различные социальные группы (различные религиозные течения и движения), которые в своей основе ориентированы на внешнюю среду, на внешние этнокультурные ценности. Например, появление различных мусульманских движений и течений, как «Хизбат-Тахрир», «Таблиги джамагат», «Нурчилар», суфийская группа последователей пира Исмадуллы и другие различные суфийские течения и т.д. [2, с. 70].

Одной из таких организаций является движение «Нурджулар», которое имеет турецкое происхождение и объединяет последователей учения Саида Нурси и Фетхуллы Гюлена. Главной целью, а точнее миссией движения «Нурджулар» на просторах Центральной Азии является помощь людям в их личном путешествии по открытию Ислама. Краеугольным камнем данного движения является идея о том, что возрождение веры в обществе проходит через возобновление индивидуальной веры, а это, в свою очередь, обеспечивается современным образованием.

Движение Гюлена, будучи являясь ответвлением «Нурджулар», придерживается аналогичной с последними позиции, которая подчеркивает особую важность образования и верит в совместимость Ислама и модерна. Движение, возглавляемое Гюленом, как и «Нурджулар» в целом, «работает» с молодым поколением в Центральной Азии через свою обширную сеть т.н. «турецких лицеев» (за исключением Узбекистаном, где эти школы были закрыты). В учебный план этих школ входят не только точные науки и другие современные дисциплины, но и включены предметы, которые указаны в классической исламской школе. Движение «Нурджулар» также располагает финансовыми источниками в виде поддержки и спонсорства со стороны собственных фирм и компаний, функционирующих в Центральной Азии [1].

Фетхулла Гюлен – в религиозной среде личность более чем известная. Этот гражданин Турции является лидером огромного сообщества, известного как «фетхуллучи» среди туркогово-

рящих или «гюленисты», как их называют у нас. Его громадный «религиозно-коммерческий холдинг» объединяет сотни тысяч человек по всему миру. В его структуру входят множество различных фондов, компаний, образовательных учреждений, бизнес корпораций, печатных изданий. Умело используя взгляды своего духовного наставника Саида Нурси, в частности его понимание и методы распространения ислама, Гюлен начал пользоваться популярностью в России, странах Центральной Азии, а также в Казахстане в частности. На сегодняшний день идеология Гюлена добилась определенных успехов в проповеднической деятельности на территории нашей страны. Благодаря поставленной работе структур организации и их отлаженной работе, численность его последователей постоянно растет.

Газета «Заман», свыше 25 лицеев, университет им. Сулеймана Демиреля, более 30 пансионатов по всей республике – это небольшой перечень детищ, которые служат инструментом Гюленистов к достижению своей цели. К этому следует добавить Казахстанско-Турецкий фонд «КАТЕV», который спонсируется КТЛ (казахстанско-турецкими лицеями). Что касается КТЛ, то на сегодняшний день он зарекомендовал себя на образовательной арене как учреждение с качественным уровнем образования, а поступление в этот лицей считается среди детей школьного возраста очень престижным.

В Казахстане более десяти лет существовали пансионаты, которые финансировались благотворительными фондами из некоторых исламских стран (в частности Турции, Кувейта) и обучали казахстанских детей основам ислама.

Проверку законности религиозно-просветительской и образовательной деятельности 25 пансионатов и их 16 филиалов в 2011 году провели органы прокуратуры совместно с уполномоченными государственными структурами. Как показала проверка, в основном в пансионаты принимали детей из малообеспеченных семей и детей-сирот, финансирование этих заведений осуществлялось за счет спонсорской помощи организаций и добровольных пожертвований граждан. Все пансионаты были зарегистрированы в территориальных органах юстиции как частные благотворительные учреждения. Согласно учредительным документам, основной деятельностью пансионатов являлось развитие творческих, духовных и физических возможностей личности, формирование прочных основ

нравственности и здорового образа жизни, создание условий и оказание поддержки в получении образования [3].

Согласно Закону РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» в данное время благотворительные организации приостановили свою образовательную деятельность в духовной сфере. Благотворительные организации, являющиеся учредителями пансионатов, объединились в Ассоциацию благотворительных учреждений «Алшан Жібек жолы». В соответствии с законодательством РК эта ассоциация продолжает благотворительную деятельность пансионатов без образовательного процесса» [4].

О деятельности некоторых благотворительных фондов в РК

1. Общественный фонд «Аль-Ихсан»

При поддержке фонда «Аль-Ихсан», в пригороде Алматы, городе Каскелене, на территории санатория Сары-Арка, несколько раз проводились летние лагеря отдыха «Каусар» для девочек школьного возраста.

В лагерь были привлечены педагоги с большим опытом работы. В их числе воспитатели из интерната для детей сирот №2 города Каскелен, и интерната №3 города Алматы, который принадлежит главному редактору журнала «Семья» Салему Хишабу.

Что касается непосредственно журнала «Семья», то при первом же знакомлении с ним невооруженным глазом можно увидеть религиозный характер его содержания. Журнал повествует о самых насущных проблемах мусульманской семьи, о путях преодоления всевозможных кризисов в брачных отношениях и содержит всевозможные статьи, связанные с жизнью верующего. Журнал издается в масштабе СНГ, а в Казахстане печатается с 2004 года.

2. WAMY – Всемирная ассамблея мусульманской молодежи

WAMY – всемирная молодежная неправительственная организация, являющаяся ассоциированным членом Организации Объединенных Наций.

Целью организации является всесторонняя поддержка мусульманской молодежи в социальном развитии для реализации своего потенциала в реалиях современного общества. Также деятельность организации направлена на снятие социальной напряженности и защиту молодежи от проявления экстремизма.

В Казахстане же, при содействии WAMY, была оказана помощь в оснащении кабинета арабского языка при кафедре восточных языков КазНПУ им. Абая. Инвентарь класса заполнен всеми необходимыми для студентов книгами, аудио- и видеоматериалами на арабском языке.

3. Общество Красного Полумесяца в Казахстане.

За годы независимости Казахстана эта организация привлекла в республику, распределив среди нуждающегося населения, государственных учреждений здравоохранения и соцзащиты, помощь на более чем 60 миллионов долларов США, в том числе за последние пять лет – на сумму свыше семи миллионов.

С 2002 года представительство Общества Красного Полумесяца ОАЭ оказывает финансовую поддержку казахстанским детям-сиротам, оставшимся без отцов (в Эмиратах главный кормилец семьи – отец; его потеря особенно тяжела для семьи).

Также представители общества оказывают материальную помощь образовательным курсам при мечетях. К тому же общество оказывает спонсорскую поддержку в проведении «ифтаров» (Ифтар – прекращение дневного поста приемом пищи после захода солнца; время прекращения ежедневного поста), которые зачастую сопровождаются проповедями имамов или приглашенными на ифтар проповедниками, способствуя тем самым распространению ислама среди населения.

Нельзя не отметить и строительство мечетей, которые не обошлись нашей стране без посредничества эмиратского фонда. 31 мая 2013 года перед верующими Южно-Казахстанской области распахнула свои двери одна из крупнейших мечетей в республике. Затраты на строительство составили \$ 12,3 млн. [5].

4. «Общество социальных реформ»

جمعية الإصلاح الاجتماعي

Общественный фонд «Отделение общественной благотворительной организации «Общество социальных реформ» работало в городе Шымкенте с 1998 года. Целью деятельности отделения, как было указано в уставе данной организации, зарегистрированного управлением юстиции Южно-Казахстанской области, является: обучение арабскому языку, культуре и истории; благотворительная деятельность, в том числе поощрение благотворительной деятельности, отстаива-

ние прав и справедливости; борьба с вредными привычками, такими, как употребление спиртных напитков, разврат, азартные игры и ростовщичество; наставление молодежи на праведный путь, полезное время препровождение.

Деятельность фонда также была направлена на образовательную деятельность. Решением Министерства образования и науки РК №268 была выдана государственная лицензия на создание Казахско-Кувейтского университета. Казахстанско-Кувейтский университет первые годы осуществлял прием студентов по двум специальностям: «0215 – арабский язык и литература» и «0218 – религиоведение».

В 2002 году университет был преобразован в Южно-Казахстанскую гуманитарную академию. Подготовка в Академии осуществлялась по следующим специальностям: «020300 – история», «021000 – журналистика», «021200 – казахский язык и литература», «021500 – иностранная филология: арабский и английский языки», «021800 – религиоведение».

Стоит отметить, что работа фонда не ограничивалась лишь образовательной деятельностью. Результатом ее активной работы можно также назвать создание дома-приюта для девочек «Мерси», в которую было инвестировано более

30 млн.тг. Всего, по заявлению директора фонда господина Бен Мустафа Рида, «Обществом социальных реформ» инвестировано в образовательную сферу более 96 млн. тенге. А в бюджет Южно-Казахстанской области перечислено более 4 млн. тенге [6].

В 2004 году вокруг благотворительной организации «Общество социальных реформ» разразился скандал, и в адрес учредителя Южно-Казахстанской гуманитарной академии посыпались обвинения в том, что организация является террористической.

В итоге, в связи с осуществлением экстремистской деятельности в 2004 г. специализированный межрайонный экономический суд г. Шымкента решил ликвидировать представительство общества и созданный им пансионат «Мерси», а их имущество обратить в доход государства. В свою очередь, в 2004 г. Министерством образования и науки отозвана государственная лицензия на осуществление образовательной деятельности у Южно-Казахстанской гуманитарной академии.

Решением Верховного Суда Республики Казахстан от 15 марта 2005 года «Общества социальных реформ» признано террористической организацией, и его деятельность на территории Казахстана была запрещена.

Литература

- 1 Mariya Y. Omelicheva (2011): Islam in Kazakhstan: a survey of contemporary trends and sources of securitization, Central Asian Survey, 30:2, 243-256 //University of Kansas, Lawrence, USA. Published online: 24 May 2011. <http://dx.doi.org/10.1080/02634937.2011.567069>
- 2 Отчет о научно-исследовательской работе «Современные мусульманские движения и течения в Центральной Азии и в странах Востока: исторические корни, идеологические и политико-правовые основы» (заключительный) // инв. №0205РК00905. Шифр программы Ф.0277. – 198 с.
- 3 Сауле Исабаева. Нашествие молодых «шейхов». Как исламское образование в Казахстане поставили на контроль // camonitor.com
- 4 06.08.2012, Источник – Мегapolis/ Закон РК от 18 февраля 2005 г. № 31-III «О противодействии экстремизму».
- 5 <http://azan.kz/article/show/id/3296.html>
- 6 Казахстанская правда. – № 16 (24326). – 28 января 2004 года.

References

- 1 Mariya Y. Omelicheva (2011): Islam in Kazakhstan: a survey of contemporary trends and sources of securitization, Central Asian Survey, 30:2, 243-256 //University of Kansas, Lawrence, USA. Published online: 24 May 2011. <http://dx.doi.org/10.1080/02634937.2011.567069>
- 2 Otchet o nauchno-issledovatel'skoy rabote «Sovremennye musul'manskiye dvizheniya v Tcentral'noy Azii i v stranah Vostoka: istorycheskiye korny, ideologycheskiye i politico-pravovye osnovi» (zakluychitel'niy) // inv. №0205РК00905. Shyfr programmi F.0277. – 198 s.
- 3 Saule Ysabaeva. Nashestyve molodih «sheyhov». Kak islamskoe obrazovanye v Kazahstane postavili na kontrol' // camonitor.com
- 4 06.08.2012, Ystochnik – Megapolis/ Zakon RK ot 18 fevralya 2005 g. № 31-III «O protivodeystvii extremizmu».
- 5 <http://azan.kz/article/show/id/3296.html>
- 6 Kazahstanskaya pravda. – № 16 (24326). – 28 yanvarya 2004 goda.

ӘОЖ 94(4/9)

Л.Т. Балакаева, Р.Г. Арин*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: patriot01.kz@mail.ru

Жапонияның Ұлы стратегияларындағы негізгі мәселелер: өткені мен бүгінгі

Мақалада Жапонияның дамуы үшін маңызы зор негізгі үш доктриналар қарастырылады. Ол доктриналардың жалпы сипаттамасы, тарихи маңызы, негізгі қағидалары мен мәселелері, теориялық және тәжірибелік мәнісі қарастырылады.

Түйін сөздер: Жапония, Есида доктринасы, Коидзуми доктринасы, Абэ доктринасы, қауіпсіздік, АҚШ-Жапон қатынастары.

L.T. Balakaeva, R.G. Arin

The main issues of Japanese Grand Strategies: past and present

The given article discusses the three main Japanese Grand Strategies. Also the article considers their general descriptions, historical significances, main goals and issues, theoretical and practical aspects.

Key words: Japan, Yoshida doctrine, Koizumi doctrine, Abe doctrine, security, US-Japan relations.

Л.Т. Балакаева, Р.Г. Арин

Основные проблемы в Великих стратегиях Японии: прошлое и настоящее

В статье рассматриваются три ключевые доктрины Японии, которые играют важную роль в развитии Японии. Также в статье обсуждаются общее положение доктрин, историческая значимость, основные цели и проблемы, а также их теоретические и практические аспекты.

Ключевые слова: Япония, доктрина Ёсиды, доктрина Коидзуми, доктрина Абэ, безопасность, американо-японские отношения.

II Дүниежүзілік соғысының аяқталуы Жапонияның ұлы мақсаттарының айқындалуына ерекше әсер етті. Әрине соғысқа дейінгі Жапония әлдеқайда жоғары империалистік мүддедегі мақсаттар қойған болатын. Бұл – өз билік астына Ұлы Азияны біріктіру болатын. Бұл орайда біріктіру деген сөз милитаристік контекстіндегі ұғым. Яғни, Жапония өзінің әскери күшіне сүйене отырып өзінің өндірістік және шикізаттық, сонымен қатар геостратегиялық мақсаттар бабымен Азиядағы отар иеленген өзге батыс империялардың ықпалындағы бүкіл Қиыр Шығыс, Солтүстік Шығыс және Оңтүстік Шығыс Азиялық отарланған елдерге өз үстемдігін орнату мақсатындағы саяси-әскери әрекеттерін жүргіз-

ді. Осындай өткен экспансиялық әрекеттер қазіргі бейбітшіл және демократияшыл Жапония беделіне қатты нұқсан келтіруде. Жапонияның қазіргі таңдағы ұлы стратегиялық мақсаттар өткен экспансиялық мүддедегі саясатты қалпына келтірумен емес, керісінше сондай саясаттың салдарын жоюмен тікелей байланысты болып жатыр.

Қазіргі Жапония өзін мүлдем өзгеше пацифисттік, яғни бейбітшілдік жоғары бағалайтын демократиялық мемлекет ретінде ұстануда. Осындай ұстанымды заңды тұрғыда негіздейтін Жапонияның Ата Заңының 9-бабында, Жапония халықаралық дауларды шешу құралы ретінде соғыстан бас тартуды жариялап, сонымен қоса,

өзіндік құрлық, теңіз және әскери-әуе күштерді құрудан ресми түрде бас тартты. Жапония мен АҚШ арасындағы Қауіпсіздік келісіміне (Security Treaty Between the United States and Japan) байланысты сыртқы саясатында және аймақтағы қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі АҚШ Жапонияның негізгі әріптесі болып табылады. АҚШ-пен әріптестік болу нәтижесінде Жапония едәуір экономикалық жетістіктерге жеткенін айту қажет. Дегенмен, Жапония АҚШ-пен әріптес болудың тек оңды ғана емес, сонымен қоса, АҚШ-қа саяси тәуелді болғанының солды салдарын да көрді. Қалай болса да, АҚШ-пен орнатылған саяси және қауіпсіздік саладағы қатынастары Жапония үшін жаңа замандағы стратегиясының маңызды тіректерінің бірі екендігін ұйғару қажет. Бұл маңыздылықты біз Жапонияның премьер-министрлердің бастаған сыртқы саяси немесе ұлы стратегияларынан (Japan's Grand Strategy) көре аламыз. Дегенмен, бұл стратегияларда тек Жапон-АҚШ әріптестікке ғана көңіл бөлінбей, одан бөлек және жоғары тұрған Жапонияның ішкі мәселелеріне, ғаламдағы және аймақтағы рөліне және сол дәрежедегі мәселелерді шешудегі Жапонияның ұстанымына ерекше көңіл аударылады [1, 126–127-б].

Ричард Самуэлстің пікірі бойынша, қазіргі таңда және былай әріптес АҚШ-пен және бәсекелес Қытаймен арасында қажетті қашықтықты табу Жапония үшін ең маңызды стратегиялық шешімдердің бірі болады. Бірақ, ол үшін Жапония қажетті мөлшерде экономикалық және әскери өзгерулерге бару қажет. Алайда, бұл шешімді Жапония төрт түрлі ұлттық қауіпсіздік стратегиялар ішінен таңдап жасау керек. Кей кездері теориялық тұрғыда тек үш нұсқа ғана қарастырылады. Бұлар:

- «Bandwagoning» немесе жеңімпаз тарапқа қосылу (АҚШ-Жапон қауіпсіздік келісімін жойып, күшейіп келе жатқан Қытайдың тарапына өту).

- «Internal balancing» немесе іштей теңгеру (Қытайға қарсы өзінің әскери потенциалын күшейтіп, оның нәтижесінде қажетсіз болатын АҚШ-Жапон қауіпсіздік келісімін жою).

- «External balancing» немесе сырттай теңгеру (АҚШ-Жапон қауіпсіздік келісіміне сүйене отырып, ортақ қауіптен, яғни Қытайдан өзге мемлекеттермен одақтасу).

- Төртінші нұсқа ретінде «dual hedgers» немесе «integrators» деп соңғы екі нұсқаның

(«external balancing» және «internal balancing») қосындысы болып табылады. Бұл жерде Жапония Қытаймен жақсы экономикалық қатынастарын сақтап тұрып, АҚШ-пен жасасқан қауіпсіздік келісімге сенімді болып қалу позициясы деп танылады [2].

Ендігі кезекте, тақырыптың негізгі пәні болып табылатын Жапонияның өзіне тиесілі ұлы стратегиялары немесе доктриналары жайлы сөз қозғалады. Бұл доктриналар немесе стратегиялар әр премьер-министрлердің билікке келуімен қатар жарияланады. Негізгі стратегиялар ретінде Сигэру Есида, Дзюньитиро Коидзуми және Синдзо Абэның стратегияларын қарастыру аса маңызды. Қырғи қабақ соғыс кезіндегі Жапонияның халықаралық ұстанымын қалыптастырып, дәрежесін өсірген Есида доктринасы жалпы Жапония саясатының XX ғ. орны бөлек. Коидзуми доктринасы Қырғи қабақ соғысының аяқталуымен және КСРО-ның ыдырауынан кейін бергін келе өзгерген халықаралық қатынастар жүйесіне бейімделу саясаттарының ең сәтті үлгілерінің бірі болып табылады. Сонымен қоса, Дз. Коидзуми бұл Жапонияның саяси аренадағы ең жарқын кейіпкерлердің бірі. Ал С. Абэға келетін болсақ, бұл Жапонияның қазіргі премьер-министрі болып табылғандықтан, оның стратегиясы қазіргі Жапонияның ғаламдық, аймақтық мүддесін айқын көрсету қажет.

«Есида доктринасы» бұл доктринаның негізін салушы және 1946-1947 және 1948-1954 жылдары Жапонияның премьер-министрі болған Сигэру Есиданың құрметіне солай аталған. Оның саяси көзқарасы прагматизм мен реализмнің араласуынан туындап, бұл көзқарас Жапонияның болашақ қайта өрлеуіне әсер еткені даусыз [3, 118-б.].

Есида доктринасы негізгі үш бағыттардан құралған. Бұлар:

- Жапонияның экономикалық қайта қалпына келуі ұлттық мүддедегі мақсат болу қажет. АҚШ-пен орнатылған саяси-экономикалық ынтымақтастық бұл мақсат орындау үшін аса қажетті құрал.

- Жапония аз деңгейдегі қорғаныс түрін сақтап, халықаралық саяси-стратегиялық мәселелерге араласпау керек. Осының нәтижесінде тиімді өнеркәсіптік дамуына қажет барлық күш-жігері мен адам ресурстарын арттыруға және ішкі алауыздық пен қарама-қайшылықтардың

алдын алу мүмкіншіліктерін толыққанды пайдалану қажет.

- Жапония өзінің ұзақ мерзімдегі қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатта АҚШ-тың құрлықтық, теңіз және әуе әскерлеріне қажет әскери базалармен қамтамасыз ету қажет [4, 235-б.].

Есида доктринасының саралап, негізгі екі ұлы стратегиялық мақсаттармен қарастырсақ болады. Бұл – экономикалық қайта қалпына келу/өсу және ең аз немесе шектеулі көлемдегі қорғаныс. Осы қойылған мақсаттардың себептерін түсіну үшін әрқайсысын жеке-жеке қарастыру қажет. Біріншіден, экономикалық қайта қалпына келу және одан соң даму стратегиясы белгілі бір халықаралық беделін қалпына келтіру сияқты мақсаттарды емес, жапондықтардың күнделікті тұрмыстық қажеттіліктерін өтеуді алға қойған саясат болып табылады. Екінші Дүниежүзілік соғыстан кейін Жапонияға оралған 6 миллиондық жауынгерлермен 7 миллион жұмыссыз, күйсіз қалған адамдардың еңбек және материалдық қажеттіліктерін қамтамасыз ету ел үкіметінен бірден-бір шұғыл әрекеттерді талап еткен мәселелер болды.

Есида доктринасының ұлы стратегиясының экономикалық мақсаттардың екі негізгі аспекті болды. Ол – қалпын қайта келу мен өсу. Қалпына қайта келу бағытындағы әрекеттер арқасында Жапония өзінің инфрақұрылым мен қажетті шаруашылық жағдайларын жандандырса, одан бөлек мемлекет экономикасының өзегі болып табылатын өнеркәсіптік және өндірістік күштерін дамыту арқасында Жапонияның экономикалық ахуалы одан артық бойын кереді. 1956 жылы үкімет жариялаған Экономикалық Ақ Қағаздары (Economic White Paper) бойынша: «1955 жылғы көптеген экономикалық көрсеткіштер соғысқа дейінгі көрсеткіштерден жоғары нәтиже көрсетеді. 1951 жылы ЖҰӨ соғысқа дейінгі көрсеткішке жетсе, халқының әр адам басына шаққандағы ЖҰӨ 1955 жылы жетеді. Тұтыну көрсеткіштері 1953 жылы соғысқа дейінгі көрсеткіштерге қайта оралады» [5, 83-б.]. Яғни, 1955 жылы мемлекетті Есида доктринасының экономикалық тұрғыда қалпына қайта келу мақсаты орындалып, жаңа экономикалық өсу және даму мақсатымен алмастырылады.

Жапонияны қорғаныс саласында жеңіл және шектеулі түрде сақтап тұру Есида доктринасының екінші мақсаты болды. Осындай даулы шешімге негіз болған бірнеше себептер бар. Бі-

ріншіден, сол кездегі ауыр экономикалық жағдайды есепке алғанда, өзінің ресурстарын әскери салаға жұмсау ысырапшылыққа теңелді. Оған қарағанда ол ресурстарды экономикалық даму жолында жұмсағаны абзал деп саналды. Екіншіден, Жапонияның Екінші Дүниежүзілік соғыстағы әскери жорықтар тарихтағы тұтас Азия үшін қаралы беттердің бірі болып табылады. Сондықтан көршілес Қытай мен Корея мемлекеттері үшін Жапонияның ауыр қарулану әрекеттері жапондықтардың милитаризм мен экспансионизмге қайта оралу қауіпін білдіруші еді. Сонымен қоса ел ішіндегі анти-милитаристік қозғалыстың күшеюі де бұл мәселеде соңғы орында болмады.

2002 жылы Сингапурдағы сөзінде Дз. Коидзуми Жапония мен АСЕАН елдерінің арасындағы ынтымақтастықты «бірге әрекет жасап, бірге ілгері даму» деген концепциямен сипаттады [6].

АСЕАН елдері мен Жапония экономикаларының бір-біріне тәуелділігін мынадай сөздермен ерекшелейді: «ғаламдық экономикаға келгенде, жауын тек бір шатырдың үстінен жаумайды» десе, қауіпсіздік мәселесіне қатысты Коидзуми: «көршіміздің іргелерінің құлауы бұл біздің қауіпсіздігіміздің соққыда болуы» деп түйіндейді. Айтылған сөздерінен біз Есида доктринасымен салыстырғанда Жапонияның аймақтық және ғаламдық маңыздағы мәселелерге қаншалықты зор көңіл бөле бастағанын көре аламыз. Бұл өзгерістер тек сыртқы саясатының өзгеруі ғана емес, ол одан да терең әрі ғалам өзгерістердің көрсеткіші. Яғни, Жапония ішкі жабық саясаттан ашық аймақтық және ғаламдық деңгейде ашық саясатқа өтуін белгілейді.

Коидзумидің ұлы стратегиясы Жапонияның болашағын аймақтағы көршілес елдермен байланыстырады. Бұл жерде «өзара тәуелділік» (interdependence) деген халықаралық қатынастардың либерализм теориясының негізгі ұғымы жаңа стратегияның мәнісін дәлме-дәл аша алады. Осындай парадигмалық өзгеріс Жапонияны ғаламдық болмаса да, аймақтағы белсенді әрекеттерге итермелейді. Сауда-саттыққа тәуелді мемлекет болған соң, Жапония өзінің ықпал ету шекараларын жағрафиялық шекарасынан жылжытып асыру тиіс.

Осы тұрғыда Коидзуми Жапония мемлекетінің алдына үш ірі стратегиялық мақсаттарды қоюда.

- Әлемдік саясаттағы Жапонияның ықпалын күшейту үшін оның мықты экономикалық ықпалдығын «құрылымдық күшке» (structural power) айналдыру бастамасын ұсынады.

- Елдегі реформалар мен өзгерістердің сәтті өту үрдісін қамтамасыз етуіне «ұлттық тұрақтылық» (national tranquility) қажет деп танылады.

- Аймақтағы қарқынды дамып келе жатқан мемлекеттермен технологиялық бәсекелестіктегі өзінің байырғы ықпалдығы мен басымдылығын сақтау мақсатында Жапония «экономикалық қашықтықты» қамтамасыз етуге ерекше көңіл бөлуде. Бұл аспектіде Қытайдың орны ерекше бөлек [3, 126-б.].

Осы жерде «құрылымдық күшті» толығырақ нақтылау қажет. Бұл халықаралық саясаттағы атқарылатын нәрселердің қалай жасалатындығы жайлы шешім жасау күші немесе мемлекеттердің бір-бірімен қатынасқа түсу құрылымын ұйымдастыру күші деп түсіндіріледі [7, 25-б.].

Құрылымдық күштің басқа баламасы: «құрылымдық күш дегеніміз ол жасырын күш пен ресурстарды шынайы және ықпалды күшке ауыстыру мүмкіндігі» [8, 198-б.].

Мысалға, белгілі бір мемлекет атынан БҰҰ немесе ХВҚ сияқты ғаламдық маңызы бар саяси-экономикалық институттарында қызмет етуші және басқарушы мамандар санының көп және дәрежесінің жоғары болуы ол мемлекет үшін құрылымдық күш болып табылады. Негізінен «құрылымдық күш» пен «экономикалық қашықтық» секілді мақсаттар Жапонияның өз ықпалдығын сақтау мен оны одан әрі күшейту бағыттағы мақсаттар екенін анық көре аламыз. Осыдан, Жапония өзінің болашақтағы рөлін тек аймақтық қана емес, ғаламдық алпауыт мемлекет ретінде көруде.

2013 жылы Вашингтон қаласында Стратегиялық және Халықаралық зерттеулер орталығында (CSIS) Жапонияның премьер-министрі С. Абэ: «Жапония қазір және еш уақытта екінші қатардағы мемлекет болмас» деп мәлімдеді [9]. Бұл сөздерімен Жапония Азиядағы көшбасшылықты Қытайға бермейтіндігін мәлімдесе, болашақтағы Қытайдың одан әрі күшеюінен орын алатын Азиядағы күштер қатынасының өзгеру кезеңінде Жапония өзінің көшбасшылық позициясын сақтап қалу стратегиясын қалыптастыруда. Аталмыш стратегия «external balancing» және «internal balancing» деген екі бөлімнен тұрады. «Internal balancing» дегеніміз, бұл кон-

текстіде, мемлекет ішінде экономикалық өсуді жандандыру мен ұлттық қауіпсіздік құрылымын қалыптастыру шаралардан тұрады. Олар:

- Жапония экономикасының өсімін қайта жандандыру мақсатымен «Kurodanomics» атты монетарлық реформалар жүзінде инфляция мөлшерін 2% пайызға көтеруді шешті. Ол инфляция негізінде иенаның құны арзандап, оның нәтижесінде экспорттаушы компаниялардың кірісі көбейе түседі.

- Көптен бері енгізілмей тұрған тұтыну салығының енгізілуі мемлекет бюджетіне тағы да қосымша табысты әкеліп, осы екі реформалар Жапонияның бюджеттік дефицит мәселесіне оңды әсер беруі тиіс.

- «Үш оқ» атты экономикалық реформалардың үшінші бастамалары – ұзақ мерзімді өсу стратегиясының шаралары болып табылады. Сондықтан да алдыңғы екі бастама секілді бірден нәтиже бере алмайды.

- Ұлттық қауіпсіздік мәселесінде заңдық өзгертулер арқасында Ұлттық Полиция Агенттігінің ықпалдығын күшейтті.

- Қауіпсіздік саласындағы шешім қабылдау үрдісі мен аналитиканы дамыту үшін Жапонияда Ұлттық Қауіпсіздік Кеңесі мен Ұлттық Қауіпсіздік Бюролардың іргелері қаланды. Барлау спутниктерінің кешенді жүйесін құру шаралары ретінде 2013 жылдың қаңтарында екі жаңа күрделі спутниктері ұшырылды.

- Абэ стратегиясындағы «external balancing» немесе «maritime alignment» дегеніміз теңіздегі әскери қуатты әрі демократиялық құндылықтары бар елдермен одақтасу саясатын білдіреді. Бұл ретте, Жапония қауіпсіздік саласында Австралия және Үндістанмен серіктестіктен жақсы нәтижелер күтіп үмітпен қарауда. Қайткенмен де, АҚШ-Жапон қауіпсіздік келісімінің маңыздылығы бүгін-ертең артпаса түспейді [10, 9-б.].

Жапонияның сыртқы саяси маңызы жоғары стратегияларын саралай келгенде, мынадай қорытындыларға келеміз:

- Жапонияның ұлы стратегиялары бірінші кезекте экономикалық мәселелерге қатты мән береді. Себебі, Жапонияның негізгі күш-қайнар көзі – оның экономикалық қуатында.

- Есида доктринасы өз уақытында Жапонияның экономикалық дамуына ерекше қатты әсер еткенмен де, Қырғи қабақ соғысының аяқталғаннан бері ол доктрина аймақтағы және ғаламдық мәселелерге нақты жауап бере алмады.

- Коидзуми мен Абэ доктриналары осындай халықаралық мәселелерге төтеп беру мақсатымен жасалғаны анық. Сол тұрғыда оларды «жанды стратегиялар» десек болады.

- Аталмыш стратегиялар ішінде Жапонияның қауіпсіздік мәселелеріндегі АҚШ-Жапон қауіпсіздік келісіміне әрдайым маңызды орын беріледі. Бұл қауіпсіздік келісіміне балама немесе қосымша ретінде Жапония теңізіндегі қуатты демократиялық Австралия мен Үндістанмен серіктес болуға ниет білдіруде.

- Коидзуми мен Абэ доктриналары «external balancing» және «internal balancing» атты стратегияларын қос қолдануда. Және бұл қолданыс ке-

лесі жаңа стратегиялары үшін де өзекті болып қала береді.

- Әрбір доктрина бар саяси-экономикалық қажеттіліктерді есепке алғандықтан, доктриналардың дамуы мен өзгерісі эволюциялық тәртіппен орындалады. Сол себептен әрбір доктриналардың белгілі бір бағытты және ортақ қағидаларды ұстанады.

Жапонияның стратегиялық жоспарлары ішіндегі АҚШ-пен әріптестік және Қытаймен бәсекелестік мәселелері тек Жапонияның болашағы үшін ғана емес, тұтас Қиыр Шығыстағы тұрақтылық пен көркеюі үшін маңызды болып тұр.

References

- 1 Glenn D. Hook, Julie Gilson, Christopher W. Hughes and Hugo Dobson. *Japan's International Relations*. 3rd ed. – UK: Routledge, 2012.
- 2 Richard Samuels. *Evolution of Japan's Grand Strategy*. <http://www.eastasiaforum.org/2013/06/04/evolution-of-japans-grand-strategy/>.
- 3 Tang Siew Man. *Japan's Grand Strategic Shift from Yoshida to Koizumi: Reflections on Japan's Strategic Focus in the 21st Century*. *Journal of Southeast Asia Social Sciences and Humanities, Akademika* 70 (Januari) 2007: 117-136.
- 4 Pyle K.B. *The Japanese Question: Power and Purpose in a New Era*. 2nd ed. Washington, D.C.: AEI Press, 1996.
- 5 Uchino T. (trans. Mark A. Harbison). *Japan's Postwar Economy: An Insider's View of Its History and Its Future*. Tokyo: Kodansha International Ltd., 1983.
- 6 Koizumi J. *Japan and ASEAN in East Asia: A Sincere and Open Partnership*. Singapore, 2002. http://japan.kantei.go.jp/koizumispeech/2002/01/14speech_e.html.
- 7 Strange S. *States and Markets*. 2nd ed. – London: Pinter, 1994.
- 8 Jr. Nye J.S. *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*. – NY: Basic Books, 1990.
- 9 Shinzo Abe. «Japan is Back» policy speech at the Statesmen's Forum, CSIS, Washington, DC, February 22, 2013. http://www.mofa.go.jp/announce/pm/abe/us_20130222en.html.
- 10 Michael Green. *Japan is back: Unbundling Abe's Grand Strategy*. Australia: LOWY Institute for International Policy, 2013.

УДК 94(4/9); 572.9;39

Н.Б. Ем

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: Natalya.Yem@kaznu.kz

Факторы влияния на межэтнические отношения (на примере браков зарубежных корейцев)

Предметом данной статьи является изучение факторов, оказывающих влияние на межэтническое взаимодействие, на межэтнические браки на примере зарубежных корейцев. Географическое положение, концентрация этнической группы и ее размер анализируются как основные факторы. Впервые в исследовании межэтнических браков корейцев Китая, Японии, США и стран СНГ актуализируется вопрос о значимости исторических, социокультурных и политических факторов в выборе брачного партнера.

Ключевые слова: межэтнический брак, зарубежные корейцы, брачный отбор, факторы выбора.

N.B. Yem

Influence factors on inter-ethnic relations (for example marriages Overseas Koreans)

This article examines the geographical, historical, socio-cultural and political factors in the choice of marriage partner on the example of inter-ethnic marriages Overseas Koreans.

Key words: intercultural marriage, Overseas Koreans, choice.

Н.Б. Ем

Этникааралық қатынасқа факторлардың әсері (шетелдік корейлердің некелері мысалында)

Мақалада шетелдік корейлердің этникааралақ неке мысалында жар таңдаудағы географиялық, тарихи, мәдени және саяси факторларды қарастырады.

Түйін сөздер: этникааралақ неке, шетелдік корейлер, таңдау.

Существует теоретическое положение, что большие по численности группы имеют более высокие показатели эндогамии, чем малые. Отсутствие широкого брачного рынка внутри своей этнической группы может быть поводом для поиска брачного партнера из другой этнической группы. Подобные социальные связи во многих случаях приводят к межэтническому браку, а относительный размер группы пропорционален их количеству. Кроме того, чем разнообразнее окружающие группы, тем более вероятны этнически смешанные коммуникации, так формируется неоднородность и разнообразие смешанных браков [1].

Гомогамность брака объективно объяснялась территориальной близостью. Начало систематического изучения групповой сплоченности относится к концу 40-х годов XX в. Л. Фестингеру принадлежит наиболее употребляемое определение групповой сплоченности, как «результатирующей всех сил, действующих на членов группы с тем, чтобы удержать их в ней». Он установил, что место проживания может облегчить или затруднить установление контактов [2].

Одним из факторов, оказывающих влияние на межэтнические браки, теоретики называют географическое положение, концентрацию этнической группы. Исследователи считают, что

структурные особенности общества, такие, как неоднородность и неравенство, либо включают, либо исключают контакт между группами [1]. Изучение уровня браков между мигрантами и аборигенами позволило подтвердить значимость гомогамии по географическому происхождению в трех фламандских городах в период 1800-1913 гг. Несмотря на выявленное снижение уровня гомогамии по географическому признаку в результате социальной модернизации общества, значимость этого фактора остается сильным и может лишь корректироваться с учетом конкретных характеристик исследуемых городов [3].

Аналитики ассимиляции в США исследовали межэтнические браки с позиций пространственного и непространственного анализа. В результате проверки гипотезы о том, что степень браков между этническими группами коррелирует со степенью, в которой эти группы разделены пространственно, образовался конфликт. На основе анализа зарегистрированных браков в Нью-Хейвене штата Коннектикут в 1900, 1930, и 1950 гг. для англо-американской, немецкой, скандинавской, ирландской, французской, польской, еврейской и афро-американской групп гипотеза была подтверждена [4].

Многомерные модели описания брачных предпочтений в характеристиках женихов и невест в Уругвае позволили оценить уровни гомогамии в отношении предыдущего семейного положения, возраста, образования, религии и места проживания. Географическая гомогамия оказалась единственным наиболее важным параметром, при этом сохраняется определенное влияние других факторов на готовность вступать в гомогамный брак. Причем, как утверждают авторы, многофакторный анализ показал, что размеры исследуемых факторов в значительной степени независимы друг от друга [5].

Размер этнических групп может влиять на частоту заключения межэтнического брака. Например, было обосновано, что в некоторых государствах с относительно небольшим черным населением вероятность чернокожих партнеров с белыми может превышать 50% [6]. Также ученые указывают на обратную связь между степенью жилой расовой сегрегации и количеством пар смешанной расы [7]. В характеристике структуры смешанных браков было получено утверждение, что образованные иммигранты,

которые проводят больше времени в стране прибытия до брака и живут вне крупных городов, более склонны к заключению браков с коренными жителями [8].

Брак за пределами своей этнической или расовой группы тестировался на теорию ассимиляции в 1880-1990 гг. В частности, исследовался выбор брачных партнеров среди американцев мексиканского происхождения и нескольких групп европейских мигрантов. Плотность этнической группы и расположение, а также соотношение полов и поколений показали значительную роль в выборе брачного партнера [9].

На примере брачных пар в Гавайях было доказано, что доля лиц определенной расовой или этнической группы в населении имеет определенно значимое влияние на вероятность межрасового или межэтнического брака, чем уровень среднего дохода вероятных брачных партнеров [10].

Однако не только размер этнических групп и их доля в общем составе населения могут играть значимую роль в образовании смешанных пар. Большое значение имеет неоднородный этнодемографический состав населения. Классическим примером являются США. Используя данные 1985 и 2004 гг. о половозрастном составе, расовой и религиозной принадлежности, а также образовательной схожести, были исследованы изменения в социальной дистанции между разнородными субъектами американского общества. Объяснительная модель построена на выявлении изменений в демографической неоднородности, институциональной сегрегации, экономическом неравенстве и символических границах за последние 20 лет [11].

Для зарубежных корейцев важнейшим фактором брачного отбора, наряду с гомогамией, является пространственная, территориальная близость. Она повышает вероятность встречи с партнером, который с большей вероятностью будет иметь сходство и по социальным характеристикам, включая сходство ценностей и интересов. Длительное проживание корейских этнических общностей в Китае, Японии, странах СНГ является точным подтверждением того, что территориальная близость, размер этнической группы, а также этнодемографическая неоднородность приводили представителей корейского этноса к выбору территориально близ-

кого брачного партнера. Гомогамные корейские браки были характерны для корейского населения Енбенского автономного округа в Китае, корейцев Каратальского района Талдыкорганской области или Кзыл-Ординской области в Казахстане, как мест наиболее компактного расселения первых поселенцев в странах прибытия. Социальная модернизация общества, внутренняя мобильность корейцев из мест концентрированного проживания в современные крупные города и агломерации создавали условия тесного общения с новыми потенциальными партнерами иной этнической принадлежности.

Известно, что среди общего количества респондентов американских мужей и корейских жен, проживающих в штатах Юта, Колорадо и Вашингтон в 1979-80 гг., более чем треть (38%) американских мужей оставались в Корее свыше 24 месяцев, 22% – 12 месяцев, 30% – 6 месяцев и только 10% – никогда не были в стране супруги [12]. Таким образом, более чем половина (60%) были в стране проживания супруги дольше, чем 12 месяцев, что подтверждает действие фактора близости в выборе брачного партнера.

Другой пример, корейские рабочие, занятые на строительных объектах стран Ближнего и Среднего Востока, составили основу корейской общины в регионе. Кроме строителей, в 1970 – начале 1980-х годов в странах арабского Востока находились люди других профессий и специальностей: бизнесмены-торговцы, медицинские работники, водители транспортных средств, служащие представительств корейских компаний, банков, агентств. Особенностью этой корейской общины была ее мобильность. Рабочие-контрактники из Кореи, как правило, отработав свой срок, возвращались назад. Основной причиной возвращения являлось то, что проживание в изолированных рабочих кампусах лишало возможности контактов с местным населением, многие корейцы так и не освоились в иной этнокультурной среде. Молодые неженатые корейцы в арабских странах не имели шансов найти партнера по браку ни среди корейцев (которых практически не было), ни среди местных женщин [13].

В противовес этому, можно привести пример корейцев в Германии. В результате нехватки рабочих сил в горнодобывающей промышленности, равно как и огромного дефицита медицинских сестер, в Западной Германии в 1960-

годы здесь проживает самая крупная корейская иммигрантская община численностью около 30 тысяч человек, основу которой заложили корейские шахтеры и медсестры, прибывшие на работу по контракту в 1960-1970-е годы. Вербовка корейских горнорабочих началась на основе соглашения между правительствами Кореи и Германии в 1963 г. Первые корейские медицинские сестры появились в Германии в 1959 г., они прибыли по частным приглашениям при содействии католических церквей. Исследователи выявили, что в Германии с 1980 по 1981гг. были заключены 1622 брака между немцами и корейцами, немками и корейцами. При этом 90% экзогамных браков составляли женщины-корейки [14]. Для них было характерно более интенсивное повседневное поведение, более активная трудовая деятельность, более свободное языковое общение, в отличие от мужчин. К тому же статус медицинской сестры в немецком обществе был значительно выше, чем горняка-гастарбайтера. Профессиональная деятельность, условия труда и быта корейских шахтеров практически исключали стабильные отношения с женщинами. Наличие языкового барьера, а также традиционные представления о браке обуславливали предпочтение именно корейки в качестве брачного партнера.

Территориальное размещение, пространственный фактор подразумевает взаимоотношение с соседствующими этническими общностями как межэтническое взаимодействие. Однако на межэтническое взаимодействие оказывают влияние более важные факторы, такие, как исторические, социальные, культурные и даже политические. Среди исторических факторов, влияющих на межэтнические отношения, социологи выделяют три класса явлений. Первый – это сам ход исторических событий, в результате которых складывались отношения этносов; второй – исторические события, которые становятся каким-то символом в ходе ныне развивающихся отношений; и третий – особенности историко-социального развития этносов [15, с. 160].

Зарубежные корейцы как этносоциальные общности вступают в контакт в результате разных исторических обстоятельств. Корейцы в Японии испытывают давление бывшего колониального прошлого своей исторической родины. Корейцы стран СНГ были депортированы из российского Приморья в рамках Дальневосточ-

ной политики. Будучи в составе бывшего СССР, корейцы испытывали на себе давление русскоязычного центра как метрополии на постсоветском пространстве. Таким образом, историческая и геополитическая обусловленность отношений определяла их направление и имела различный характер.

История появления корейских этнических общностей, единство судеб (часто трагических), достижение самодостаточности самоотверженным трудом играют роль фактора сплочения, солидарности, единства. Однако эти же особенности единой судьбы могут разделять этнос от других этнических общностей и титульного этноса. Исторические события формируют память народа, идеологемы либо ущерба, либо героического прошлого [15]. При этом разные этносы в окружении могут оценивать их по-разному. Сталинская депортация корейцев в Казахстан и Среднюю Азию является актом незаконных репрессий, а для представителей доминирующего русского и титульного казахского этноса это была мера для предотвращения безопасности в стране в предвоенный период.

Другой исторический фактор – социально-экономическое развитие этноса, связанное с прошлым периодом. В местах различного этнического состава населения устоявшимся явлением стало деление народов на «развитые» и «развивающиеся». Во многом это зависело от социального статуса, уровня экономического благосостояния и ряда политических моментов, как форма государственности, национальная политика и другие. К примеру, в советский период представители русского этноса в силу своего более высокого образовательного уровня, социального статуса и высокого уровня урбанизации являлись индустриальным, урбанизированным этносом. Представители этнических меньшинств и отчасти титульных этносов союзных республик – слабо индустриализированными. В результате первые осознавали себя самодостаточными, а вторые – нуждающимися в поддержке. Подобная ситуация складывалась в отношении корейцев Енбенского автономного округа, который совместной борьбой с китайским народом в построении социализма в стране завоевал доверие и поддержку со стороны титульного «самодостаточного» этноса. Лишь постепенное повышение социально-экономического статуса корейских этнических общнос-

тей в странах бывшего СНГ, Китае позволяло занимать корейцам равностатусный уровень с доминирующим этносом, о чем до сих пор трудно говорить в отношении корейцев в Японии. Причиной тому служит роль политического фактора в странах пребывания.

Политические факторы, влияющие на межэтнические отношения, включают в себя, по меньшей мере, три класса явлений: принципы и формы государственного устройства, характер политического строя, тип государственной национальной политики [15].

Политический фактор трудно выделить для корейских мигрантов в США. Этносы, населяющие эту страну, не имеют на ее территории своих государств, и политическое устройство США по регионам не различается. Значение этого фактора минимизировано для корейцев в моноэтничной Японии, где они занимают до сих пор статусную нишу иностранных граждан. Государственно-политические факторы являются наиболее значимыми для понимания межэтнических отношений корейцев в Китае и странах постсоветского пространства. На межэтнические отношения влияет и форма государственного устройства. В зависимости от того, является ли государство унитарным или федеративным, зависит способ решения «национального вопроса». При любом типе государственного и политического устройства политика государства, проводимая в отношении «этнических меньшинств», играет большую роль, как и в целом национальная политика, которая касается и большинства или доминирующего этноса.

При всем разнообразии политики, проводимой правительством, этносоциологами выделяются два основных направления, которые касаются этнических групп: интегрирующая политика (унифицирующей) и политика культурного плюрализма. Интегрирующую политику проводит правительство Японии. Владение японским языком является требованием обладания японского гражданства. Плюралистическая политика свойственна для США. В большинстве законодательств стран СНГ в качестве наличия двух языков – государственного и русского языка как языка межэтнического общения, подчеркивается культурный плюрализм по отношению к этническим общностям. В Китайской Народной Республике сам факт наличия

национально-культурных автономий свидетельствует о приоритетах национальной политики правительства. Подобный плюрализм может нести не только культурную, языковую или образовательную окраску. Весомым показателем является представительство этносов в государственных учреждениях, правительственных структурах. Так, представители корейского этноса в Китае, странах бывшего постсоветского пространства занимают ведущие позиции в государственных структурах общества наравне с представителями титульных этносов, занимают руководящие должности и во властных структурах. Корейская элита имеет авторитет и устойчивую позитивную репутацию в этих странах.

В результате политическая сфера находится в тесной взаимосвязи с социальными позициями, профессиональным статусом, вертикальной мобильностью в обществе. Роль социально-структурных факторов, влияющих на межэтнические отношения, значительна. Среди них выделяется взаимосвязь социальной и этнической стратификации. Высокие социальные позиции большинства представителей того или иного этноса в ведущих сферах жизнедеятельности общества позиционируют этнос в целом как престижную в социальном плане группу. Так, корейцы практически во всех странах рассмотрения отмечаются как наиболее урбанизированные, с высоким уровнем образования и экономического благополучия. Трудолюбивая особенность этноса, характерной спецификой которого часто отмечается ведение бизнеса, была отмечена в ведущих отраслях экономики. Высокие социальные позиции зачастую становятся мостом для равносоставного с титульным этносом положения, а также служит причиной лучшего восприятия этноса, в том числе и в брачном поведении населения той или иной страны.

Равносоставное положение корейцев с титульным или доминирующим этносом сопряжено с социально-психологическим фактором. Отношение к корейцам в Америке складывается не как отношение к корейцам с Корейского полуострова, а как к американским корейцам, на локальном уровне. Подобная ситуация существует в отношении корейцев в СНГ, Китае, Японии. Кроме того, после достижения равносоставного социального положения необходимо длительное время для закрепления, адаптации к такому общению. Такое закрепление станет привычным, если не приведет к межэтническим

конфликтам в борьбе за сферы влияния в политической сфере и общественном производстве.

В такой ситуации работает теория социально-структурных изменений в обществе. С повышением социального статуса корейцев и началом взаимной адаптации к этим изменениям со стороны как корейцев, так и доминирующего этноса возникает необходимость совершенствования гражданских законов, организационных структур. Причем в период экономических преобразований, глобализации всех общественных процессов среди корейцев происходит формирование нового престижного слоя «богатых». Заметными по численности становятся корейцы среди банкиров, бизнесменов, предпринимателей. Причем здесь преобладает вопрос не только престижа, но и экономического интереса. Финансовое благополучие корейцев становится основой для входа во властные структуры. Стремлением к этому является не только чувство собственного достоинства, но и желание быть равноправными в отношении к доступу к власти и к собственности как представителей «этнических меньшинств».

Среди группы социально-структурных факторов, влияющих на межэтнические отношения, выделяются и культурные факторы. Первая группа связана с просвещением и информированностью, вторая – с традиционными нормами каждой культуры (традиционализм). Общеизвестно, что образование способно разрушать межэтнические границы, снимать предубеждения. В однонациональных, особенно часто в сельских, общинах негативные гетеростереотипы и предубеждения в значительной мере подпитываются их культурной замкнутостью. У образованных же групп негативные установки чаще всего не связаны с культурными факторами, особенно в деловой сфере. Доказана значимость пропаганды образцов межэтнического общения через средства массовой информации.

Вторая группа культурных факторов связана с традиционными нормами поведения. Эндогамные браки преобладают у всех народов не только вследствие теоретической возможности заключения однонациональных и смешанных семейных союзов, но и благодаря установкам на такие браки. Однако традиционные нормы оказывают влияние и на отношения в трудовой сфере, а именно: сказываются на выборе партнеров по бизнесу, проявляются в нормах общения в трудовых коллективах, влияющих на отноше-

ния людей. Представления о людях, с которыми лучше иметь дело, отношение к явлениям других культур, событиям из жизни других народов во многом определяются тем, как историческое прошлое, современная социальная действительность преломляются в психологии личности [15].

Таким образом, при исследовании межэтнических браков зарубежных корейцев необходимо учитывать концептуальные точки зре-

ния в отношении каждой корейской общины в изучаемых регионах, основываться на теоретические концепции понимания этноса в отношении смешанных браков. Важным остается учет имеющегося в современной науке задела по теории выбора брачного партнера, как и выбора межэтнического брака в целом.

Данная работа осуществлялась при поддержке KoreaFoundation (FellowshipforFieldResearch 2013).

Литература

- 1 Blau P. Inequality and heterogeneity. New York: Free Press. – 1977; Blau P. M., Becker C., Fitzpatrick, K. M. Intersecting social affiliations and intermarriage // *Social Forces*. – 1984. – №62. – P. 585-606.
- 2 Теория когнитивного диссонанса = A theory of cognitive dissonance / пер.: А. Анистратенко, И. Знаешева. – СПб.: Ювента, 2000. – 320 с.
- 3 Blau P. Inequality and Heterogeneity: a Primitive Theory of Social Structure. New York: FreePress. – 1977; Rytina, S., Blau, P., Blum, T. and Schwartz, J. Inequality and Intermarriage: A Paradox of Motive and Constraint // *Social Force*. – 1988. – №66. – P. 645-675
- 4 Bart van De Putte. Homogamy by Geographical Origin: Segregation in Nineteenth-Century Flemish Cities (Gent, Leuven, and Aalst) // *Journal of Family History*. – 2003. – №28 (3). – P. 364-390.
- 5 Pullum Thomas W., Peri Andres. A Multivariate Analysis of Homogamy in Montevideo, Uruguay // *Population Studies: A Journal of Demography*. – 1999. – №53 (3). – P.361-377 <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00324720308086#>. U6g0V_1_tW8 Датаобращения: 18.06.2014
- 6 Kalmijn M. Trends in Black/White Intermarriage // *Social Forces*. – 1993. – №72. – P. 119-146.
- 7 Peach C. Ethnic Segregation and Intermarriage // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1980. – №70. – P.371-381; Morgan B. A Contribution to the Debate on Homogamypropinquity, and Segregation // *Journal of Marriage and the Family*. – 1981. – №43. – P. 909-921.
- 8 Dribe Martin, LundhChrister. Intermarriage and Immigrant Integration in Sweden: An Exploratory Analysis // *Acta Sociologica*. – 2008. – №51 (4). – P. 329-354.
- 9 Wildsmith Elizabeth, Gutmann Myron P., Gratton Brian. Assimilation and Intermarriage for U.S. Immigrant Groups, 1880–1990 // *The History of the Family*. – 2003. – №8 (4). – P. 563-584.
- 10 Johnson Ronald C. Group Size and Group Income as Influences on Marriage Patterns in Hawaii // *Biodemography and Social Biology*. – 1984. – №31 (1-2). – P. 101-107.
- 11 Smith Jeffrey A., McPherson Miller, Smith-Lovin Lynn. Social Distance in the United States. Sex, Race, Religion, Age, and Education Homophily among Confidants, 1985 to 2004 // *American Sociological Review*. – 2014. – №79 (3). – P. 432-456.
- 12 Lee, Daniel Booduck. Marital Adjustment between Korean Women and American Servicemen // Kim Hyung-chang, Lee Eun Ho. *KoreansinAmerica: DreamsandRealities*. Seoul. – 1990. – P. 112.
- 13 Ким Г.Н. Корейские контрактники на Ближнем и Среднем Востоке // *Избранные труды по корееведению*. – Тараз-Алматы: ЖИЦ «Сеним», 2013. – 776 с.
- 14 Ким Г.Н. Поздняя волна корейской иммиграции в страны Западной Европы // *Избранные труды по корееведению*. – Тараз-Алматы: ЖИЦ «Сеним», 2013. – 776 с.
- 15 Арутюнян Ю.В. и др. *Этносоциология: уч. пос. для ВУЗов*. – М., 1998. – 271 с.

References

- 1 Blau P. Inequality and heterogeneity. New York: Free Press. – 1977; Blau P. M., Becker C., Fitzpatrick, K. M. Intersecting social affiliations and intermarriage // *Social Forces*. – 1984. – №62. – P. 585-606.
- 2 Teoriya kognitivnogo dissonansa/ Per. A. Anistratenko, I. Znaesheva. — SPb.: Uventa, 2000. – 320 s.
- 3 Blau P. Inequality and Heterogeneity: a Primitive Theory of Social Structure. New York: FreePress. – 1977; Rytina, S., Blau, P., Blum, T. and Schwartz, J. Inequality and Intermarriage: A Paradox of Motive and Constraint // *Social Force*. – 1988. – №66. – P. 645-675
- 4 Bart van De Putte. Homogamy by Geographical Origin: Segregation in Nineteenth-Century Flemish Cities (Gent, Leuven, and Aalst) // *Journal of Family History*. – 2003. – №28 (3). – P. 364-390.

- 5 Pullum Thomas W., Peri Andres. A Multivariate Analysis of Homogamy in Montevideo, Uruguay // *Population Studies: A Journal of Demography*. – 1999. – №53 (3). – P.361-377 http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00324720308086#.U6g0V_1_tW8 Датаобращения: 18.06.2014
- 6 Kalmijn M. Trends in Black/White Intermarriage // *Social Forces*. – 1993. – №72. – P. 119-146.
- 7 Peach C. Ethnic Segregation and Intermarriage // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1980. – №70. – P.371-381; Morgan B. A Contribution to the Debate on Homogamypropinquity, and Segregation // *Journal of Marriage and the Family*. – 1981. – №43. – P. 909-921.
- 8 Dribe Martin, LundhChrister. Intermarriage and Immigrant Integration in Sweden: An Exploratory Analysis // *Acta Sociologica*. – 2008. – №51 (4). – P. 329-354.
- 9 Wildsmith Elizabeth, Gutmann Myron P., Gratton Brian. Assimilation and Intermarriage for U.S. Immigrant Groups, 1880–1990 // *The History of the Family*. – 2003. – №8 (4). – P. 563-584.
- 10 Johnson Ronald C. Group Size and Group Income as Influences on Marriage Patterns in Hawaii // *Biodemography and Social Biology*. – 1984. – №31 (1-2). – P. 101-107.
- 11 Smith Jeffrey A., McPherson Miller, Smith-Lovin Lynn. Social Distance in the United States. Sex, Race, Religion, Age, and Education Homophily among Confidants, 1985 to 2004 // *American Sociological Review*. – 2014. – №79 (3). – P. 432-456.
- 12 Lee, Daniel Booduck. Marital Adjustment between Korean Women and American Servicemen // Kim Hyung-chang, Lee Eun Ho. *Koreans in America: Dreams and Realities*. Seoul. – 1990. – P. 112.
- 13 Kim G. Kopeiskie kontraktniki na Blijnem i Srednem Vostoke // *Izbrannie trudy po koreevedeniu*. – Taraz-Almaty: Zhis «Senim», 2013. – 776 s.
- 14 Kim G. Pozdnyya volna koreiskoi immigrasii v starany Zapadnoi Evropy // *Izbrannie trudy po koreevedeniu*. – Taraz-Almaty: Zhis «Senim», 2013. – 776 s.
- 15 Frutuinan Yu. i dr. *Etnososiologiya. ush pos dlya VUZov*. -M., 1998. – 271 s.

ӘОЖ 008(1-6)

Е.Қ. Қасабекова*, А. Мұқанбетқалиева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: enlik78@rambler.ru

Ирандық әдет-ғұрыптардың ерекшеліктері

Әдет-ғұрып халық мәдениетінің ажырамас бір бөлігі болып табылады. Әр халықтың өзіне тән әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері бар. Мақалада ирандықтардың әдет-ғұрыптарындағы ерекше үйлену үрдісіне баса назар аудара отырып, олардың үйлену тойының барысында қолданылатын әдет-ғұрыптар сөзге тиек етіледі. Иран халқы нағыз мұсылман елі ретінде ертеден келе жатқан үйлену тойына байланысты дәстүрлері мен салттарын ұстанады. Иран елінің, иран халқының осы тұрғыда қолданылатын әдет-ғұрыптары ерекше және қызық, осы себепті аталмыш тақырыпқа тоқталуды жөн көрдік. Ирандықтардың некеге тұру үрдісі, той жасаудағы қызықты тұстары және жалпы мәдени ерекшеліктер мақала арқауы болып табылады.

Түйін сөздер: Иран, дәстүр, әдет, халық, ұстаным, неке, уақытша неке, ажырасу, қалыңмал, ата-ана.

E.K. Kassabekova, A. Mukanbetkalieva

Specialities of Iranian traditions

This article was written about Iranian cultural wedding traditions. Iranians as the other countries, follow the main cultural wedding traditions, which have a beginning from the earliest times.

Key words: Iran, culture, tradition, speciality.

E.K. Касабекова, А. Мұқанбетқалиева

Особенности обычаев и традиций иранцев

В этой статье рассматриваются иранские национальные и этнокультурные свадебные традиции, которые берут начало с самых давних времен.

Ключевые слова: Иран, обычай, традиция, особенность, брак, развод, калым, родителей.

Әр халықтың өзіне тән әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері бар. Бұл мақалада әр ұлттың әдет-ғұрыптарындағы ерекше тоқтала кететін жағдай – үйлену үдерісіне баса назар аудара отырып, үйлену тойының барысында қолданылатын әдет-ғұрыптар сөзге тиек етіледі. Иран халқы нағыз мұсылман елі ретінде ертеден келе жатқан үйлену тойына байланысты дәстүрлері мен салттарын ұстанады. Иран елінің, иран халқының осы тұрғыда қолданылатын әдет-ғұрыптары ерекше және қызық, осы себепті аталмыш тақырыпқа тоқталуды жөн көрдік.

Егер ирандықтардың неке қию рәсімдеріне тоқтала кетсек, екі жас бір-біріне ғашық болған сәттен бастап, олар үйлену жайлы ойлана бас-

тайды. Бұл жағдайда ирандықтар мен қазақтардың салт-дәстүріндегі алғашқы ұқсастығы екендігін байқаймыз. Алдымен, жас жігіт болашақ жарының ата-анасының алдына келіп, үйлену жайлы ойын айтады. Ата-аналары батасын берген жағдайда, қыздың қалыңмалы туралы сөз қозғалады. Әдетте дәстүр бойынша, қыздың «қалыңмалы» деп оған қажет барлық заттарды айтады: жиһаз, кілем, тұрмысқа қажетті барлық техникалық жабдықтар [1, 2-6].

Жалпы неке сөзі парсы тіліне «неках» деп аударылады. Кез келген ата-ана қызына ең жақын, қамқор адамдар ретінде, қызының жақсы үйге келін болып түсуін, еш қиындық көрмеуін қалайды. Сол себептен, қызын берген отбасы-

ның материалдық жағдайына да аса назар аударылады. Егер де жігіт жақтың материалдық жағдайы тұрақсыз болса, қыз тарапынан оны тіпті әлі үйленуге ерте деп есептеп, кейінге қалдырады, яғни бұл қызды ол жігітке бермеудің амалы болып табылады.

Ерте заманда қазақтар секілді ирандықтар да қалыңдықты әке-шешесі тарапынан таңдайтын еді. Бұл таңдауға келісу-келіспеуді күйеубаладан сұрамайтын. Ал қазіргі заманға тоқталар болсақ, алдымен жастар кездеседі, бір-біріне ғашық болады, ал ата-аналарының батасын тек тұрмыс құруға шешім қабылдағаннан кейін ғана сұрайды және әкесі келісімін бермеген жағдайда да жастардың некесі қиыла береді.

Ислам заңы бойынша ер адамдардың 4 әйелмен некелесуге құқығы бар. Алайда бірінші әйелі неке қияр алдында мынадай шарт қояды және бұл шартта: «Өмір бойы онымен болуы туралы және басқа әйелмен некелеспеуге сөз береді». Ер адам бұл шартқа келіскен жағдайда ғана қыз оған тұрмысқа шығады. Мұндай шарт «уақытша некеге» тұруға кедергі болып табылады. «Уақытша неке» парсы тіліне «сифе» деп аударылады.

Ер адамға бірінші әйелі басқа әйел алуға келіскен жағдайда ғана төрт әйелмен немесе басқа некеге тұруға мүмкіндігі бар. Алайда, төрт әйелмен некелесу оңай шаруа емес: заң бойынша күйеуі төрт әйеліне де бірдей моральдық, психологиялық, материалдық қарым-қатынасты бірдей жасау керек. Сол себептен Иранда еркектер көп әйел алуға жүрексінеді, сондықтан материалдық жағдайы бар, бай еркектер ғана көп әйел алуға мүмкіндігі бар.

Иран Ислам Республикасында «уақытша неке» деген түсінік бар, осы жайында сөз студі жөн көрдік. Исламның ең алғашқы пайда болу кездерінде адамдар көптеген соғыстарды басынан өткерді, сол себептен көптеген әйелдер күйеусіз қалған. Мысалы, егер құрбысы баласымен жалғыз қалған жағдайда, әйелдер оны аяп, өзінің күйеуіне екінші әйел ретінде алып беретін болған. Жалпы көп әйел алу заңы жалғызбасты қалған әйелдердің болмауына ықпал етеді. Осы тұрғыда Иранда уақытша некелер де заңдастырылады. Уақытша неке құру үшін заң бойынша арнайы мерзім беріледі. Мерзімі немесе уақыты келген жағдайда екі жақтың келісімі бойынша бұл некенің мерзімін ұзартуға болады немесе бұл некені тоқтатуға болады. Мыса-

лы, ер адамның материалдық жағдайы тұрақсыз болған жағдайда, мұндай уақытша некелер тоқтатылады. Тұрақты неке тек мұсылмандар арасында тіркелген болса ғана, заңды түрде жүреді [2, 4-б.].

Ал енді формальдық жағынан сәл ауытқып нағыз неке қию барысына келер болсақ, Иранда күйеубала үйленер алдында, өз ғашығына «мағрие» ұсынады. «Мағрие» парсы тілінен аударғанда – махаббат деген түсінікті береді, яғни махаббатына арналған ерекше сый. Ол сый не көлік, не асыл тас болуы мүмкін. Сөздің қысқасы ол күйеубаланың қалыңдыққа той алдында сыйлайтын сыйы. Ең қызығы – егер де той болмай қалған жағдайда немесе екі жұп айырылысқан жағдайда да ер жігіт берген сөзінен таймай, уәде еткен сыйын беруі тиіс.

«Әр халықтың салты басқа, иттері қара қасқа», – дегендей ирандықтардың осындай ерекше салт-дәстүрлері бар. Тойдың белгіленген күні келгенде, тойдың діни және әкімшілік рәсімдері орындалады. Әдетте той мешітте, мейрамханада немесе егер қарапайым отбасы қымбат тойға шығындалғысы келмесе, өз үйлерінде өтеді. Сол жерге нотариус шақыртылып, неке заңды түрде қиылады. Әр мұсылман рухани, яғни діни молданың айтатын қасиетті сөздерін жатқа біледі. Ол сөзді айтқан кез келген жұп ерлі-зайыпты болып саналады. Исламда жас жұптардың неке құруы уағыздалады. Сондықтан ирандықтардың жас жұптарының жастары шамамен 20-21 жастан басталады. Тойға шақырылған қонақтар саны 200-300 шамасында болады. Бұл ирандықтардың қазақ халқы сияқты қонақжай, кең пейілді екендігін көрсетеді. Өткізілген тойдың ақысын әдетте жігіт жақтың отбасы мойнына алады.

Соңғы кездері Иранда, басқа батыс елдеріндегідей, тойдан кейін «бал айын» шет елдерде тойлау үрдісі қалыптаса бастады. «Бал айы» парсы тілінде «Мах-е асал» деп аталады. Кейбір ирандықтар әдейілеп қарапайым мереке ұйымдастырып, қалған қаржысына жұбайымен бүкіл әлемді шарлап, саяхаттар ұйымдастырады.

Иранда жас ажырасқан жұптардың пайызы өте төмен және де мұндай ажырасулар ата-аналары мен бірін-бірі сыйламаушылық деп есептелінеді және ислам шарифатына қайшы келеді.

Естімеген елде көп дегендей, ирандықтардың некеге байланысты мынадай қызықты көрінісі бар екен: егер де күйеуі әйеліне үш рет

«талақ» деп айқай салса, ол әйелінің екеуінің ажырасқандығы жайлы айтады-мыс [3, 7-б.]. «Талақ» қазақ тіліне «кет, әрмен, бөлек» деген сөздермен аударылады. Мұндай сөзден кейін әйелі бүкіл заттарын жинап, үйден кетуі тиіс екен.

Біз дәстүрлі ирандықтардың үйлену тойларының салттарын талқыладық. Ал енді «заманауи ирандықтар» жайлы сөз қозғасақ... Өздеріңіз білетіндей қазіргі жастар, өскелең ұрпақ біздің ата-аналарымызға қарағанда өмірді таныған, көзі ашық жандар. Олардың көздегені – асқақ арман мен биік мансап. Қазіргі жастар, әсіресе қыз-балалар «тезірек тұрмыс құрсам, нәрестелі болсам» деп армандамайды. Олар өз алдына тәуелсіз болғысы келеді. Күйеуге шығып, үйде отыру перспективасы оларды аса қуантпаса керек... Соңғы жылдары, шетелге шығу мүмкіндігінің жеңілдеуі мен шет университеттерде білім алу мүмкіндігінің пайда болу кезеңінен бастап, Иран қыздарының 60-тан астам пайызы өз еркімен шет елдерде білім алуға бел буған. Әрине, осындай дамыған жас қыздардың интеллектуалды білімімен бәсекеге түсу жас жігіттерге қиынға түсер. Қазіргі Иран қыздары шетелге оқу бабымен, не жұмыс табу мақсатында жол тартады. Үйленбеген жас қыздарға тұрғын үй табу мәселесі қиынға соғатындықтан, жас қыздар мынадай айлаға баруларына тура келеді: таңдаған үйін жалға алу үшін, сол үйдің иесіне «күйеуім бар» деп айтады. «Күйеуім Иранда, өзім болсам білім іздеп шетелге жол тарттым», – деп айтады екен. Шет елдерде жалғыз, күйеуі жоқ қыздарға пәтерді жалға берудің өзі қиындық тудырса керек. Бұл бір жағынан қазіргі таңның қыздарының батыл, өзіне-өзі қамқор бола алатындығын көрсетеді. Дегенмен тұрмыс құру жағы құлдырамаса болғаны... [4, 6-б.]

Ирандық жастардың басым көпшілігі үйлену тойын материалдық жағдайы тұрақталған сәтте ғана өткізуді жөн санайды. Сондақтан да

көптеген «кеш тұрмыс құрған» жұптарды көру ғажап емес. Осы мәселені шешу аясында Иран үкіметі де бейжай қалған жоқ.

Ирандықтардың дәстүрлі той өткізу рәсімдері қымбат болғандықтан, Иранның өкімет басындағы басшылары жас жұптар үшін жеңілдіктер мен несиелердің пайыздарын азайту сияқты жеңілдіктер орнатты. Алайда кей жағдайларда мұндай оңай пайда болған некелердің ғұмыры ұзаққа созылмайды.

Кейбір жағдайда материалдық жағдайы төмен қарапайым ирандық жастар үйлену тойларын бір күнде, бір жерде, яғни топтап өткізуді жөн көреді. Бұл парсы тілінде «Джашн-е аруси-е горухи», қазақ тілінде «топтық тойлар» деп аталады. Мұндай тойларда әдетте адам саны өте көп болады.

Қандай неке болмасын, қай елдің азаматтары болмасын, некенің басты мақсаты – екі жасты бір қылып, ұрпақтың бейбітшілігін қамтамасыз ету. Неке қазіргі таңда аса қасиетті ритуал болып саналады. Әрине, неке туралы көптеген ойлар мен толғаулар бар. «Некеге қай жаста тұру керек? Некеге тұрған жұптың діні, тілі бір болу керек!» сынды айтылған мәселелер бастан асады. Біздің айтайын дегеніміз, егер екі жас ғашық болса, олардың махаббаттарына ешқандай «лақап заңдар», діні мен ділінің әртүрлілігі кедергі бола алмайды. Осы мәселе төңірегінде лирикаға толы Ләйлі-Мәжнүн, Қозы Көрпеш пен Баян Сұлудың, Еңлік-Кебек, Қалқаман-Мамыр арасындағы пәк махаббат пен олардың қасіретке толы ғашықтық хикаятын мысалға алуға болады, десе де баянсыз махаббаттан кесір көріп жатқан жастар саны аз емес, ендеше жастар осы атаулы, жауапкершілігі мол үйленуді ойыншыққа айналдырмаса екен деп ойлаймыз. Болашақта қазақ халқында да, ирандық көршілерімізде де осындай шынайы махаббат пен сүйіспеншілікке толы махаббат дастандары пайда болатынына кәміл сенеміз.

References

- 1 www.svadbatop.ru
- 2 <http://club.berkovich-zametki.com/>
- 3 <http://www.galasadba.ru>
- 4 www.svadbatop.ru

ӨОЖ 2:316.3

Д.М. Кокеева, А.А. Мустафаева, Е.К. Қасабекова*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: enlik78@gambler.ru

Жаһандану үдерістеріндегі діннің өзгеру сипаты (ислам діні негізінде)

Мақалада әлемдік жаһандану жағдайындағы діннің, оның ішінде ислам дінінің өзгеруі тарихи-философиялық тұрғыдан қарастырылады. Тарихи фактілерге тоқтала отырып, заманауи үрдістердің дінге әсері нәтижесінде пайда болған діни өзгерістер жан-жақты сарапталады.

Түйін сөздер: дін, ислам, жаһандану, догматика, діни-философиялық.

D.M. Kokeyeva, A.A. Mustafayeva, E.K. Kassabekova
**Change of religion in the context of globalization
(in the example of the islamic religion)**

This article explains change of religion, including Islam in historical and philosophical context. Also carefully analyzed the religious changes that have resulted from the influence of modern processes of religion.

Key words: Religion, Islam, globalization, dogmatic, religious and philosophical.

Д.М. Кокеева, А.А. Мустафаева, Е.К. Касабекова
**Особенность изменения религии в условиях глобализации
(на примере исламской религии)**

В статье рассматривается изменение религии, в том числе исламской религии в историко-философском аспекте. Также тщательно анализируются религиозные изменения, которые появились в результате влияния современных процессов на религию.

Ключевые слова: религия, ислам, глобализация, догматика, религиозно-философский.

Жаһанданған қоғамның жағдайындағы діннің өзгеруін талдауда екі жолға жүгінеміз. Алғашқы қадам оның догматикасының, рәсімдерінің, иерархиялық құрылымдардың өзгеруімен байланысты діннің дамуындағы ішкі логиканы зерттеуге қатысты болғандықтан жаһандану ислам, христиан секілді заманауи әлемдік дәстүрлі діндерде қактығыстың пайда болуына септігін тигізеді.

Екінші қадамда, жаһанданған қоғам құрылымындағы діннің рөлі мен орны анықталады. Аталмыш қадам тар конфессионалдық сипатқа ие. Дін қоғамда белгілі бір қызметті атқарушы әлеуметтік феномен ретінде қарастырылады. Авторлар діни модернизмге қатысты мәселелерге зерттеулер көп жүргізсе де, діни модернизмге қарамастан тұрақты түсіндірме қалыптаспады.

Діни модернизм конфессионалды көзқарас ретінде қарастырылғандықтан, қазіргі таңда исламдағы модернистік ағымдарға, католиктегі православияға, протестантизмдегі модернистік ағымдарға жан-жақты зерттеулер жүргізіліп жатыр. Интегративті түсінік «діни модернизм» тар көлемде қолданылады. Авторлар діннің жаһандануы туралы қорытындыларды жасай отырып, бірыңғай емес мағыналар мен түрлі екпіндерді ортаға салады. Осыған байланысты заманауи орыс зерттеушісі А.С. Ваторопин «діннің жаһандануы» және «діни жаһандану» түсінігін шектеу қажеттігін айтады. Діннің жаһандануында оның ішкі құрылымдарының өзгеруіне байланысты үрдістерін түсіну керек. Діни жаһандануға әлеуметтік жаһандануға қатысты әлеуметтік-діни үдерістер жатады. Діни жаһандану бұл – жаһан-

дану үрдісіндегі әлеуметтік және рухани-әлеуметтік жүйе ретінде діндер арасындағы өзара байланысты қалыптастыратын парадигмалық түсінік.

Исламды әлеуметтік-экономикалық, саяси доктрина ретінде қарасақ, исламның өзгеруі мен жаһандануы туралы айта аламыз. Ислам феноменінің дамушы қоғам өмірінің реалдарымен қақтығысуы исламның мынадай ішкі құрылымының өзгеруіне алып келді: сенушілердің өмір салтында, күнделікті тұрмыста қолданылатын заманауи ғылым мен техникасында, діни құлшылықтарының өзгеруінде, діни ғибадаттарды техникамен жабдықтандыруында, сенушілердің киімінде т.с.с. Алайда аталмыш өзгерістер исламның ішкі жаһандануында болғанымен оның әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени жағынан көрінбеді.

Ислам жаһандануындағы мүмкіндіктері туралы мәселелерге қатысты стереотиптер қатынастарының күрделенуіне қарамастан, ислам да басқа діндер сияқты ауыстырулар мен үлгілендіруден қашқан жоқ. Өзгеру мен жаһандану мәселесі ислам тарихында бүгінгі күнге дейін талқылану үстінде. Қазіргі кезде ислам тарихында діннің дамуына өзіндік үлестерін қосып отырған калам, мутазилизм, суфизм, мұсылмандық пәлсафа секілді ағымдар қанат жайған. Заманауи қазақстандық теолог М.У. Алсабековтың пікірі бойынша Исламдағы ауыстырулар мен жаһандану мәселесі ХІХ ғ. соңы мен ХХ ғ. басында қарастырыла бастағандығы жөнінде екі көзқарасты алға тартады.

Бір жағынан, ислам реформациясы жаңарған фундаменталистік діни реформашылдық сипатқа ие бола отырып, Мұхаммед пен алғашқы төрт халифтің ел басқарған тұсында исламның «алтын ғасырын» дәріптеуіне қайта оралу мұсылман халқының артта қалған әлеуметтік-экономикалық игеруді ұмыттырады.

Мұсылман дінтанушыларының пікірі бойынша материалдық байлыққа көзі байланған қоғамда әлеуметтік әділетсіздіктің кең етек алуы, исламның негізгі қағидаларының жырмалануына, адамдардың әдеп-құлықтан жұрдай болуына, қоғамның рухани тұрғыдан құлдырауына жетеледі. Мұсылман идеологиясы құран, сүннет, шарифатқа сүйене отырып, ислам құндылықтарын сақтау мақсатында заманауи өркениетті дамытуға қызығушылық танытты. Ислам

ортодоксиясын сақтау және күшейту реформацияның негізінде болды.

Екінші жағынан, мұсылман фәлсафасының дәстүрі мен мұсылман Ренессансының ойларына сүйене отырып, мұсылман идеологиясын жақтаушы реформаторшылдық топ пайда болды. Ислам құқықтық реформаларының дамуында діни-философиялық және ислам құқықтық нормаларындағы мұсылман құқықтарын өзгертуді жүзеге асырушы жаңа тарихи реалиге бейімдеушілік бағытталды. Шарифат заңдарындағы құзірет шектелуінің анықталуы және қылмыстық кодекстерге кіріспе, басқа құқықтық құжаттар ислам мемлекеттеріндегі құқықтық жүйені үлгілендіруге мүмкіндік берді. Ислам қаржылық құралды пайдалана отырып, қоғамның дамуы үшін банк жүйесі мен сауда ынтымақтастығына қатысты экономика саласында едәуір дамушылыққа бет алды.

Жоғарыда талқыланған мәселеге заманауи қазақстандық теолог М.У. Алсабеков батыстық отарлыққа қарсы көтерілген ұлт-азаттық қозғалыста ислам мүлдем жаңа бағытты ұстанғаны жөнінде ерекше назар аударады. Осыған байланысты ислам ұлттық мәдениетке бейімделген кездегі арабтық ислам, ирандық ислам, түріктік ислам, түркілік ислам сынды исламның тарихи формалары жөнінде айта кетуге болады. Бүгінгі таңда зерттеушілердің арасында заманауи ислам мемлекеттері, соның ішінде Еуропада тұратын зиялы мұсылмандарды мысалға ала отырып, зияттылық ислам туралы пікірлерді ортаға салуда. Заманауи ислам зерттеушілеріне «еуропа исламы», яғни, Еуропа мемлекеттеріндегі мұсылман өкілдері туралы «еуропа исламы» деп көзқарастарын білдіру мүмкіндігіне ие болды. Ресейдің ислам зерттеушілері исламға бейімделген неодажидизм туралы айта бастаса, біздің зерттеушілер Орта Азиялық түркі халықтарының мәдениетіне бейімделген «түркі исламы», «ортаазиялық ислам», «ұлттық ислам», – деп атады.

Жаһандану үдерістері мұсылман санасын жаулап алды. Ислам әлемінде ұлт-азаттық қозғалыс болып табылатын мұсылмандық пікірмен қатар қоғамдық түсінік те дами бастады. Қоғам өміріне әйел затының қатысу мәселесі білім жүйесінің әртүрлі формаларында енгізіліп, өңделді. Сондай-ақ, мұсылман әлемінің экономикалық тұрғыда артта қалуы реформаторшылдықты ислам жағдайын қалыптастыруға, ғылы-

ми-техникалық революция жетістіктерін игеру міндеттерін шешуге алып келді. Ислам әлеміндегі жаһандану мен даму міндеттері ғылым, білімнің дамуы ғылыми-техникалық ілгерілеу жетістігін енгізу негізінде ұғынылды.

Ислам әлеміндегі жаһанданған үдерістер мұсылман дін ілімінің кейбір теоретикалық жақтары, идеологияға негізделген діни-философиялық қырлары мен діни сананың ауысуын қайта қарауды талап етеді.

Эпистемологиялық негіздермен «талаб әлілм» – діни ілімді іздеу, «илм-марифат» – таным, «илм-әл истидләл» – ақыл арқылы тану, «акл-мин джихати ш-шафар» – игі ой-сана секілді мұсылман танымдық теориясы, ауысу және реформаторшылдық қатар жүрді. Иджтихад, иджма, истихсан, истислах, кыяс сынды реформаторшылдық әдістемелік негіздер мұсылман теологиясы мен фәлсафасында кездеседі. Иджтихад – мұсылман қауымындағы ірі ғалымдар, муджтахидтар, факихтар өздігінен шешім қабылдайтын әдістеме.

Иджтихад мұсылман әлеміне қатысты шешім қабылдай алатын әртүрлі халықаралық ислам ұйымдарының негіздерін құру болып табылады. Ынтымақтастық пен тыныштық қағидаттарында өз қызметін жүзеге асыруда халықаралық ислам ұйымдарын құруды белгілеу жеткілікті. Ислам конференциясы ұйымы 1969 ж. құрылған Ислам конференциясы ұйымына Қазақстан 1995 жылдан бері мүшелік етіп келе жатыр. Ислам конференциясы ұйымы жанында Ислам даму банкі, Ислам жаңалықтар агенттігі, ғылыми-техникалық ислам даму қоры, ислам мәдениетімен өнерін зерттеу орталығы, статистикалық, экономикалық және әлеуметтік зерттеу орталығы, ғылым, білім және мәдениет бойынша ислам ұйымдары сынды жеке ұйымдар қызмет атқаруда. Ислам конференциясы ұйымымен қатар халықаралық саяси аумақта Жалпы әлемдік Ислам Конгресі, Ислам әлемінің лигасы, Афро-Азиялық ислам ұйымы да қызмет етуде. Еуропа Ислам Кеңесі, Оңтүстік шығыс Азия және Тынық Мұхит елдеріндегі аймақтық ислам ұйымы.

Заманауи жаһандану жағдайында мемлекет пен дін арақатынасын қайта қарау керек. 1924 жылы Ататүрік зиялы мемлекетті құру мақсатында халифатты жойып, дінді мемлекеттен бөлуді жариялады. Ислам рухани және діни негізде рөл атқарып, өзінің әлеуметтік икемді-

лігі мен әлеуметтік-саяси және қоғамның ауыспалы экономикасына бейімделгіш мүмкіндігін көрсетті.

Ислам конференциясы ұйымы жарғысында төмендегі алғашқы үш қағида жазылды:

1. Мемлекет өкілдері арасындағы толықтай теңдік.

2. Мемлекеттің ішкі істеріне араласпау және өзін-өзі билеу құқығын құрметтеу.

3. Егемендікті, тәуелсіздікті және әр мемлекеттің аумақ бүтіндігін құрметтеу [1, 450-б.].

Аталмыш құжат жаһанданған пікірлермен ислам әлемінде мойындалып, мемлекеттік құрылымдарда халық еркіндігін таңдау құқығы мақұлданды.

Ислам өз жаһандануында бүкіл әлем секілді халықтың еркіндікті таңдау құқығын мақұлдай отырып, әмбебапты этика принциптерін жариялайды. Мысал ретінде, Ислам конференциясы ұйымына төмендегі құжаттардың енгендігін айта кетуге болады:

– 1981 ж. қабылданған адам құқығын қорғайтын жалпы Ислам Декларациясы;

– 1990 ж. қабылданған исламдағы адам құқығы бойынша Каир Декларациясы;

– 1994 ж. Ислам конференциясы ұйымы мүшелерінің халықаралық лаңкестікпен күресі туралы кодексі;

– 1996 ж. қабылданған Ислам конференциясының этикалық кодексі.

Ислам жаһандануында реформаторлық қозғалысты тоқтату жолдарын қарастырған мұсылман зерделілігі үлкен рөл атқарды. Ол тек «зияткерліктің» пайда болу мен «кітаптық» исламның дамуына септігін тигізіп қана қоймай, мұсылмандық фәлсапа дәстүрін дамытуға ықпал етті. Бірақ Құран ілімдерін негізге ала отырып, мұсылман философиялық ойларын дамытты әрі адамзатқа жоғарғы деңгейдегі діни-руханишылдықпен бірге гуманизмді де алып жүрді.

Ислам дін ғана емес, әлеуметтік доктрина, өмір салты. Ислам жарлығы әлеуметтік жағынан мәнді де мағыналы. Адам баласының күнделікті өмірдегі басшысы құран, сүннет, шарият болды. Ислам дінін үлкен ілтипатпен адамзат қабылдады. Ислам дәстүрі діни ұлттық-мәдени дәстүр ретінде теңестірілген этникалық-ұлттық рәмізге айналды. Бүгінгі күні ислам жаһандануы адамның әлеуметтік болмыстағы әлеуметтік әділеттілік жетістіктері, адамның тұлғалық

калыптасу үйлесімділігі жөніндегі мәселелерді көтереді [2, 40–54-б.].

Діншілдік әлеуметтік топтағы сана күйі жағдайын анықтайды. Діншілдіктің ерекше сипаты жоғары танымға сену болып табылады. Діншілдіктің деңгейі діннің қоғамға, әлеуметтік топқа және тұлғаға әсер еткенімен көрініс табады. Жалпы қоғам ретінде діншілдіктің деңгейін анықтау діни жағдайларға қатысты шынайы үдерістерді талдауға әрі діни және конфессияаралық үдерістердегі мықты бағыттарды табуға мүмкіндік береді [3]. Діншілдікті анықтауға қатысты мәселелер айтарлықтай күрделі. Заманауи дінтану ғылымында аталмыш мәселелермен Р. Уинтоу, А. Эйстер, М. Ингер, Д.М. Угринович, И.Н. Яблоков сынды танымал дінтанушы ғалымдарды атауға болады.

Ресей зерттеушісі Ж.Т. Тощенко орыс қоғамындағы діншілдіктің деңгейін анықтауда мынадай қорытындыға келді: «Діни ренессанс туралы өтініштерге қарамастан, халықтың басым бөлігі дінге бейімделгендіктен, діншілдіктің деңгейі аз өзгерді» [4, 303, 263–283-б.]. Ресейдің атақты зерттеушісі Л.Н. Митрохин дінге қызығушылықтың басты себебі конфессионалдық құндылықтардың тиімді болмауында емес, «өктемдіктен, зорлықшыл идеологиядан кету» өз руханилығы мен дүниетанымдық тәуелділігін сақтап қалуға тырысу екендігін тілге тиек етеді. Қатаң кеңестік жүйеден бас тарта отырып, адам тар мекенге түсуге асықпай, қандай ғибадат түрін қабылдауға дайындығын қабылдап өзін «сенушілер» қатарына қоса алуы керек дейді [5].

Әдебиеттер

- 1 Гура В.А. Сакральное и секулярное в судьбах европейской цивилизации. – СПб.: Издательство Политехнического Университета, 2005. – 182 с.
- 2 Синелина Ю.Ю. Секуляризации в социальной истории России. – М.: Academia, 2004. – С. 161.
- 3 Max Weber: On charisma and institution building. –Chicago: University of Chicago press, 1968. – P. 67-125.
- 4 Локосов В.В. Влияет ли религиозность на политическую консолидацию общества? // <http://enc.mail.ru> – с. 84.
- 5 Нельсон Л.Д. Секуляризация и социальная интеграция в сопоставительном аспекте //Социальные проблемы зарубежных стран. –1992. – №5. – С. 112.
- 6 From Max Weber: Essays in sociology. – New York: Oxford university press, 1946. – P. 307.
- 7 Wilson B.Religion in sociological perspective. –New York: Oxford University press, 1982. – P. 182.
- 8 Алсабеков М.У. Ислам: религиозные идеи и современность.– Алматы, 2007. – 67 с.
- 9 Гура В.А. Сакральное и секулярное в судьбах европейской цивилизации. – СПб.: Издательство Политехнического Университета, 2005. – 182 с.
- 10 Синелина Ю.Ю. Секуляризации в социальной истории России. – М.: Academia, 2004. – С. 161.
- 11 Gilkey L.Society and the sacred: Toward a theology of culture in decline. – New York: Crossroad, 1981. – P. 109 – 118.

References

- 1 Gura V.A. Sakralnoye i sekulyarnoye v sudbakh yevropeyskoy tsivilizatsii. – SPb.: Izdatelstvo Politekhnicheskogo Universiteta, 2005. – 182 s.
- 2 Sinelina Yu.Yu. Sekulyarizatsii v sotsialnoy istorii Rossii. – М.: Academia, 2004. – S. 161.
- 3 Max Weber: On charisma and institution building. –Chicago: University of Chicago press, 1968. – P. 67-125.
- 4 Lokosov V.V. Vliyayet li religioznost na politicheskuyu konsolidatsiyu obshchestva? // <http://enc.mail.ru> – s. 84.
- 5 Nelson L.D. Sekulyarizatsiya i sotsialnaya integratsiya v sopostavitelnom aspekte //Sotsialnyye problemy zarubezhnykh stran. –1992. – №5. – s. 112.
- 6 From Max Weber: Essays in sociology. – New York: Oxford university press, 1946. – P. 307.
- 7 Wilson B.Religion in sociological perspective. –New York: Oxford University press, 1982. – P. 182.
- 8 Alsabekov M.U. Islam: religioznyye idei i sovremennost.– Almaty, 2007. – 67 s.
- 9 Gura V.A. Sakralnoye i sekulyarnoye v sudbakh yevropeyskoy tsivilizatsii. – SPb.: Izdatelstvo Politekhnicheskogo Universiteta, 2005. – 182 s.
- 10 Sinelina Yu.Yu. Sekulyarizatsii v sotsialnoy istorii Rossii. – М.: Academia, 2004. – S. 161.
- 11 Gilkey L.Society and the sacred: Toward a theology of culture in decline. – New York: Crossroad, 1981. – P. 109 – 118.

УДК 316.37

А.А. Мустафаева*, Б.Ж. Актаулова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: rummana@mail.ru

Методологические основы исследования составления социального портрета

Социальный портрет стал широко применяться в исследовательских работах и в последнее время уже выходит за пределы социологической науки. Составление социологического (или социального) портрета стало необходимым не только в теоретическом аспекте, но и в более практическом. Основными методами являются анкетирование, интервью, онлайн-анкетирование и др. Тщательно составленный социальный портрет дает возможность вкратце описать ту или иную группу людей – представителей среднего или высшего образования, медицины, вероисповедания, нации, государства и т.д. На основе методологических основ составления портрета и проведения исследования с различными методами формируется портрет группы различных характеристик, описывающих материальное, культурное, гендерное, демографическое положение портретируемых.

Ключевые слова: портрет, социальный портрет, характеристика, статус, группа.

A.A. Mustafayeva, B.Zh. Aktaulova

Methodological bases of research to create a social portrait

A social portrait has become widely used in research and in recent years is already beyond the sociology. Compilation of sociological (or social) portrait became necessary not only in the theoretical aspect, but also in practical. The main methods are questionnaires, interviews, online surveys, etc. A carefully compiled social portrait enables briefly describe one or another group of people school or higher education, medicine, religion, nation, state. On the basis of the methodological foundations of drawing portraits and study different methods of a core of a variety of characteristics that describe the material, cultural, gender, demographic situation of portrayed people.

Key words: a portrait, a social portrait, description, status, group.

A.A. Мустафаева, Б.Ж. Актаулова

Әлеуметтік портрет қалыптастыруды зерттеудің методологиялық негіздері

Әлеуметтік портрет зерттеу жұмыстарында кеңінен орын алып қана қоймай, соңғы уақыттарда әлеуметтану ғылымы аясынан тыс басқа салаларда да қолданыла бастады. Әлеуметтік портреттің тек теориялық тұрғыдан ғана емес, сонымен қатар практикалық аспектілер үшін де маңызы зор. Негізгі әдістеріне анкеталау, интервью алу, онлайн анкета жүргізу және т.б. жатады. Дұрыс жасалған портрет мемлекет, ұлт, дін, медицина, білім және басқа да салалардың өкілдерін қысқаша сипаттауға мүмкіндік береді. Портрет жасаудың методологиялық негіздері мен әртүрлі әдістерді қолдану арқылы жүргізілген зерттеу нәтижесінде материалдық, мәдени, гендерлік, демографиялық жағдайды сипаттайтын топтың портреті қалыптасады.

Түйін сөздер: портрет, әлеуметтік портрет, сипаттама, мәртебе, топ.

Настоящая статья выполнена в рамках проекта «Ислам в современном Казахстане: сущность и итоги религиозного возрождения».

Слово «портрет» вошло из французского (*фр.* portrait) и нашло свое применение во мно-

гих областях. Так, в словаре иностранных слов дается следующая дефиниция:

1. Изображение определенного человека или группы людей в живописи, скульптуре, графике и фотографии.

2. Описание внешности персонажа в литературе [1, 384].

В советском энциклопедическом словаре дается следующее определение: «Портрет – это описание или изображение человека или группы людей. ... Вместе с внешним сходством портрет запечатлевает духовный мир портретируемой модели или группы людей» [2, с. 1054]. Данное определение не только описывает портретируемую модель или представителей одной группы с внешней стороны, но и с внутренней. Необходимо отметить, что в последнее время с термином «портрет» можно столкнуться и за пределами научных исследований – диссертаций и книг, но и на страницах газет, журналов, а также Интернета.

Несмотря на столь широкое применение «портрета», он, в первую очередь, ассоциируется с живописью и представляет одного из ее жанров. Цель формирования портрета также определяет и тип портрета. Так, среди основных разновидностей выделяется и литературный портрет, который дает характеристику своему персонажу, «изображая» внешний вид человека, включая черты лица, одежду, фигуру, жесты и мимику. Целью литературного портрета является воссоздание целостного облика героя, включающего не только физические, но и духовные стороны. Наряду с литературным портретом можно выделить исторический, творческий, историографический портреты. В последнее время отдельного внимания заслуживают и другие разновидности, такие, как философский, культурологический и социальный портреты. Нередко наблюдаются и смешанные типы портретов, к примеру, историко-политический, культуролого-философский, социально-демографические портреты.

Как было отмечено ранее, понятие «портрет» функционирует во многих сферах, не стала исключением и социология. В социологии портрет применяется для исследования поведения и (или) характера портретируемой группы людей. Особенность социального портрета определяется, в первую очередь, коллективностью, то есть коллективным характером. Следует подчеркнуть и то, что с практической стороны невозможно создать социальный портрет, способный охватить или охарактеризовать все стороны. Так, Р. Арон считает, что социальный портрет требует глубокого знания оригинала и приходит к выводу, что портрет не может быть абсолют-

но завершен [3, с. 26-28]. Среди основных трудностей, с которыми сталкивается академическая среда при составлении социального портрета, некоторые факторы трудно зафиксировать. К примеру, при формировании социального портрета предпринимателя исследователи обнаружили, что как личные качества, так и мотивы каждого предпринимателя отличаются друг от друга. Соответственно, сформировать единый обобщающий социальный портрет нелогично и невозможно. В данном случае вполне возможным и логичным является выявление наиболее общих черт внешности и внутренности, в том числе образа жизни.

Наряду со стремлением портрета передать наружный (внешний) образ, немаловажно для него раскрыть и психологические характеристики портретируемой группы, при помощи последнего выявляются типические черты или особенности, присущие рассматриваемой группе людей и берущиеся за основу формирования социального портрета с учетом особенностей ментальности, образовательных, возрастных, гендерных и профессиональных характеристик. Таким образом, созданный социальный портрет способен оценить как социальную принадлежность, так и характер объекта. Однако в данном случае необходимо учитывать и методологию исследования, то есть перечень вопросов анкетирования или опроса, в результате которого создается портрет. Так как при формировании такой анкеты некоторые характеристики в зависимости от цели исследования не определяются.

Описать представителей конкретной группы, ее развитие и отличительные стороны дает возможность наука «социология». Поэтому социология воспринимается в роли художника, способного написать и нарисовать портрет группы людей, общества или целого народа. Однако рассмотрение группы людей по профессии, образованию или религиозной принадлежности отличается от всего общества или народа. Так как в первом случае портрет создается на основе единых характеристик. Общество в настоящее время настолько многообразно, что нелегко подвергается к обобщению для создания портрета.

Рассмотрим ряд определений термина «социальный портрет»:

- жанр, применяемый в социологическом исследовании, где детально рассматриваются особенности какой-либо социальной группы;

▪ жанр, функционирующий в научном исследовании и описывающий основные аспекты жизнедеятельности портретируемой социальной группы.

Понятия «социальный портрет» и «социологический портрет» стали применяться в социологической науке в 70-х годах прошлого столетия, когда составление аналогичного портрета было продуктивным для выявления общих характеристик какой-либо группы или класса. При создании социального портрета необходимо привлечь к исследованию наиболее обширную базу из большого числа респондентов. В советский период был составлен социальный портрет простого советского человека, что в последующем стало основой для написания книги «Советский простой человек: опыт социального портрета на рубеже 90-х» [4]. Следует отметить, что данное исследование основывалось на результатах масштабного социологического исследования, что поспособствовало наиболее близкому описанию советской личности. В настоящее время формирование портрета осуществляется на базе не только представителей одной группы, но и религии (О социальном портрете современного верующего) и национальности (Социальный портрет современного белоруса).

В социологической науке портрет применяется в исследовании отличительных сторон манеры и характера тех или иных представителей какой-либо группы. Касательно термина «социальный», то он представляет собой результат единых действий разных людей, которые проявляются во время их коммуникации и взаимоотношений. Категориями подобного рода социологического исследования являются социальный статус, где учитываются половозрастной характер, экономическо-материальное положение, а также социологическое влияние или так называемый авторитет или престиж, образ жизни, что охватывает качество жизни, потребление как культурных, так и жизненных благ и социальная роль, куда входят условия труда и объем властных полномочий. При рассмотрении материального состояния учитываются текущие доходы и уровень благосостояния, что охватывает предметы длительного пользования, в том числе движимое и недвижимое имущество. Следует отметить, что социальный портрет не является научным методом, а представляет собой алгоритм для сбора материала. В зависимости от цели исследования и поставленных

задач социальный портрет может включать разные критерии.

Среди последних научных исследований в России, посвященных социальному портрету, следует упомянуть работы, где формируется социальный портрет учителя, преподавателя, студента, пожарника, болельщика и т.д. В Казахстане Генеральная прокуратура составила социальный портрет казахстанского террориста – «безработный молодой человек в возрасте 28 лет, со средним образованием. Без специального религиозного образования. Женат, имеет нескольких детей. Наибольшее количество вовлеченных в терроризм отмечено в западных регионах страны» [5]. Следует отметить, что в работе был проведен комплексный социальный анализ. Данный пример показывает, что социальный портрет вышел за пределы академической среды и постепенно находит свое отражение и в практике.

Основываясь на отечественной и зарубежной социологии, под социальным портретом понимается «образ жизни», «идеальный тип», «стереотип», «статус». При составлении социального портрета учитываются такие факты, как материальное благополучие, стиль и образ жизни, квалификационный, образовательный и профессиональный уровень. С одной стороны, под составлением социального портрета воспринимается социологический анализ и синтез не просто портрета, а автопортрета, так как в процессе анкетирования представители той или иной группы анкетизируемые дают факты из собственного портрета. Сформировать социальный портрет личности означает описать ее положение, включая профессию, пол, возраст, образование и профессию. Таким образом, при составлении такого рода портрета описывается социальный статус личности. В социологическом исследовании статус делится на два вида, первый из них – прирожденный статус, «владельцем» которого человек становится с момента рождения (в основном социальное происхождение, национальность, религия, место рождения), и второй – достижимый статус, заключающийся в таких фактах, как образование, профессия, квалификация, материальный статус и семейное положение.

На правах художника, социальный портрет, выбирая предмет исследования, не ограничивается конкретными стратегиями, поэтому здесь наблюдается процесс свободы мысли и творческого самовыражения. В отличие от западной со-

циологии, где социальному портрету «а social portrait» отводится большая роль в практическом аспекте, в отечественной – в теоретическом. Даже редко находя свое применение в западных научных дискурсах, выступает в качестве модного клише современной публицистики [6, с.33]. Так анализ ряда западных социологических работ, в том числе «A social portrait of Older people» (Социальный портрет людей пожилого возраста), «A social portrait of Communities» (Социальный портрет сообществ) и «A social portrait of People with Disabilities» (Социальный портрет людей с ограниченными возможностями) показывает их практическую направленность, нежели теоретическую. Так, В.И. Казакова отмечает, что «социальный портрет» по сравнению с западными исследованиями обретает более четкие штрихи, его вербализация выходит за рамки поверхностных аналогий [6, с.33].

При составлении социального портрета в силу жизненных условий и обстоятельств личности в эмпирическом анализе выделяются следующие группы-критерии:

1. *Социально-демографические характеристики*, которые устанавливают и подчеркивают комплекс социальных ролей, такие, как возраст, пол, семейное положение, профессия и должность и т.д.

2. *Географические характеристики*, которые определяют место проживания респондента – город, село, климат, природные условия.

3. *Материально-бытовые (экономические) характеристики*, включающие в себя доходы (в том числе на одного члена семьи), движимое и недвижимое имущество.

4. *Психологические характеристики*, включающие в себя жизненный стиль анкетируемых, их жизненную позицию, характерные черты.

5. *Поведенческие характеристики* определяют отношение респондентов к предмету исследования в зависимости от цели составления социального портрета.

6. *Культурные характеристики*, под которым подразумевается образование портретируемого, место жительства, место регистрации (прописки), а также его социальный статус в обществе.

7. *Жизненные условия*, что охватывают немаловажные факты, такие, как состояние здоровья, усталость на работе и за пределами работы, расстояние между местом работы и местом проживания, распределение обязательств по дому среди членов семей, микроклимат на работе, семье и т.д.

Таким образом, социальный портрет – это комплекс обобщенных характеристик социальной группы, т.е. выявление общих и устойчивых характеристик портретируемой группы, которых можно достигнуть при помощи математических и компьютерных методов. Комплекс социально-демографических, экономических, культурных и жизненных характеристик может позволить сформировать наиболее близкий к понятию «универсальный» социальный портрет рассматриваемой портретируемой группы. Соответственно, совокупность вышеперечисленных пунктов, в том числе социально-экономических, культурных и поведенческих характеристик, характерных представителям рассматриваемой группы формирует социальный портрет.

Литература

- 1 Словарь иностранных слов. – М., 1996.
- 2 Советский энциклопедический словарь, 1989.
- 3 Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Общ. ред и предисл. П.С. Гуревича. – М., 1992.
- 4 Советский простой человек: опыт социального портрета на рубеже 90-х. – М., 1986.
- 5 <http://m.tengrinews.kz/ru/crime/253308>
- 6 Казакова, В.И. Социальный портрет как объект феноменологического анализа // Вестник ННГУ им. Н.И. Лобачевского. Сер. Социальные науки. – 2011. – №1. – С. 32-38.

References

- 1 Slovar inostrannykh slov. – M., 1996.
- 2 Sovetskiy entsiklopedicheskiy slovar, 1989.
- 3 Aron R. Etapy razvitiya sotsiologicheskoy mysli / Obshch. red i predisl. P.S. Gurevicha. – M., 1992.
- 4 Sovetskiy prostoy chelovek: opyt sotsialnogo portreta na rubezhe 90-kh. – M., 1986.
- 5 <http://m.tengrinews.kz/ru/crime/253308>
- 6 Kazakova, V.I. Sotsialnyy portret kak obyekt fenomenologicheskogo analiza // Vestnik NNGU im. N.I. Lobachevskogo. Ser. Sotsialnyye nauki. – 2011. – №1. – S. 32-38.

ӘОЖ 94(4/9)

А.Т. Мұхаметрахимова,
Ш.Т. Сауданбекова*, С.И. Кадикова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
*E-mail: China_saudan@mail.ru

Ортағасырлық Жапониядағы сегундік билік феномені

Бұл мақалада Жапон елінің орта ғасырларындағы сегундік биліктің қоғамдағы алатын орны мен рөлі қарастырылған. Сегундік билік Жапонияның саяси өмірінде үлкен маңызға ие болды. Сегундік биліктің пайда болуы феодалдық қатынастардың қалыптасуымен тығыз байланыста болып, ол – Батыс Еуропадағы феодалдық құрылыспен ұқсас сипатта дамыды.

Түйін сөздер: Сегунат, бакуфу, әскери қолбасшы, билік.

A.T. Muhametrahimova, Sh.T. Saudanbekova, S.I. Kadikova
The phenomenon of the shogun power in medieval Japan

This article reviews some aspects of the shogunate institution in the context of political and economic situation in Medieval Japan.

Key words: Shogunate, Bakufu, military chief, power.

A.T. Мухаметрахимова, Ш.Т. Сауданбекова, С.И. Кадикова
Феномен сёгунской власти в средневековой Японии

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты института сёгунатства в контексте политической и экономической ситуации в Японии в средневековье.

Ключевые слова: Сегунат, бакуфу, военначальник, власть.

Сегун дегеніміз әскери лауазым. Бұл атаудың шығу тарихын ежелгі заманға жатқызуға болады. Ежелгі заманда жапондықтар (айну тайпасына) қарсы жорықтар жасап, оларды Жапонияның солтүстік-шығыс бөлігіне ығыстырып отырған. Мұндай жорықтар императордың (микадо) жарлығымен жасалып, император әскерінің қол басы «сэйи тайсегун» атағына ие болған. Бірақ, «сэйи тайсегун» атағы тек уақытша берілетін. Өйткені, жорық аяқталғаннан кейін әскер басы «сэйи тайсегун» лауазымынан айырылатын. Ал «сегун» сөзі «сэйи тайсегун» (征夷大暑軍) сөз тіркесінен қысқартылып алынған. «Сэйи тайсегун» «варварларды жаулаушы басты әскери қолбасшы» деген мағына береді. Бұл термин Жапонияға қытай тілінен енген. «Сэйи тайсегун» сөзінің қысқартылған түрі – «сегун»

сөзі екі бөліктен құрастырылған: «се» – «қолда ұстау», «пайдалану», «басқару»; «гун» – «12500-дік», «әскер» деген мағына береді. Яғни, «сегун» дегеніміз «әскер басы», «әскери адам», «әскери көсем» деген мағынада қолданылады [1, 91–93-б.].

Мемлекет басында сегун немесе әскери қолбасшы тұрған кез Жапония тарихында сегунат немесе бакуфу деп аталады. Жапония тарихында сегунат тарихы ауқымды уақытты алып жатыр (XII ғасырдың басы, XVII ғасырдың аяғы аралығында). Сегунат билігі – билік басындағы сегун, император билігіне бағынбай, көп ғасырлар бойы әскери диктатура құрған кез. Сегун – құдіретті рудан шыққан бай адам. Оның қолында өзінің жеке әскері болған. Алайда оған карамастан, сегун императордың ешбір мақыл-

дауынсыз заң шығарып, өз бетінше еркін болса да, осы атаққа міндетті түрде император жарлығымен ие болып отырған. Сондықтан да сегун болуды мақсат еткен адам алдымен император тағына өз адамын отырғызуға тырысқан. Мұндай жағдайлар Жапония тарихында жиі кездеседі. Кейін келе сегун атағы тұрақты лауазымға айналып қана қоймай, әкеден балаға беріліп отырды. Бірақ сегун бірінші билікке ие болып, бүкіл мемлекетті басқарса да, ешқашан император лауазымын мақсат еткен емес. Шын мәнінде сегундер үшін император атағы ешқандай қызығушылық тудырған жоқ, өйткені олардың қолында онсыз да толық билік болған, өйткені император сегунның қолында қуыршақ болып, ел басында мемлекеттік іске араласпай отырған. Осындай көрініске куә болған, XVI ғасырда еуропалықтар Жапонияда 2 император бар деген қате қорытынды жасап келген: біріншісі, діни емес-сегун; екіншісі, рухани-император (микадо). Жапонияда әрқашан тек император ғана тақ басында отырған. Бірақ, шын мәнінде елді сегун басқарған. Қолындағы үлкен әскердің көмегімен мемлекетті өзіне қаратып, толық билік орнатқан.

Сегундық басқару жапон тілінде «бакуфу» (幕府) терминімен белгіленеді. «Бакуфу» «жорық қонысынан басқару», «әскери басқару» деген мағына береді. Бұл термин тар мағыналы болғандықтан, сегун, билік құрған кез қазіргі заманда көптеген тілдерде өз баламасын тауып отыр. Сегунат-ерекшелігі көп, әскери басқарудың күрделі жүйесі болып табылады [2, 78–83-б.]. Бұл жүйеде сегунның алатын орны ерекше. Себебі, сегунның мемлекет басына келуі – Жапонияның саяси тарихындағы үлкен оқиға ол – біртұтас мемлекеттік жүйенің күрделі бейнесі. Сегундер жапон тарихында кездейсоқ келімсек емес, аяқтарынан нық тұрған үлкен әскери фамилиялар. Уақыт өте келе олар қуатты қауымдарға айналып, қолдарында әскери күш болғандықтан, тәуелсіздікке ие болған. Билік күштінің қолында деген принципке арқа сүйеп, императорды нақтылы биліктен айырса да, император формалды түрде тақ басында қала берді. Император – «күдай баласы, қасиетті адам» деген түсінік болғандықтан, оның тілін алмау күнә болып есептелінді. Ал сегун болса, императордың атынан билік жүргізіп, одан кейінгі екінші адам болып саналды. Сегун үшін императорға деген өз жақындығын көрсету қолайлы болды. Сегун

императордың уәзірі болғандықтан, оған бағынбаған немесе тілін алмаған жағдайда, ол императорды құрметтемеген болып есептелінген. Жапондықтардың сана-сезімінде императордың шығу тегі туралы діни аңыз орнығып, ешқашан күмән туғызбаған. Император киелі, әулие жан болғандықтан, оған деген бағынбаушылық қылмыс болып саналған. Тіпті, жоғарғы тап өкілдері императорға қарсы әрекеті үшін қуғын-сүргінге ұшырап, мүліктері конфискеленіп отырған. Сол себепті, император атынан мемлекет істерін жүргізу сегун үшін пайдалы болған.

Сегундер-әскери, феодалдық диктатура бейнесі. Өйткені, олар сегундық үкімет құрып, оның ішінде басқару органдарына көп көңіл бөлген. Осы басқару жүйесі «бакуфу» деп белгіленеді.

Жапониядағы сегунат тарихы – құдіретті феодалды үйлердің арасындағы көп ғасырлық бақталастықтың тарихы. Жапонияда сегунат тарихында үш үлкен тарихи кезең бар. Ол – үш ең құтты үйлердің үстемдік еткен кезі. Орыс академигі Н.И. Конрадтың пікіріне сүйенсек, сегунат дегеніміз мемлекеттік биліктің өзгеше формасы. Өз еңбегінде Н.И. Конрад үш күшті, феодалды үйлердің билік еткен дәуірлерін «әскери империялар» деп атаған [6, 191–193-б.].

Жапон мемлекетінің тарихында үш ірі сегунат орын алады. Олар: Камакура, Муромати, Эдо сегунаттары.

1192 жылы Минамото әулетінен шыққан Еритомо Камакура қаласында сегунат құрайды. Сондықтан Минамото билік еткен кезең Камакура сегунаты деп аталады. Жапонияның ең алғашқы сегуны болып Минамото Еритомо есептелінеді.

Билік басына келмес бұрын Минамото әулеті көп жылдар бойы Тайра үйімен ұзақ әрі күрделі соғыс жүргізген. 1185 жылы Данноура (Симоносеки) қасындағы үлкен ұрыста Минамото үйі жеңіске жетіп, билік басына келеді. 1192 жылы Минамото династиясының басшысы 44 жастағы Еритомо сегун атағына ие болып, императорды нақтылы билігінен айырудың нәтижесінде бүкіл мемлекеттің әскери басқарушысы ретінде тұрақтанады. Еритомо «әйгілі қолбасшы» қатарынан шығып, сегун лауазымын тұрақты етіп қана қоймай, сонымен қатар сегун терминіне «мемлекеттің жоғарғы басшысы» деген жаңа мағына береді. Еритомо сегуннен бастап, Жапония тарихында 39 сегун болған.

Еритомо өзінің резиденциясы және әскери қонысы ретінде Жапонияның шығысында орналасқан Камакура қаласын таңдап алады. Астана атымен аталған Камакура дәуірі жапон қоғамында 1192-1333/1185-1333 жылдар аралығындағы бір жарым ғасырға жалғасты.

Сегунат тарихындағы екінші дәуір Муромати сегунаты деп аталды. Асикага дәуірі екі жүз жылдан астам уақытқа созылды. Сегунат негізін салушы – Такаудзи мемлекет астанасын Киото қаласының қасында орналасқан Муромати деген қалада бой көтергендіктен, бұл дәуір Муромати немесе үстемдік еткен әулеттің құрметіне Асикага сегунаты деп аталады (1336-1573) [3, 65–68-б.].

Үшінші әскери империя екі жарым ғасырға созылған Эдо дәуіріндегі Токугава сегунаты (1603-1868) Муромати дәуірі он алты сегун ұсынса, Эдо дәуірінен он бес сегун шықты. Токугава сегунатының негізін салушы Токугава әулетінен шыққан Иэясу болды. Иэясу астанасы Эдо қаласына көмір кендіктен, Токугава династиясы билік еткен кезең Эдо дәуірі немесе Токугава сегунаты деп аталады. Токугава дәуірі 1868 жылы болған Мейдзи буржуазиялық революциясына дейін созылды. Мейдзи революциясы Токугава әулетінің соңғы сегуны-Есинобуды билік басынан құлатып, Жапония тарихында капиталистік даму жолына есік ашады.

Асикага дәуірі мен Токугава сегунаты арасында отыз жылдық кезең – Момояма дәуірі орын алады. Момояма дәуірі Асикага сегунаты мен Токугава арасындағы аралық дәуір болып есептеледі. Момояма кезеңі Жапонияға Ода Нобунага, Тоетоми Хидэеси, Токугава Иэясу сияқты әйгілі қолбасшыларды сыйлайды. Феодалдар (дайме) арасындағы билік үшін соғысқа тойтарыс беріп, Жапонияны біріктіріп, бір орталықтанған мемлекет құрған Ода Нобунага мен Хидэесидің жапон тарихында алатын орны ерекше. Момояма дәуірінде Жапонияның саяси, қоғамдық, әлеуметтік өмірінде көптеген өзгерістер болды. Сондықтан бұл кезеңді ерекше атап өту қажет. Момояма кезеңі Тоетоми Хидэесидің атымен тығыз байланысты болғандықтан, оның қызметі, өмірі мен жігерлігін сыртта қалдырып кетуге болмайды [4, 56–57-б.].

Сонымен, Минамото әулетінен шыққан Еритомо 1192 жылы Камакура қаласында Жапон та-

рихындағы алғашқы сегунатты құрып, императорды үйінің билігі – «кугэ сэйкэн» деп аталса, әскери сословиенің билігі – «букэ сэйкэн» деп аталды. Жапон тарихындағы алғашқы сегунаттың ерекшелігі екі билік жүйелерінің бірге өмір сүріп, бір-бірін жеңіп кете алмауы болып табылады.

Сөзімізді қорытындылай келсек, қазіргі кезде шығыстағы Жапония елі, тамыры терең, көп ғасырлық тарихы мен дәстүрі бар – ұлы мемлекет, держава атанып отыр және дүниежүзіндегі экономикасы жағынан ерекше орында тұр. 1192 жылы басталған сегунат кезеңі Жапонияның кейінгі дамуына тигізген әсері мол болды. Егер сегундер билік еткен жылдары өздерінің реформаларын, қайта құрулары мен өзгерістерін енгізбеген жағдайда Жапонияның қазіргі жағдайы қандай болмақ еді? Бұл сұраққа жауапты өткен тарихтан іздеуімізге болады. Қарапайым әскери қолбасшы Синто ілімі бойынша киелі болып саналған императорды номиналды биліктен айырып, мемлекеттік билікті өз қолына шоғырландыруы шынымен кез келген елге таңсық, ғажайып нәрсе. Сегундік биліктің дамуымен сегундердің жаңа әскери тап – жауынгерлердің (Буси) саяси аренаға шығуы да, сегундердің даймеларды бір тізгінге ұстау саясаты да, императордың мемлекет істеріне араласпауы да, сегундердің сән-салтанатқа қатты көңіл бөлуі де қазіргі Жапония үшін үлкен тарихи маңызға ие болып отыр. Сегунат үкіметінің жүргізген оқшалану саясаты кезінде мемлекет ішінде көптеген қайта құрулар орын тауып, Жапония көп жылдар бойы соғыссыз бейбіт өмір кешкен. Дәл осы кезеңде қазіргі Жапонияның мемлекеттік басқару жүйесі өз негізін қалаған. Сол себепті, Жапон мемлекетінің даму феноменінің ерекшеліктерін түсіну үшін ортағасырлық тарихи кездің тарихқа қосқан үлесін қарастыру керек. Сегунат тарихы және сегундік биліктің Жапонияның саяси өмірінде алатын орны қазіргі таңда да өз маңыздылығын жойған жоқ. Біз үшін сегунат тарихы өз бетінше қызық. Жапонияның тарихын оқып, зерттеу үшін сегунат тарихы өте маңызды. Себебі, сегундік билік кезеңі Жапон тарихында ең ұзақ уақытты алып жатқандықтан, сегунат-мемлекет тарихында басты орынды алып отыр. Сондықтан, бакуфу кезеңінің саяси және тарихи маңыздылығы әлі күнге өз өзектілігін жойған жоқ.

Әдебиеттер

1. Рай Дзе «нихон гайси» (сочинение Рай Дзе в 20-и книгах). – Владивосток, 1910. – С. 91-93.
2. Мендрин В.М. История сегуната в Японии. – М., СПб., 1999. – С. 78-83.
3. Оскар Ратти, Адель Вестбург. Секреты самураев. – Ростов-на-Дону, 2000.
4. Все о Японии / под ред. Г.И. Царева. – М., 2001. – С. 65-68.
5. Искандеров А.А. Тоетоми Хидэоси. – М., 1984.
6. Конрад Н.И. Очерки японской литературы. – М., 1979. – С. 191-193.
7. Гальперин А.П. Некоторые вопросы объединения и изоляции в Японии при первых Токугава. – М., 1960.

References

1. Rai dze «Nihon Gaisi» (soshinenie Rai Dze v 20-I knigah). – Vladivostok, 1910. – P. 91-93.
2. Mendrin V.M. Istoria segunata v Yaponii. – M., SPb., 1999. – P. 78-83.
3. Oskar Ratti, Adel Bestburg. «Sekreti samuraev». – Rostov-na-Donu, 2000.
4. Vse o Yaponii / pod redaksii G.I. Sarewa. – M., 2001. P. 65-68.
5. Iskanderova A.A. Toyotomi Hideyosi. – M., 1984.
6. Konrad N.I. Osherki Yaponskoj Literaturi. – M., 1979. – P. 191-193.
7. Galperin A.P. Nekotarie voprosi obyadnenie I izolyatsii v Yaponii pri perv3h Tokugava. – M., 1960.

УДК 81:001.12/.18

Э. Акперова

Бакинский государственный университет, Азербайджанская Республика, г. Баку
E-mail: Elmira_akperova@mail.ru

Заемствования из европейских языков в современном турецком языке

В статье исследуются некоторые аспекты проблемы заимствования из европейских языков в современном турецком языке. Отмечается, что заимствования проникли практически во все сферы турецкого языка: как в политическую, экономическую, спортивную, научную, так и бытовую. На данном этапе развития турецкого языка, несмотря на деятельность Турецкого лингвистического общества, наблюдается явный переизбыток заимствованных слов, при этом процесс их вхождения в турецкий язык не ослабевает. Турецкое лингвистическое общество уделяет большое внимание проблеме слов, заимствованных из западноевропейских языков. Суть языковой реформы, началом которой было положено реформой алфавита (замена арабской графики латиницей) и которая осуществлялась созданным в 1932 году Обществом по изучению турецкого языка (с 1936 года оно стало называться Турецким лингвистическим обществом), заключалась в перестройке турецкого литературного языка, под которой подразумевалось возвращение ему индивидуальности, первоначальной красоты и богатства.

Ключевые слова: классификация, тюркология, англоцизмы, языковая реформа.

E. Akperova

The loanwords from european language in contemporary turkish language

Some aspects of adoption the words from European languages in modern Turkish language problem are examined in this article. It is noted that these loan words have penetrated to almost all spheres of Turkish language: both in political, economic, sporting, scientific as well as everyday speech. At present moment of Turkish language development the obvious excess of loan words is observed despite undertaken activities of Turkish Linguistic Community, moreover the process of adoption the new words is not still weakening. Turkish Linguistic Community pays much attention to the problem of words, adopted from West European languages. The language reform which was initiated by alphabet reform (replacement of Arabic alphabet with Latin one) and was implemented by Community of Turkish language research (this Community was created in 1932 and renamed in 1936 to Turkish Linguistic Community) had the main pont of Turkish literary language restructuring, i.e. return of it's individuality, initial beauty and gorgeousness.

Key words: classification, turkology, anglotsizmy, language reform.

Э. Акперова

Қазіргі түрік тіліндегі Еуропа елдерінен енген кірме сөздер

Мақалада қазіргі түрік тіліндегі Еуропа елдерінен енген кірме сөздердің кейбір қырлары қаралады. Түрік тілінің тәжірибелік саласында сондай-ақ, саяси, экономикалық, спорттық және ғылыми салаларында кездесетін кірме сөздер жан-жақты талқыланады.

Түйін сөздер: классификация, түркітану, англоцизмдер, тілдік реформа.

В данной статье исследуется актуальный в современной турецкой лингвистике вопрос заимствований из европейских языков. Как известно, государственным языком в Турции является относящийся к тюркской группе турецкий язык. До 1928 года алфавит турецкого языка состоял из букв персидско-арабского письма. В 1928 году Мустафа Кемаль Ататюрк в целях модернизации Турции заменил арабские буквы на латинские с небольшими изменениями. Современный турецкий язык сложился на основе народного языка Турции, старотюркского и центральноазиатских тюркских языков с большим количеством заимствований из европейской лексики. До революции 1918-1923 гг. и провозглашения Турецкой Республики язык назывался османским по названию Османской империи. В специальной литературе до 1930-х годов он также назывался «османско-турецким» языком, а саму тюркскую языковую семью называли турецкой. Замена заимствований на исконно тюркские слова произошла уже в 1930-е годы в результате активной языковой политики Турецкого лингвистического общества. Исторически, начиная с XV в., в турецкий язык проникают итальянские заимствования. К тому же времени относятся и некоторые заимствования из греческого языка. В XVIII в. в результате культурного и политического влияния Франции в турецкий язык проникают французские слова, а после второй мировой войны – заимствования из английского языка.

Остановимся на процессах, которые способствовали проникновению европейских лексических единиц в турецкий язык.

В научном обороте термин «заимствование» используется для обозначения процесса и результата этого процесса.

В современной исследовательской литературе дается различное употребление термина «заимствование»: 1) факт имплантации, т.е. собственно попадания иноязычной единицы в язык; 2) процесс адаптации или усвоения в языке; 3) результат процесса усвоения как завершённый комплекс указанных ступеней; 4) комплекс всех стадий.

По мнению исследователя Брейтера, «Заимствование является процессом, во время которого происходит постепенное продвижение от разовых, окказиональных использований данного заимствования, по пути его постепенного ос-

воения средствами языковой системы и, в конце концов, включения его как полноправного элемента в систему языка-рецептора» [1, с. 49-63]. Несмотря на существование большого количества классификаций заимствованных слов, в современной лексикологии отсутствует единая общепризнанная типология заимствований. Дифференцировать заимствованную лексику следует на основании следующих принципов: по этимологическому принципу (возможность или невозможность точного установления времени и источника заимствования, с одной стороны, и ареал бытования слова в лексике современных языков, с другой) все заимствованные слова относятся к двум группам, собственно иноязычные заимствования – интернациональная лексика [2, с. 144].

В отечественной тюркологии проблеме заимствований уделялось особое внимание, т.к. во многом это явление носит уникальный характер. Здесь можно выделить три направления. Первое связано с заимствованиями из арабского и персидского языков в тюркские языки, в том числе и в турецкий. Как известно, турецкий язык до реформ Ататюрка был перенасыщен арабизмами и иранизмами, которые в процентном отношении составляли большую часть словаря. Арабские и персидские заимствования, до сих пор занимающие в турецком языке главенствующее место среди прочих заимствованных слов, зарегистрированы уже в тюркоязычных литературных памятниках Малой Азии (Юнус Эмре, Султан Велед, Ашик-паша, Бурханэддин Сивасский и др.), написанных еще до возникновения собственно турецкого языка. Как известно, арабский язык в Средние века был языком религии, науки, школы и администрации. Фарси оказал воздействие на турецкий словарный состав через высокоразвитую персидскую художественную литературу, многие произведения из фарси были переведены на турецкий язык.

Итальянские заимствования обязаны своим проникновением в турецкий язык тому значительному удельному весу, который приобрели итальянские республики начиная с XV века в торговле и мореплавании Османской империи; большая часть финансовых, коммерческих и морских (парусный флот) терминов заимствованы в турецкий лексикон из итальянского языка.

Греческие заимствования проникли в турецкий словарь, главным образом, двумя путями:

1) через усвоение турками отдельных греческих феодальных институтов, вместе с их греческой терминологией;

2) через непосредственное общение турок с греками; последние жили компактной массой в ряде городов (Стамбул, Измир и др.) до 1923–25 гг., когда на основании Лозаннского договора (1923) между Турцией и Грецией произошел обмен населением. Греческие заимствования ограничиваются старой феодальной терминологией и бытовой лексикой.

Французские заимствования в массовом порядке начинают проникать в турецкий язык с конца XVIII в., чему немало способствовало открытие в Стамбуле школ с преподаванием на французском языке. В дальнейшем на увеличении удельного веса французских заимствований в турецком словаре сказалась французская литература, влияние которой на развитие турецкой литературы было весьма значительным.

Приведем несколько примеров заимствованных слов из разных языков:

- из арабского: fikir ‘идея’, hediye ‘подарок’, resim ‘рисунок’, alkol ‘алкоголь’, saat ‘час’;
- из персидского: pencere ‘окно’, şehir ‘город’, hafta ‘неделя’;
- из греческого: liman ‘порт’, kutu ‘коробка’;
- из французского: lüks ‘роскошь’, kuzen ‘кузен’, pantolon ‘брюки’, kuaför ‘парикмахер’, hoparlör ‘громкоговоритель’, kamyon ‘грузовик’;
- из английского: tişört ‘футболка’.

Английские и немецкие заимствования появляются, главным образом, в конце XIX в. Английские заимствования (а после Второй мировой войны – и американские) используются, главным образом, в специальных областях: современная морская техника, спорт и некоторые другие. Немецкие заимствования (каковых мало) ограничиваются преимущественно областью техники. Языковая реформа в Турции шла в направлении искоренения этих слов и замены их тюркскими эквивалентами. Уникальность данного явления состоит в том, что за относительно короткий период времени турецким лингвистам удалось сильно изменить лексический состав турецкого языка, избавившись от большого количества данных заимствований. Вопросы заимствований из арабского и персидского языков затрагивались в работах таких тюркологов, как А.Н. Кононов, Н.А. Баскаков, Н.К. Дмитриев, С.Н. Иванов, В.Г. Кондратьев, А.Н. Баска-

ков и др. Классическим образцом в этой научной области является трехтомный труд Г. Дёрфера о контактах персидского языка с тюркскими и монгольскими языками.

Второе направление – это изучение влияния русского языка на тюркские языки бывшего Советского Союза, в которые русская лексика вливалась в массовом количестве.

Наконец, третье направление, имеющее межкультурный интерес, представлено целой серией фундаментальных работ, в которых изучались тюркизмы в русском и других славянских языках, это так называемое направление «Tigslca-81aylca» (П.М. Мелиоранский, Ф.Е. Корш, Н.К. Дмитриев, Н.А. Баскаков, К. Менгес, И.Г. Добродомов, М.В. Орешкина и др) [3].

Проблеме заимствований из западноевропейских языков посвящены работы многих турецких лингвистов, в российской тюркологии проблемой заимствований терминов из французского языка занимался М.Н. Магницкий [4, с.114-122; 5, с.55-62].

Как было отмечено выше появление в турецком языке заимствований из западноевропейских языков следует отнести к концу XIX века. Начавшиеся в эпоху Танзимата и продолжавшиеся после установления республики попытки избавиться от заимствований из восточных языков никак не отразились на словах, взятых из западных языков. Широкое распространение слов, заимствованных из западных языков, связано с попытками осовременить язык, сделать его выразительным. Кроме этого, под культурным и образовательным влиянием использование иностранных слов стало считаться модным, и прошлое восхищение Востоком сменилось поклонением Западу, что можно принять за пример пренебрежения своим родным языком. Зейнеб Коркмаз считает, что для решения этой проблемы необходимо предпринимать срочные меры, пока такие заимствования еще не твердо укоренились в языке и пока еще возможно привить людям чувство любви к своему языку и ответственности за него.

В последние годы в турецком языке все чаще появляются англицизмы, распространяемые исключительно через средства массовой информации. Плохо переведенные на турецкий язык фильмы, книги, статьи и тому подобное становятся источником распространения таких

выражений, как *Fulle1 Ful uar' Bugün fulum'* 'Полностью! Сделай все! Сегодня я занят!' *Dont panik' (Don't rash!)* 'Без паники'' *Fifti fifti (fifty fifty) kinçiniz (Yarı yarıya paylaşınız)* 'Пятьдесят на пятьдесят' *No koment (No comment) (Yorum yok)* 'Без комментариев' *No problem (Onemli degil, Sorun degil)* 'Нет проблем' *Streslendim, Stres yaptım, Streslerdeyim (Sıkıldım Bunaldım)* 'Я перенервничал'. *Fri (free) takiliyorum* 'Я свободен'. *Faklaşılıyorz* 'Обменяемся факсами' *Kul (cool) adam (Soğukkanlı, ağırbaşlı adam)* 'Крутой человек', *Bir damak alayım (alayım) (Bir çay içeyim)* 'Я выпью что-нибудь'. Можно привести заголовки из газеты *Milliyet* за 25 апреля 2000 года: «*No panik*» («Без паники») и «*Kayıp otobüsü stop etti*» («Автобус с пропавшими остановился»). Хотя слово *panik* является заимствованием, согласно словарю иностранных слов Мустафы нихата Озена, из французского языка, в данном случае и в других подобных (типа *Dont rash! Don't panik'*) интересно использование конструкций английского языка, иногда даже без изменения написания (*No rash!*)

Большое число англицизмов используется также при образовании сложных глаголов по модели «английское слово + турецкий вспомогательный глагол *etmek, uarmak, olmak, vermek* и др.», при этом видна ориентация на английские словообразовательные модели. Например, *taksi almak – taksiye binmek, taksi çağırma* (сесть в такси), *start almak – başlamak* (начать), *şek etmek – denetlemek* (проверить), *konfirme etmek – doğrulamak* (подтвердить), *dizayn etmek – tasarlamak* (проектировать), *test etmek – denemek* (проверить); *stop etmek – durmak* (остановиться); *stres olmak (strese girmek) – gerilmek, sıkılmak* (переживать); *şok olmak, şoke olmak – Şaşırmak* (удивиться), *start vermek – başlatmak* (запустить).

Для выяснения процесса вхождения англицизмов в турецкий язык полезно сравнить словари разных лет, что выявляет те изменения, которые произошли с языком за прошедший отрезок времени. Однако стоит сразу отметить, что определить какую-то конкретную дату вхождения англицизма в турецкий язык достаточно сложно. Ведь часто слово может быть впервые использовано, а потом снова забыто, получив широкое распространение уже позже. В этом аспекте очень важна оперативная деятельность организаций, занимающихся лингвистическими вопро-

сами, в частности Турецкого лингвистического общества. Как пишет Тарык Бугра в своей статье «Отношения между культурой и государством», «самым важным элементом культуры является язык», поэтому автор прямо заявляет о необходимости политики государства в этой сфере.

На развитие языка оказывают влияние как объективные факторы, к которым можно отнести социально-экономические сдвиги, происходящие в стране, изменения в ее социальной структуре, вовлечение в сферу воздействия научно-технической революции, так и субъективные, среди которых важную роль играет языковая политика. Пуризм (очищение языка) как проявление национализма и конкретной реализации националистических установок правящих кругов нашел свое выражение в языковой реформе и в так называемой языковой революции в Турции. Пуристическая кампания была обусловлена конкретной социально-исторической обстановкой, сложившейся в стране. В Турции языковая реформа была тесно связана с революцией 1923 года, которая сопровождалась серией светских реформ, направленных на ликвидацию средневековых пережитков в государственном строе и быту. Во многом «языковая революция» связана с националистическими взглядами. Как пишет Исмаил Парлатыр в журнале *Türk Dili* (октябрь 1990 г.), для более высокого уровня культуры и науки нации необходим свой собственный язык.

Суть языковой реформы, начало которой было положено реформой алфавита (замена арабской графики латиницей) и которая осуществлялась созданным в 1932 году Обществом по изучению турецкого языка (с 1936 года оно стало называться Турецким лингвистическим обществом), заключалась в перестройке турецкого литературного языка, под которой подразумевалось возвращение ему индивидуальности, первозданной красоты и богатства. Для достижения этой цели осуществлялась замена арабской и персидской лексики турецкими словами и словосочетаниями. Лингвистическим следствием языковой революции должна была стать ликвидация разрыва между литературным османским и народно-разговорным турецким языком. Э. Оздемир, работавший в Турецком лингвистическом обществе над проблемой слов западноевропейского происхождения, считает, что государственные

организации, безусловно, должны заниматься этим вопросом, рассматривать пути возможного создания эквивалентов, поскольку турецкий язык богат не столько количеством слов, сколько словообразовательными возможностями, с помощью которых допустимо образовать точный эквивалент любому слову, заимствованному из западноевропейского языка.

Так называемое очищение (пурификация) турецкого языка – замещение старых арабо-персидских заимствований развивалось по следующим направлениям:

- 1) введение в разговорную речь древних турецких (тюркских) слов;
- 2) введение диалектизмов в литературный язык;
- 3) создание новых слов морфологическим способом (аффиксация);
- 4) «туркизация» иностранных слов.

Таким путем предполагалось создать истинно турецкий язык. Традиционно главным условием заимствования иноязычных слов считается наличие контакта языка-реципиента с языком-источником и, как следствие этого, наличие двуязычия у говорящих. Причины подобного влияния одного языка на другой могут быть как экстралингвистическими (престижность, коммуникативная актуальность, стремление показать свою осведомленность), так и лингвистическими (номинация нового понятия, специализация нового понятия, экономия языковых усилий). Наряду с этими причинами можно выделить другие причины распространения именно английских заимствований в турецком языке – развитие профессиональной деятельности в сфере бизнеса, развитие компьютерной техники, появление Интернета, изменение в досуге, распространение поп-искусства и спорта, то, что можно определить как социально-психологический настрой на принятие «нового мира».

При рассмотрении процесса заимствования иноязычной лексики нашего времени и условий, усиливающих его протекание, следует указать следующие причины:

- осознание значительной частью населения Турции своей страны как части Западного мира;
- стремление Турции войти в Европейский союз;
- преобладание в идеологии и официальной пропаганде объединительных тенденций над

тенденциями, отражавшими противопоставление образа жизни традиционного исламского образца западным образцам;

- переоценка социальных и нравственных ценностей и смещение акцентов с классовых и религиозных приоритетов на общечеловеческие;

- открытая ориентация на Запад в области экономики, политической культуры государства, в сферах культуры, спорта, торговли, моды, музыки и др. Как считают некоторые исследователи, объединение заимствованных слов в группы по признаку тематической общности является показателем их востребованности говорящими и высокой степени их адаптации в лексической системе, «чем больше вовлечена та или иная сфера деятельности в международное сотрудничество, тем более открыта лексика и терминология этой сферы иноязычным словам» [5, с.142-161].

Заимствования, в основном, наблюдаются в следующих лексико-семантических группах:

- 1) заимствования из английского языка в сфере экономики и политики;
- 2) заимствования из английского языка в сфере спорта;
- 3) заимствования из английского языка в сфере наименований продуктов питания («еда»);
- 4) заимствования из английского языка в сфере современной культуры;
- 5) заимствования из английского языка в сфере Интернета и компьютерных технологий.

Выбор данных групп обоснован анализом англицизмов в современном турецком языке в средствах массовой информации, поскольку в наших источниках именно в указанных выше лексико-семантических группах наблюдается наибольшее количество англицизмов. Например, в литературе и газетных публикациях на религиозные темы западноевропейские заимствования практически отсутствуют, что определяется тесной связью ислама с арабской и персидской культурой, и, соответственно, лексика полностью отражает данную связь. При рассмотрении текстов, относящихся к военной или дипломатической сферам, следует отметить большое количество хорошо усвоенной лексики из французского языка.

В области международного бизнеса постоянно растет количество компаний, проводящих политику использования английского языка в

работе своих отделений, находящихся не в англоязычных странах. Такую языковую политику проводят американские и английские фирмы и в Турции, где одним из первых требований к персоналу международной корпорации является владение английским языком.

В экономической терминологии число слов из западных языков, главным образом из английского, достаточно велико. Постоянные контакты с иностранными партнерами и вовлеченность Турции в мировую экономику способствуют распространению этих слов. В политической лексике количество слов, заимствованных из английского языка, также заметно возрастает. Во многом это связано с прозападной ориентацией, которую занимает Турецкая Республика в своем внешнеполитическом курсе, ориентированном на США, партнера Турции по НАТО, а также желанием вступить в Европейский союз. В политическую лексику прочно вошли такие слова английского происхождения, как *boykot*, *lider*, *lokavt*, *miting*, *spiker* (бойкот, лидер, забастовка, митинг, спикер) и т.д. Спорт является такой же неотъемлемой частью жизни общества, как политика, экономика и другие. Средства массовой информации уделяют достаточно внимания этой сфере жизни, практически во всех газетах есть специальные рубрики, посвященные спортивной теме, также выходят специальные газеты, журналы, телевизионные программы. Существует большое количество заимствованных из западноевропейских языков слов в таких видах спорта, как футбол, волейбол, теннис и др. По мнению Б. Гювенча, создание турецких эквивалентов заимствованных слов в данной области будет достаточно трудным делом, хотя, конечно, будут прикладываться соответствующие усилия. Сложно противостоять таким прочно укоренившимся в языке словам, как

«футбол, волейбол», хотя существует немало слов, которым следует найти замену.

Заимствования из западноевропейских языков проникли и в повседневную жизнь Турции. Среди них такие общеупотребительные слова в сфере питания, как бренди (*brendij*, виски (*viski*), ростбиф (*rozbif*), джем (*jem*), джин (*сш*), торт, пирожное (*kek*), коктейль (*kokteyl*), сандвич (*sandviç*), чипсы (*cips*) и т.д.

Интернет играет важную роль в деле широкого распространения англицизмов в турецком языке. Именно через него многие слова, особенно термины, попадают на страницы газет и журналов и становятся общеупотребительными. Само слово «компьютер» имеет несколько обозначений, и процесс выбора слова во многом зависит от сферы употребления. Как отмечает Халук Шахин в статье «*Türkiye'nin kaybolan sesleri*» (Исчезающие звуки турецкого языка), стоило только Интернету войти в жизнь Турции, как сразу же появились и отсутствующие в турецком алфавите буквы «w», «q» и «x». *Taxi*, *fax*, *index*, *maximum*, *sex*, *dublex – taksi*, *faks*, *indeks*, *mak-simum*, *seks*, *dubleks* (такси, факс, индекс, максимум, секс, дублекс). В некоторых случаях наблюдается создание глаголов путем сочетания английских слов и вспомогательных турецких глаголов* *download etmek* 'загрузить', *e-kart uarmak* 'отправить электронную открытку', *e-mail almak* 'получить почту', *e-mail atmak / e-mail göndermek* 'отправить почту', *invite uarmak* 'пригласить', *linke tiklamak* 'нажать на ссылку', *reply etmek* 'ответить'.

В заключение отметим, что разные ученые дают несколько отличные друг от друга определения заимствований, но при этом все лингвисты сходятся в одном мнении о том, что заимствования являются яркой чертой современной языковой жизни.

Литература

- 1 Брейтер М.А. Процесс языкового заимствования как способ реализации коммуникативных потребностей в рамках межкультурного взаимодействия // Лингвокогнитивные проблемы коммуникации. – М., 1997. – С. 4.
- 2 Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М., 1989. – 216 с.
- 3 Баскаков Н.А. К вопросу о классификации тюркских языков // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XI. Вып. 2. – М., 1952. – С. 121-134.
- 4 Магницкий М.Н. К вопросу о классификации французских терминологических заимствованиях в турецком языке // Семантико-синтаксические проблемы теории языка и перевода. – М., 1986. – С. 114-122.
- 5 Магницкий М.Н. К вопросу о фонетической и морфологической адаптации французских заимствований в турецком языке (на материале военно-технических терминов) // Система языка и перевод. – М., 1983. – С. 55-62.

- 6 Крысин Л.П. Иноязычное слово в контексте современной общественной жизни // Русский язык конца XX столетия (1985-1995). – М.: Наука, 1996. – С. 142-161.
- 7 Кононов А.Н. XI конгресс Турецкого лингвистического общества // Народы Азии и Африки. – 1967. – № 1. – С. 238-240.
- 8 X. Turk dili Kurultayı (1963) // AU basımevi. – Ankara, 1964. – 38 p.
- 9 XIV. Turk dili Kurultayı (1974) // Ayyıldız matbaası A.S. – Ankara, 1975. – 23. – P. 1.

References

- 1 Brejter M.A. Process jazykovogo zaimstvovanija kak sposob realizacii kommunikativnyh potrebnostej v ramkah mezkul'turnogo vzaimodejstvija // Lingvokognitivnye problemy kommunikacii. – M., 1997. – S. 4.
- 2 Kuznecova Je.V. Leksikologija russkogo jazyka. – M. 1989. – 216 s.
- 3 Baskakov N. A. K Voprosu o klassifikacii tjurkskih jazykov (Izvestija AN SSSR. Otdelenie literatury i jazyka. – T. XI. – Vyp. 2. – M., 1952. – S. 121-134)
- 4 Magnickij M.N. K voprosu o klassifikacii francuzskih terminologicheskijh zaimstvovanijah v tureckom jazyke // Semantiko-sintaksicheskie problemy teorii jazyka i perevoda. – M., 1986. – S. 114-122.
- 5 Magnickij M.N. K voprosu o foneticheskoj i morfologicheskoj adaptacii francuzskih zaimstvovanij v tureckom jazyke (na materiale voenno-tehnicheskijh terminov) // Sistema jazyka i perevod. – M., 1983. – S. 55-62.
- 6 Krysin L.P. Inojazychnoe slovo v kontekste sovremennoj obshhestvennoj zhizni // Russkij jazyk konca XX stoletija (1985-1995). – M.: Nauka, 1996. – S. 142-161.
- 7 Kononov A.N. XI kongress Tureckogo lingvisticheskogo obshhestva // Narody Azii i Afriki, 1967. – № 1. – S. 238-240.
- 8 X. Turk dili Kurultayı (1963) // AU basımevi, Ankara, 1964. – 38 p.
- 9 XIV. Turk dili Kurultayı (1974) // Ayyıldız matbaası A.S. – Ankara, 1975. – 23. – P.1.

ӘОЖ 81'1-027.21

Б.А. Атабай

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: b_atabai@mail.ru

Түркі халықтарының XIX ғасырдағы қоғамдық-саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясы

XIX ғасырда жарық көрген түркі тілдерінің салыстырмалы сөздігі көлемі жағынан өз заманындағы ең үлкен сөздіктердің бірі болып саналады. Бұл сөздік басқа түркі сөздіктеріне қарағанда құрамы мен құрылысы жағынан өзгеше түзілген еңбек. Түркі тілдерінің бұл салыстырмалы сөздігі тарихи-филологиялық мәліметтерге де өте бай. Сондықтан, өткен ғасырда бұл тек орысша-түрікше екі тілді сөздік қана емес, бұл осы тілдердің энциклопедиялық сөздігі де болып саналған. Сөздерге түсіндірме бергенде автор «Wrd und Sache» тәсілін қолданған, яғни аталған ұғымның немесе заттың мағынасын ашу үшін суреттей отырып түсініктеме береді. Түсіндірмелердің сәтті берілуінің арқасында сөздік түркі халықтарының барлығына ортақ қоғамдық-саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясына айналды.

Бұл мақаланың мақсаты түркі тілдерінің салыстырмалы сөздігіндегі түркі халықтарының саяси өмірі мен тұрмысына қатысты сөздер түзілген сөздік мақалалардың энциклопедиялық сипатын ашу болып табылады.

Түйін сөздер: түркі тілдері, сөздік, сөзтізбе, сөздік мақала, салыстырмалы.

B.A. Atabay

Encyclopedia of social and political life and way of life of turkic people in XIX century

In this article we can find encyclopedic information about social and political lives and way of life of Turkic people in XIX century in the comparative L. Z. Budagov's dictionary of Turkic people.

Key words: turkic languages, dictionary, register, vocabulary entry, comparative analysis.

Б.А. Атабай

Энциклопедия общественно-политической жизни и быта тюркских народов XIX века

В статье рассматриваются энциклопедические сведения об общественно-политической жизни и быте тюркских народов XIX века в сравнительном словаре тюркских народов Л.З. Будагова.

Ключевые слова: тюркские языки, словарь, реестр, словарная статья, сравнительный анализ.

Түркітану ғылымында Махмуд Қашқаридың «Диуану луғатит туркінен» кейінгі ең құнды еңбек – «Түрік-татар тілдерінің салыстырмалы сөздігі (Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык)». Бұл сөздік XIX ғасырдың екінші жартысында анығырақ айтатын болсақ, 1869 жылы I томы, 1871 жылы II томы

жарық көрген. I том 810 беттен тұрады, II томы 415 бет. Сөздік аз тиражбен шыққан – небары 1500 дана. Мәскеу қаласында Ғылым академиясының Азия халықтары шығыс әдебиеті институтында дайындалып, Санкт-Петербургте Императорлық Ғылым академиясының типографиясында басылған. Еңбек 16694 сөзтізбеден (словарные реестры) тұрады, бірінші томында – 11234, екінші томында – 5463.

Сөздік көлемі жағынан XIX ғасырдың ең үлкен сөздіктерінің біріне жатады, 25 200 лексема түзілген [1, 226-б.]. Бұл сөздік бүгінде сирек библиографиялық басылымдар қатарында. 1960 жылы Мәскеуде «Наука» баспасының шығыс әдебиеті бас редакциясы бұл еңбекті фотомеханикалық әдіспен бар болғаны 1500 данамен қайта басып шығарған. Қазір сөздіктің сол көшірмесі интернет жүйесінде pdf форматпен тіркелген [2].

Махмуд Қашқари XII ғасырда «Диуану лугатит туркті» арабтарға түркі тілдерінің қаншалықты қуатты екендігін дәлелдеу мақсатымен жазса, осы мақалаға арқау болып отырған «Түрік-татар тілдерінің салыстырмалы сөздігін» құрған Лазар Захарович Будагов өз еңбегін шығыс тілдерін оқып үйренуші шәкірттер мен әртүрлі дәрежедегі қызметкерлер мен аудармашыларға, сондай-ақ орыс мемлекетінің құрамындағы және онан тыс жерлерде қызмет ететін, сауда жасайтын әртүрлі кәсіп иелерінің қарым қатынасында қажетке жарау үшін дайындаған. Әрі түркі халықтарының көпшілігі ислам дінінде болғандықтан, мұсылман заңдары мен салт дәстүрлерін, қоғамдық өмірінің әртүрлі қырларымен таныстыруды мақсат еткен [3, 6-б.].

XIX ғасырда жарық көрген бұл сөздік тарих қойнауында қалып қоймаған, ешқашан маңызын жоймайтын ұлы еңбек. Академик А.Н. Кононовтан бастап, әр кезде түркі әлемінде тіл білімінің сан салалы мәселелерін ғылыми тұрғыдан қарастырған және қарастырып жүрген ғалымдар бұл сөздікті әрдайым дереккөзі етіп отырған, мысалы: Н.А. Баскаков [4], Э.В. Севортян [5], Ә. Құрышжанов [6, 7-б.], Р.Сыздықова [8], Ә. Нұрмағамбетов [9], Г. Благова [10], Б. Қалиев [11], Ш. Сарыбаев, Нақысбеков [12], А. Тасымов [13], А.Т. Гумерова [14], М.Т. Мамбетмуратова [15], О.Н. Галимова [16] т.б.

Бұл сөздік басқа түркі сөздіктеріне қарағанда құрамы мен құрылысы жағынан өзгеше түзілген еңбек. Мысалы, В.В. Радлов құрастырған «Түркі тілдерінің сөздігі» әр сөзге жеке сөзтізбе арналып, ол сөздің қай тілге тән екендігі белгіленіп отырған, сонысымен оқырманға қолдануға өте ыңғайлы, сөзтізбелерінің жинақылығы ізденушіге көп көмек береді. Мысалы, түркі тілдеріндегі **Ай** атауларының мағынасын ашу үшін В.В. Радлов бұл сөзді әр түркі тіліне жеке сөзтізбемен берген, мысалы:

У Алтайцевъ-bei den Altajann:

1) Чаған **ai** Декабрь-December, 2) кочкор **ai**, 3) пулап **ai**, 4) кандык **ai**, 5) кук **ai**, 6) кічкінак

үзү **ai**, 7) jän үзү **ai**, 8) jaйдың **ai**, 9) ..., 10) ..., 11), 12) (Ескерту: қыс айларының атауында ай сөзі болмағандықтан жазбай отырмыз).

У шорцевъ-bei den Schoren:

1) чал **ai** половина Января – beginnt Milte Januar, 2) ажык **ai**, 3) корук **ai**, 4) тарлы **ai**, ... 5), 6) .. т.б.

У сагайцевъ -bei denSagajern:

Зимние месяцы – Wintermonate: 1) ...2) jаш **ai**, 3).... 4)...., 5)...., 6).... (Ескерту: қыс айларының атауында ай сөзі болмағандықтан жазбай отырмыз).

Әрі қарай саяндықтардың, чулым татарларының, барабиндықтардың, қазақтардың (сөздікте сол кездегі дәстүрмен киргиз деп берілді), қара қырғыздардың, құмандардың (сөздікте коман деп берілген), ұйғырлардың тіліндегі ай атаулары берілген [17, 7–8-б.].

Ал Будаговтың салыстырмалы сөздігі бұл жағынан күрделілеу. Сөздік мақаланы (словарная статья) ұялас тәсілімен топтастырған. Ұялас тәсілі, бір түбірден туындайтын сөздер бір ұяға жиналып, оның басында не сол түбір сөз, не сол түбірге жуық келетін сөз тұратын болады. Ол тәсілде бір түбірдегі сөздер бір ұяға топталып, ол ұялас топтың (одногнездки) басында етістік не есім сөз тұратын болады. Бұл тәсілді алғаш рет орыс лексикографы В.И. Даль өзінің «Ұлы орыс тілінің түсіндірме сөздігінде» қолданған [18, 8-б.].

Сөздік түркі тілдерін салыстыру мақсатында құрылғандықтан, Л. Будагов осы тәсілді қолданып, әрбір сөздік мақалада түркі тілдерінің нұсқаларымен беруге тырысқан мысалы, Ай сөзіне қатысты сөздік мақаланы қарастырайық. **Ай** сөзі түзілген сөзтізбеде (реестерде) барлық **Ай** сөзіне қатысты түркі сөздері жазылған: *тур.тат.* ай – луна, месяц. *ایلق* Айлық месячный, на месяц (плата, провизия и пр); месячное (у женщ), *اوج ایلق یول* Үч айлық йол, *дж. اوج ایلچیلیق* Уч айчылык путь на три месяца. *Кир.* *ایچلق* (Айчылык) на месячное разстояние, въ продолженіи месяца.*каз.* айлап, (Айлап), (айлақлап) *ایلاقلاب*, *тур.* *ایدن ایه* помесячно, *каз.* (Ай қалқу) *ای قالقو*, *кир.* *ای توغان* (Ай туған) восхождение луны, *ای باتو* (ай бату) захождение луны. *ای توتولو* (ай тұтылу) *тур.* *طوطمه سی* (*тутмәси*) – затменіе луны, *ای یاروق تون* (*Ай йарик тун*) лунная ночь. *ای اونکان* (уткан ай) прошлый месяц, *بو* (бу ай) нынешний месяц. *ای کیلاسی* ай, *کیلاچک* ай, *ای* киләжик, киләси ай. *тур. ад.* *کلن* (*килин*). *Кир.* *ای تووه توغون* (*Туатұғун ай*) будущий месяц. *Каз.* *ای کونی* (Айы куні) день родов. *ایتمک*

Айы куни итмәк наступить день родовъ. *мещ.* *ای باغماز* (*ай багмаз*) подсолнечникъ (*раст*). *тур.* *ای یکی* (*Ийи ай*) новая луна, приращение луны [3, 171–172-б.].

Ай сөзіне арналған сөзтізбеде 60-тан астам лексема мен сөз тіркесі берілген, сөздіктің екі бетін алған. Сөздікте мұндай сөзтізбелер аз емес, кейде мұндай сөздік мақалалар бірнеше бетті құрайды.

Түркі тілдерінің бұл салыстырмалы сөздігі тарихи-филологиялық мәліметтерге де өте бай. Осындай қасиеті үшін өткен ғасырда көрнекті түркітанушы ғалым А.Н. Кононов бұл тек орысша-түрікше екі тілді сөздік қана емес, бұл осы тілдердің энциклопедиялық сөздігі де болып саналады деп баға берген [3, 1 том. 4-б.]. Сөздерге түсіндірме бергенде автор «Wrd und Sache» тәсілін қолданған, яғни аталған ұғымның немесе заттың мағынасын ашу үшін суреттей отырып түсініктеме береді. Түсіндірмелердің сәтті берілуінің арқасында сөздік түркі халықтарының барлығына ортақ қоғамдық саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясына айналды.

Сөздікте XIX ғасырдың орта шенінде өмір сүрген түркі халықтарының саяси әлеуметтік өмірінен мәліметтер беретін сөздік мақалалар санында есеп жоқ. Сонымен қатар, Түркия мен Персия, Бұқар мен Хиуа хандығы тұсындағы тарихи титулатуралар, лауазымдар, шен, дәреже, мансап атауларын, тұрмыста қолданылатын бұйым атауларын, әртүрлі әдет ғұрыптар туралы ұғым атауларын егжей-тегжейлі түсініктемелермен береді [3, 263–265-б., 288-б., 309-б., 311-б., 315-б.].

Мұндай энциклопедиялық мәні бар сөздік мақалалардың бірі *бек*, *би* титулдарына арналған, бұл мысалдардың құндылығы сол, түркі тілдерінің көпшілігіне тән, ортақ мағынада болуында. Мысалы:

Тур. *بيک*, *بك* (*тур. бей*), *ад. бегъ*, *каз.* *بی*, *кир. бій*, *алт. ній*, князь, вельможа, дворянинъ, господинъ. *بيکيم*, *بيم*, (*Бим*, *биким*) *дж.* *بيکاج*, *бикәш*, *бикеш*, *بيکچ*, *бике*, *بيکه*, *бика* *بيکا* княгиня, княжна, ханская жена или дочь, госпожа, сударыня. *бейлік*, *биглик* *بيکک*, *بيکک* а) княжество; губернаторство; б) *тур.* (*въ прежнее время*) пошла сь овецъ, одна сь десяти, въ последствии вообще подать сь домашнего скота, исключая лошадей; ныне *бейлик* значить: казна, фискъ, государственное имущество = *بيکک*, *مالی*, *биглик* итмәк *بيکک* *اتمک* *биглик* малы [3, 263-б.].

Главные *Бейлеръ* – *беивъ* Турции суть: Румелийский, Анатолийский и Сирийский. Во вре-

мя Тимура *бейлеръ бей* было высшее военное звание-главнокомандующий. ныне в Турции *бей* въ своем племени, не более как ага въ своем округе; а самые старшие в свою очередь составляют подъ властью правителя области, въ которой племена кочуютъ, но пользуются исключительными правами и управляютъ другими беями, как *мусселими агами*. Племена туркменов и курдовъ, управляемые беями, называются *бейлик*, как например Хожда хисарский, Маденский и другие. В настоящее время титул бея в Турции дается губернаторам областей, сыновьям пашей, всем иностранным посланникам, переводчикам и лицам скольконибудь значительным: Илчи бей, таржуман бей. [3, 264-б.].

Қырым татарларының тілінде *бек* сөзі мен *мырза* сөзі атадан балаға мұрамен жететін атак деп түсіндірілген: «Въ Крыму званія бековъ и мурзь были наследственныя; мурзами (*ميرزا*) назвались все лица высшаго дворян, сословія, а беками-представители известнейшихъ дворянскихъ домовъ; титуломъ бека пользовался всегда старшій въ роде» [3, 264-б.].

Қазақтардағы *би* сөзінің мағынасын былай түсіндірген: «У киргизовъ, когда у них существовал еще свой сеймъ (*жұрт* *جورت*), званіе *бія* давалось народом, за личные качества и доверіе къ лицу, но утверждалось ханомъ, какъ властью исполнительною. *Би*, какъ главные чиновники, разбирая дела словесно, постановляли решение, и потому слово это приняло значеніе: мудраго, находчивого, и бейлык -значило опытность въ решении судебныхъ дель, распоряженіе, власть [3, 264–265-б.].

Хиуа хандығында *бій* сөзінің қолданылу ерекшелігіне назар аударайық: «Въ Хиве бій, въ мирное время управляютъ вверенными имъ городами и округами, и по приказанію Кушъ-беги, собираютъ подать; въ военное же время соответствуютъ бывшимъ у насъ *тысяцкимъ*» [3, 265-б.].

Алтайлардың тілінде бұл сөз *нійи* деп аталады және шенеунік, лауазым иесі деп көрсетілген [3, 265-б.].

Сөздіктегі тағы бір ерекше назар аударуға тұратын дерек ретінде нумизматикалық мәліметтерді атауға болады, Түркияда, Қырымда, Әзірбайжанда, Персияда, Моңғолияда және Венгрияда соғылған монеталардың аттары мен сипаттары, құндық өлшемдеріне энциклопедиялық тұрғыда аса құнды талдаулар жасалған [3, 319–320-б., 322-б., 427-б., 473-б., 492-б.,

663-б.]. Солардың арасынан түркі халықтарына тән талдауларға назар аударайық:

Ад. پول Пул (*греч.* polis, *а.* فلول) 1) копейка, леньги (в Персии, в настоящее время существует одна только монета в копейку – پول), *хив.* – قارا پول қара пул) название мелкой медной монеты, коихъ в تئگه (теңге) считается отъ 35 до 50; она в окружности менее нашей полушки, и в три раза толще = 3 денежкам [3, 322-б.].

Кр. جال (жал) 1) мелкая крымская монета, стоившая 10 коп. 2) кир. = (йал) يال [3, 427-б.].

Тур. (чарха) چرخى мелкая монета, чеканившаяся во время султана Махмуда II-го, стоившая 100 парь по курсу = 12,5 коп. сер. [3, 473-б.].

Ташкент пен Түркістанда және Кавказда өндірілген қолөнер бұйымдары, маталар мен терілердің дайындалу технологиялары, атаулары мен сипаттары және құндары туралы деректердің де энциклопедиялық маңызы зор. Мысалы, азербайжан тілінде бурдук деп аталатын ыдыс түрін былай түсіндірген: *ад.* بوردق бурдюк (вывороченная кожа быковъ и козловъ, намазываемая снутри дегтемъ, шитая в разрезы; в них сохраняют жидкость, и в частности вино в Закавказском крае... [3, 1-том 275-б.].

Түркістанда кеңінен танымал мата түрі برى باشا *Пари паша* былай сипатталған: название синей, полосатой бумажной материи, с шерстяными и шелковыми нитками (в Туркестане идетъ на халаты и продается отъ 25-40 к. аршинъ; другие названия бумажных материй: бикасаб, адырь, дуруи, бенарьяс [3, 1-том 316-б.].

Ташкентте тоқылып сатылған шаги (қазақ тілінде шәйі деп те аталады) матасының түрі мен құны былай сипатталған: شاهى (шаһи) название матери вроде канауса, одноцветного или стрельчатого (ткется в Ташкенте и продается отъ 15 до 40 коп. арш. شاهى اييك ارغق – родъ атласа по той же цене) [3, 1-том 663-б.].

Ауылшаруашылығы өнімдері, әсіресе дәнді дақылдарға қатысты да маңызды мағлұматтар берген, егін салу және орақ уақыты, тіпті олардың түсімі қандай екеніне дейін түсіндірген. Мысалы Хиуалықтар өсіретін жуған атты өсімдікті былай сипаттайды: *хив.* جوغان или جوغارى، جوغارى (растетъ толстыми колосьями и даетъ зерно круглое, белаго цвета, поменьше горошины; а иногда и вь кормъ лошадей, а иногда и вь пищу бедныхъ людей; стволь имеетъ более сажени высоты, толщины около дюйма; вообще сужить питательнымъ кормомъ для скота. На танапъ выходитъ посева отъ 5-10 фунт.семянъ, соби-

раютъ сь танапа до 100 пудъ и более, стеблей отъ 250-400 пудъ; сеется вь Мае и Июле. Это =holcus sorghum... [3, 1-том 445-б.].

Тура осы атаулар جوغان или جوغارى، جوغارى бухаралықтардың тілінде бар екені және тура сол мағынада екені келесі бетте көрсетілген [3, 1-том 446-б.].

Л. Будаговтың егжей-тегжейлі түсіндірген тағы бір дақылы жоңышқа. Бұл сөзді хиуалықтар жиуншқа بيونشقه немесе иурунча يورونجه، кир., جونورچه جيوشقه жунурчка лечуха, люцерна (трава сеянная, употребляемая вместо сена; ее жнутъ серпами, такъ какъ кость вь Хиве не имеется; она растетъ вь колено вышиною и очень густо; посеянная разъ, вх следующие годы сама отрастетъ и бываетъ годна для корма скота летъ пять и более сряду. На танапъ вычевають от 6-10 фун. Жнутъ отъ 3-6 разъ вь лето и собирають сь танапа вь лето до 500 пуд. Бұл дақылды әдетте Таш ауыз, Фазават, Зей төңірегін мекендеген түрікмендер егетінін жазған [3, 1-том 450-б.].

Сөздіктің энциклопедиялық сипатын ашатын сөздік мақалалардың арасында түркі халықтарының салмақ, уақыт өлшемдеріне қатысты да қызықты мәліметтер табуға болады, түркілердің уақыт өлшемін қалай белгілегені туралы үш мәлімет бар, оның екеуі ертерек, ілкі замандағы өлшем болса, біреуі кейінірек уақытқа қатысты. XV-XVI ғасырлардан хабар беретін Бабырнамеден мынадай сөйлем берілген: қауын пышығы еді қауын пісетін кез еді ایدی بییشیغی قاون-это было время поспевастья дынь, Тут пышығы да دا بییشیغی توت во время поспевастья шелковиць [36 1-том 259-б.] Уақыт өлшеміне қатысты қазақ тіліндегі атаулар да назар аударуға тұрарлық, қазақ тіліндегі ұйқы сөзі XIX ғасырда түнгі уақыт өлшемін білдіруге қолданылған екен: توننىڭ بىر جۇقىسى (ұйқысы)- один сонъ ночи (киргизы ночное время определяют сномъ, повторяемымъ три раза, напримеръ: когда оставляют лошадь на привязи и ложась спать думаютъ проснуться чрезъ 1,5 или 2 часа, чтобы отпустить ее на кормъ, то говорятъ Тунниң бір жұқысы(ұйқысы) توننىڭ بىر جۇقىسى، جوقوسى، جوقوسى، если нужно встать чрезъ 3-4 часа, то говорится توننىڭ ايكى جوقوسى түннің екі жұқысы (ұйқысы) два сна ночи, если же черезъ три сна нужно встать, то – تاڭغا بىر جۇقى قالغاندا جوقو بىر تاڭغە اويات – таңға бір жұқы қалғанда оят разбуди, когда до расвета останется одинъ сонъ [3, 1-том 446-б.].

Сөздікте түркі тілдес халықтар өмірінің әр қырынан мәліметтер беретін мұндай сөздік ма-

қалалардың көлемі бірде көлемді мақала болып келсе, кейбіреулері бір екі сөйлемнен тұратын, бірақ мағыналық ауқымы кең тиянақты түсініктемелер. Мұндай мәліметтердің қазіргі жаһандану заманында әр түркі тілі үшін маңызы зор деп айтқымыз келеді. Әр түркі ғалы-

мы өз тіліне, тарихына, мәдениеті мен этнографиясына қатысты негізгі дереккөзін түркі тілдерінің салыстырмалы сөздігінен тауып, тіл тазалығына, тарихи шындыққа қажетті материалдарды зерделуіне мүмкіндік алатынына шүба жоқ.

Әдебиеттер

- 1 Юсупова А.Ш. «Сравнительный словарь турецко-татарских наречий...» Л.Будагова// Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2012. – № 5. – С. 223-226.
- 2 Rutracker.org.
- 3 Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий со включением употребительных арабских и персидских слов и с их переводом на русский язык: в 2-х т. – СПб.: Тип. АН, 1869. Т. 1. 810 с.; – СПб.: Тип. АН, 1871. – Т. 2. – 415 с.
- 4 Баскаков Н.А. Река Каяла в «Слове» и река Сюурлий в русских летописях // В кн.: «Слово о полку Игореве» и его время. – М., Наука, 1985. – С. 241-248.
- 5 Севортян Э.В., Левитская Л.С. Этимологический словарь тюркских языков. – М., 1989.
- 6 Курьшжанов А. Жүз жасаған кітап // Қазақ әдебиеті. – 1963, 4 октябрь – № 39.
- 7 Курьшжанов А. Исследование по лексике тюркско-арабского словаря.
- 8 Сыздықова Р. Қазақ лексикографиясының дамуындағы орыс ғалымдары мен авторларының қызметі. ҚазССР ҒА хабарлары. Тіл және әдебиет сериясы. 1975. – №1.
- 9 Нұрмағамбетов Ә. Бес жүз бес сөз. – Алматы, 1994.
- 10 Благова Г.Ф. Лазарь Будагов – лексикограф-энциклопедист // Советская тюркология. 1985. – № 6. – С. 42-56.
- 11 Калиев Б. Қазақ тіліндегі өсімдік атаулары. – Алматы, 1988.
- 12 Сарыбаев Ш.,Накысбеков.Қазақ тілінің аймақтық лексикасы. – Алматы, 1985.
- 13 Тасымов А. Туған тілдің бір бұтағы. – Алматы, 1995.
- 14 Гумерова А.Т. Арабизмы в философской лексике татарского языка // Филология и литературоведение. 2012. – № 5.
- 15 Мамбетмуратова М.Т. Из истории каракалпакской лексикографии// Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. – Вып. 63. – С. 100–103. – 2012. – № 5 (259).
- 16 Галимова О.Н.Однозначность и многозначность как показатели терминосистемы //Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – №5. (23): в 2-х ч. – Ч. I. – С. 41-44.
- 17 Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Т-1.//www.knigafund.ru
- 18 Бабкин А.М. Толковый словарь В.И.Даля. Толковый словарь живого великорусского языка. 1 том. – М., 1970.

References

- 1 Yusupova A.Sh. «Srvnitelnyy slovar turecko-tatarskih narechiyy ...» L.Budagova// Filologicheskie nauky. Voprosy teorii i practiki. – Tambov: Gramota, 2012. – № 5. – S. 223-226.
- 2 Rutracker.org.
- 3 Budagov L.Z. Srvnitelnyy slovar turecko-tatarskih narechiyy so vklucheniem upotrebitelneishih slov arabskih I persidskih I s perevodom na russkiy yazyk: v 2-h t. – SPb.: Tip. AN, 1869. – T. 1. – 810 s.; – SPb.: Tip. AN, 1869. – T. 2. – 415.
- 4 Baskakov N.A.Reka Kayala v «Slove» i reka Siurliy b russkih letopisyah // V kn.: «Slovo o polku Yigoreve» I ego vremya. – M., Nauka, 1985. – S. 241-248.
- 5 Sevortyan E.V., Levitskaya L.S. Yetimologicheskii slovar tiurkskih narodov. – M., 1989.
- 6 Kurishzhanov A. Zhuz zhasagan kitap. // Qazaq adebieti. – 1963,4 oktyabrya – № 39.
- 7 Kurishzhanov A. Yissledovanie po leksike-tiurksko-arabskogo.
- 8 Sizdiqova H. Qazaq lexilografiasinin damuindagi oris galimdari men avtorlarinin qizmeti. Qaz SSR GA habarlari.Til zhane adeviet seriasi. 1975. – №1.
- 9 Nurmagambetov A.Bes zhuz bes soz. – Almaty, 1994.
- 10 Blagova G.F. Lazar Budagov –lexikograf-enciklopedist// Sovetskaya tiurkologia. 1985. – № 6. – S. 42-56.
- 11 Ofliiev B. Qazaq tilindegi osimdik ataulari. – Almaty, 1988.
- 12 Saribaev Sh., Naqisbekov. Qazaq tilinin aymaqtq lexikasi. – Almaty, 1985.
- 13 Tasimov A. Tugan tildin bir butagi. – Almaty, 1995.
- 14 Gumerova A.T. Arabizmi v filisofskoy lexike tatarskogo yazika // Filologia i literaturavedenie. 2012. – № 5.
- 15 Mambetmuratova M.T Uiz istorii karakalpakskoy lexikografii// Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filolgia. isskustvovedenie. – Vip. 63. – S. 100–103. – 2012. – № 5 (259).
- 16 Galimova O.N.Odnoznachnost i mnoznachnost kak pokazateli terminosistemi // Filologicheskie nauky. Voprosy teorii i practiki. – Tambov: Gramota, 2013. – №5. (23): v 2-h ch. I. – С. 41-44.
- 17 Radlov V.V. Oppit slovarya turkskih narechii. T-1.//www.knigafund.ru
- 18 Babkin A.M. Tolkoviy slovar V.Y. Dalya. Tolkoviy slovar zhivogo velikoruskogo yazika. I tom. – M., 1970.

ӘОЖ 81'25

Ф. Дәулет*, Д. Алтынбекқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: bodau80@mail.ru

**Қазақ тіл біліміндегі лингвомәдениеттану бағыты және
Абай шығармаларының
қытай тіліндегі аудармасындағы лингвомәдени бірліктер**

Бұл ғылыми еңбекте қазақ тіл біліміндегі лингвомәдениеттану бағытының зерттелу жағдайы, сондай-ақ осы салада еңбектенген тіл ғалымдары туралы сөз қозғалады. Қазақ тіл білімінде лингвомәдениеттану бағыты кенжелеп зерттелген жас сала болып есептеледі. Дегенмен, бұл қазақ тіл білімінде лингвомәдениеттану бағыты ешқашан қарастырылмаған дегенді білдірмейді. Тек ғылыми бағыт ретінде нақты теориялық негіздері құрылып, лингвомәдениеттану ғылымы деген атпен аталмағаны ғана болмаса, қазақ тіл білімінде тіл белгілерінің ұлттық мәдени астарын зерттеп, тіл мен мәдениетті қабыстыра талдау жасаған ғылыми еңбектер көптеп кездеседі. Ал тіліміздегі лингвомәдени бірліктердің өзге тілге дұрыс аударылуы өз алдына бір мәселе. Бұл еңбекте Абай шығармаларының қытай тіліне аудармасынан алынған бірнеше лингвомәдени бірліктің аудармасына талдау жасалды.

Түйін сөздер: Абай, лингвомәдениеттану, Қытай, лингвистика, мәдениет, аударма.

F. Daulet, D. Altynbekkyzy

**Culturological direction in Kazakh language
and lingvocultural units in Chinese translation of Abay's works**

This article provides a methodological framework, describes recent research directions lingvoculture in Kazakhstan and Culturological direction in Kazakh language and lingvocultural units in Chinese translation of Abay's works.

Key words: linguaculture, China, linguistics, culture, Abai, translation.

Ф. Дәулет, Д. Алтынбекқызы

**Современные направления лингвокультурологических исследований
в Казахстане и лингвокультурологические единицы в произведениях Абая
в переводе на китайский язык**

В данной статье приводится методологическая база, описываются современные направления лингвокультурологических исследований в Казахстане и лингвокультурологические единицы в произведениях Абая в переводе на китайский язык.

Ключевые слова: лингвокультурология, Китай, лингвистика, культура, перевод, Абай.

Лингвомәдениеттану бағытының негізін ХІХ ғасырда В. фон Гумбольдт салып кеткен, бірақ жүйелі түрде зерттеу ХХ ғасырдың соңғы ширегінде басталады. ХХ ғасырда тіл ғылымында тіл – қарым-қатынас құралы ретінде ғана емес, сол тілде сөйлеуші халықтың мәдениетінің бейнесі ретінде қарастырыла бастады. когнитивтік лингвистика тілдің таныммен сабақтастығын тілге тиек етіп, тілді ұлттық мәдени код ретінде қарас-

тыру жағын қарқынды дамытуда жол ашты. Когнитивтік лингвистика бағытында өнімді зерттеулер жасаған тіл ғалымы А.В. Костин алғаш болып когнитивтік лингвистикадан лингвомәдениеттану бағытын бөліп көрсетті. А.В. Костинның анықтамасы бойынша лингвомәдени тәсіл тілдің жинақтаушы қызметі туралы ойға негізделеді. Осы негізде халықтың танымы мен сезімі, халықтың тәжірибесі есте қалып, халық жадын-

да сақталады әрі ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып отырады. «Когнитивтік лингвистика» атты еңбегінде З.Д. Попова, И.А. Стерниндер когнитивтік лингвистиканы мәдени, лингвомәдени, логикалық бағыттарға бөліп қарастырады. Бұл ғалымдардың пікірлері бойынша былай тұжырымдалады: лингвомәдени тәсіл (тілді мәдени тұрғыдан зерттеу) аталған концептердің тілдік элементтерін ұлттық лингвомәдениет элементтері ретінде және оларды осы мәдениеттің ұлттық ерекшеліктерімен байланыстыра зерттеу – «тілден мәдениетке қарайғы» бағыт деп көрсетеді. Бұл пікірлер В.И. Карасик, С.Г. Воркачев, Г.Г. Слышкин, Г.В. Токарев қатарлы ғалымдар тарапынан қолдауға ие болды. Қазақ тіл білімінде, соңғы жылдардағы тіл мен мәдениеттің өзара қатынасы мәселесі лингвомәдениеттану ғылымы ұстанымдары негізінде қарастырылып ана тілдің, ұлттық рухтың қалыптасуына өз ықпалын жасап, дүниенің тілдік суреті мәселелерінің теориялық аспектілерін зерттеуге жол ашты. Қазіргі таңда қазақ тіл білімінде антропоцентристік бағыттардан туындайтын лингвомәдениеттанымдық зерттеулер қатары артты. Осындай зерттеулердің қомақтылары Ж. Манкеевтың «қазақ тілінің заттық мәдени лексикасы», Ғ. Сымағұлованың «Мағыналас фразеологизмдерінің ұлттық мәдени аспектілері», Р. Авакованың «Фразеологизмдер – ұлттық мәдениеттің айнасы», А. Исламның «Ұлттық мәдениет контекстіндегі дүниенің тілдік суреті», Р. Шойбековтың «Қазақ тілінің қолөнер лексикасы» атты еңбектері болып табылады. Дегенмен бұдан бұрын қазақ тіл білімінде тілді мәдени тұрғыдан қарастыру бағыты мүлде болған емес деуге болмайды. Тек ғылыми бағыт ретінде нақты теориялық негіздері құрылып, лингвомәдениеттану ғылымы деген атпен аталмағаны ғана болмаса, қазақ тіл білімінде тіл белгілерінің ұлттық мәдени астарын зерттеп, тіл мен мәдениетті қабыстыра талдау жасаған ғылыми еңбектер көптеп кездеседі. Ш. Уалиханов, Ә. Марғұлан, І. Кеңесбаев, Р. Сыздық, Е. Жанпейісов т.б ғалымдардың еңбектерін қазақ тіл ғылымында лингвомәдениеттану бағытының пайда болуының алғашқы басқыштары деп түсінуге болады деп есептейді кейбір тіл ғалымдары.

Тіл мәдениеттің ерекше бөлігі. Лингвистер тіл мен мәдениеттің байланысына талдау жасау барысында тілді тек формасы жағынан ғана

емес, сонымен қатар тіл арқылы ұлттың мәдениетінің өткені мен болашағын талдайды. Тілде мәдениет қамтылады, сонымен қатар мәдениеттің өркендеуі тілдің кемелденуі мен дамуына өз ықпалын жасайды. Қазақ тіліндегі мәдени бірліктерді лингвомәдениеттану бағыты тұрғысынан талдау жасау қазіргі кезде өз көлемінде айтарлықтай табыстарға жетуде. Алайда, жеткілікті мөлшерде зерттелу қолға алынып отыр деуге әлі де ерте. Лингвомәдениеттану бағыты қазақ тіл білімінде әлі де жас ғылым. Бұл бағыттың зерттелуді қажет ететін, әлі де толық ашылып үлгермеген қыры мен сыры жетерлік. Бұл тұрғыда қалам тербеп, осы бағыттың кемелденуіне ат салысып жүрген аға буын тілтанушылардың ізінен жетіліп келе жатқан жас ғалымдардың осы салада көптеп еңбектер жазуы бұл бағыттың алдағы жарқын болашағын аңдатады. Дегенмен, қазақтың мәдени өмірінің бірден бір айнасы іспетті осы мәдени бірліктердің өзге тілдерге аударылу жағы қазақ аударматану бағытында да, тілтану бағытында да кенжелеп келеді. Бүгінгі таңда аударманың маңыздылығын атап айтудың өзі артық. Ғаламдық жаһандануға бет алған бүгінгі әлемде ел мен елдің, ұлт пен ұлттың мәдени қарым-қатынасы саяси, экономикалық қарым-қатынастың қарыштап дамуына ілесіп күн санап артуда. Өртүрлі тілде сөйлейтін халықтардың өзара қарым-қатынасы аударманың көмегінде жүзеге асатыны белгілі. Әсіресе, әлемдік аренада өз орнын енді тауып, халықтарға танылып келе жатқан қазақ елінің ұлттық құндылықтары мен мәдени өмірі жүзге таныс болғанымен мыңға бейтаныс. Өзге ел қазақты қазақтың әлемдік ұлы тұлғалары арқылы, әлемге танымал үздік көркем туындылары арқылы танып білері хақ. Сондықтан, қазақ ұлы классиктерінің еңбектерін, ұлы тұлғаларымыздың туындыларын өзге тілге аудару немқұрайды қарайтын шаруа емес. Аудару барысында осы еңбектерде көрініс тапқан қазақ халқының мәдени өмірін, ұлттық құндылықтарын өз биігінде жеткізудің маңызы тіпті де зор. Өзге ұлт өкілдері қазақтың өткені мен бүгінін тек аударма нұсқасынан оқып біледі. Аударманың бұрмалануы не нақты жеткізілмеуі ұлттың рухы мен мәдени құндылықтарының деңгейін төмендетеді. Қазақтың қандай ұлт, қандай ел екенін әлемге танытар осындай жауһар туындылардың бірі, бірегейі – Абай шығармалары. Сондықтан да біз Абай шығармаларының

қытай тіліндегі аудармасындағы кейбір лингвомәдени бірліктердің аударылуына өз әлімізше талдау жасауды жөн көрдік.

Талдауымызды бастамас бұрын лингвомәдени бірлік ұғымына аз кем тоқатала кетсек. Тілдегі бірліктер тұтас мәдениеттің маңызды бөлшектері болып табылады. Тіл мен мәдениет бір-бірінен айырыла алмайтын тығыз байланыста. Әр жер, әр ұлттың өз аумағындағы жергілікті және ұлттық мәдениеті мен дағдысын көрсететін, сол ұлтты екінші ұлттан даралап тұратын, ұлттың тек өзіне ғана тән болмысы мен мәдени жаратылысын көрсететін ерекше тілдік бірліктер болады, міне осындай тілдік бірліктерді лингвомәдени бірлік дейміз. Лингвомәдени бірліктер термині қазақ тіліндегі барлық тар және кең мағынадағы фразеологизмдерді яғни, идиомдар, фразеологиялық түйдектер, фразеологиялық бірліктер, фразеологиялық тіркестер, фразеологиялық сөйлемшелер, коммуникативтік тіркестер, мақал-мәтелдер, жаңылтпаштар, жұмбақтар, фольклорлық тұрақты сөз үлгілері, сәлемдесу жоралары және т.б. қамтиды. Қазақ тіл біліміндегі лингвомәдени бірліктер қазақ халқының мәдени өмірінің айнасы. Оларды өзге тілге аудару мәселелері әлі күнге түбегейлі шешімін тапқан жоқ. Бұл әлі де тереңдей зерттеуді қажет ететін тақырып.

XX ғасырдың орта шенінен бастап қытай аудармашылары Абай шығармаларын орыс, қазақ тіліндегі нұсқаларынан оқып танысып, қытай тіліне аудару жұмыстарымен айналыса бастаған. Осы кезге дейін Ха Хуанжаң марза бастаған, Су Жоушион, Суңбай, Акбар Мажитұлы, Набижан Мұхамедханұлы, Қайша Табарқызы сынды аудармашы, зерттеушілер Абай шығармаларын қытай тіліне аударған және Абай шығармалары туралы қытай тілінде ғылыми зерттеу еңбектерін жазған. Аудармашы Ха Хуанжаң бүкіл ғұмырын Абай шығармаларын қытай тіліне аудару мен Абай туралы зерттеулер жүргізіп, Абайды қытай оқырмандарына танытуға жұмсады деуге болады. Ха Хуанжаң Абай өлеңдерінің толық жинағын аударумен қатар, «Абай қара сөздерін» және «Абай жолының» екі томын да қытай тіліне аударған. Ол бізге «Абай әңгімелер жинағы» (阿拜故事集, – Халық әдебиеті баспасы, 1958-07), «Абай өлеңдерінің таңдамалы жинағы» (阿拜诗选, – Шинжияң халық баспасы, 1982-06), «Абайдың қара сөздері» (阿拜箴言录, – Шинжияң халық баспасы, 1984), «Абай зерттеу-

лер жинағы» (阿拜研究文集, – Ұлттар баспасы, 1995-09) т.б. еңбектерімен белгілі. Аудармашы – қытайдың Тарбағатай аймағында дүниеге келгендіктен қазақ тіліне жетік болған. Жастайынан қазақтармен етене араласқан ол Абай атына қанық боп өскен. Абай шығармаларының терең ойы мен көркем тілі аудармашыны өзіне тәнті еткенін жиы тіліне тиек ететін. Оның қазақтар арасында тараған Хабай есімі де бар, қытай тіліндегі толық аты Ха Хуанжаң. Қазақтың арасында ер жетіп, қазақтармен тығыз қарым-қатынаста болған аудармашы қазақ халқының тарихы мен мәдени өмірін, ұлттық құндылықтарын терең сезіне білетіні жоғары сапада жасалған аудармасынан айқын көрінеді.

Абай өлеңдерінің сүбелілерінің бірі есептелінетін «Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман» атты өлеңнің мына бір шумақтарын аударма нұсқасымен салыстыратын болсақ:

Қартайдық, қайғы ойладық, ұлғайды арман,
Шошимын кейінгі жас балалардан.
Терін сатпай, телміріп көзін сатып,
Теп-тегіс жұрттың бәрі болды аларман.

年纪愈大, 烦恼和悔恨愈多,
年轻人的行为使我惊愕;
不爱劳动, 整天注视别人,
心中就想着敲诈与勒索。

Осы бір шумақтың аудармасынан-ақ аудармашының шеберлігін байқауға болады. Аудармашы бұл шумақтарда әрбір сөздің астарлы мағынасын терең сезіне отырып, дәл жеткізумен қатар, ондағы әрбір тармақты өзара мағыналық жағынан үндестіріп, дыбыстық жағынан ұйқастырып шығаруды да назарынан тыс қалдырмаған. Мұндағы «терін сату», «телміріп көзін сату», «аларман болу» сынды ауыспалы мағынадағы фразеологиялық бірліктер қытай тілді оқырманның ойына қонымды етіп берілген. Қазақ тілінде «терін сату» тіркесі адал еңбегімен күнелту, табан ет маңдай терімен адал мал табу деген мағынаны білдіреді. Аудармашы бұл бірлікті еңбекті сүю, еңбекқор, адал еңбегімен жұмыс жасайтын деген мағынада береді. Егер бірліктерді тура мағынасында аударған жағдайда мағыналық қателік болары айдан анық. Бұл тұста аудармашының контексті жете түсініп, ғажайып шеберлікпен аударма жасағанына тағы бір рет көз жеткіземіз. Сонымен қатар аудармашы кей тұстарда аударманың тіпті де жанды болу-

ын жүзеге асыру мақсатында, кей тармақтардың орнын ауыстырып, негізгі мазмұнын сақтау негізінде тұлғасын өзгертіп берген. Мысалы:

Жарлы алады: қызметпен өткерем деп,
Елубасы – «шар салып, леп берем» деп.
Жалаңаяқ жат мінез жау алады,
Бермей жүрсен мен сені жек көрем деп.

五十户长许诺: «选举时我会投你一票。»
穷汉伸着手掌: «有什么差事您尽管找我。»
心怀恶意贪得无厌的仇人也说:
你过分吝啬当心会遭到冷落! »

деп келетін шумақта алдыңғы екі тармақтың орнын ауыстырып, сол арқылы мәртебе мен лауазымға баса мән беретін қытай оқырмандарына тіпті де түсінікті бола түсуіне мүмкіндік жасайды. «Шар салып, леп берем» деген тіркес «сайлауда мен саған бір дауыс берем» деп аударып, өлеңнің айтпақ ойын анық жеткізе білген. Сонымен қатар осы өлең шумақтарында айтылатын би, болыс сынды мансап аттары қытай тіліне «毕», «卜勒斯» деп дыбыстық аударма жасалса, ал «елубасы» деген бірлік «五十户长» деп аударылған. Осы тұстан қытай феодалдық қоғамындағы ел басқару жүйесінің қазақ елінен өзгеше тұстары мен ұқсастығын байқауға болады. Қытай тілінде би, болыс сөздеріне нақты балама табылмайды, алайда, елубасы сөзіне дөп түсетін «五十户长» деп аталатын мансап бар. Қытай ел басқару жүйесінде мың отбасыдан құралған ауылды басқарушыны «мың басы», жүз отбасыдан құралатын ауылды басқарушы «жүзбасы» ал елу отбасыдан құралған ауылды басқарушы «елубасы» деп аталатын болған. Нақты балама табылмаған жағдайда атауларды транскрипциялау тәсілімен аудару қытай тіл ғылымында үйреншікті жағдай. Сондықтан да қытай оқырмандары бұл сөздерді қазақ тіліндегі мансап атаулары деп қабылдай алатыны күмәнсіз.

Дегенмен, аударманың кей жетпей тұрған тұстарынан да айта кеткеніміз жөн болар. «Қансонарда бүркітші шығады аңға» атты өлеңінде қыс мезгіліндегі табиғат көрінісін, ақынның өз сезімін және саятшылықтың қызуы мен қызғылықты сәттерін сипаттайтын мынадай өлең жолдары бар:

Қансонарда бүркітші шығады аңға,
Тастан түлкі табылар андығанға.
Жақсы ат пен тату жолдас – бір ғанибет,
Ыңғайлы ықшам киім аңшы адамға....

大雪过后猎人们结队远征，
向狐狸出没的深山挺进；
亲密的猎友跨骏马别有情趣，
紧身的战衣更显出骑士的雄风。

Бұл өлеңнен көретініміз – қазақ халқы мекен еткен жердің қысқы табиғаты, бүркіт салуға шыққан саятшылар тобы, ермек үшін еңбек еткен ширақ кимыл үстіндегі адамдар, көпшілік елдерде бүгінгі заманда ұмыт болған бүркіт салу өнері. Өлеңде қар басқан елсіз таудың сағасы, сәт сайын құбылған толып жатқан өзгеріс, кимылдар, аңшылардың лепірген көңіл-күйі мен мінез-құлықтары ойға қонымды, көңілге иланымды болып шынайы беріледі.

«Қансонар» бүркіт баптап, тазы жүгіртіп, аң аулайтын сахара мәдениетінен аңдататын лингвомәдени бірлік лексикалық жағынан «қан» және «сонар» деген екі түбірден жасалған біріккен сөз. Мұндағы «қан» сөзі аң ұстап, қанжығасы қанды болуы деген мағынаны білдірсе, «сонар» мынадай бірнеше мағыналарды білдіреді: 1. Жаңа жауған қар бетіне түскен аңның ізі; 2. Сонарлау – аңның жайылып шығуы; 3. Қалың қар жауып ашылғаннан кейінгі аңға шығуға қолайлы тынық күн [2, 736-б.]. Қазақ халқының саятшылыққа шығуға оңтайлы уақытты «қансонар» сөзімен бейнелеуінің сыры осы біріккен сөздің екі компонентінің терең мағынасында жатыр деуге болады. Себебі, қыс түскен алғашқы күндері қырбақтанған ұлпа қар жауып, таң ата басылады. Жерге жарық түсе сала қоян, түлкі сынды аңдар өз інінен ұзап, жайылуға шығады. Жаңа жауған қырбақ қардың бетінен жайылған аңның ізі тайға таңба басқандай анық көрінеді, саятшылар дәл осы ізге түсу арқылы көздеген анын дөп басып табады. Аңды тығылып жатқан жерінен қағушылар үркітіп жазыққа шығарып, бүркіттің іліп алуына мүмкіндік жасайды. Осылайша саятшылар олжалы болып қанжығасы қанданады. Міне, байқап отырсаңыз «қансонар» деген осы бір бірліктің тұла бойына саятшылық өнерінің бар болмысы сыйып тұр. Аудармашы «қансонарды» «қалың қардан соң» (大雪过后) деп аударған. Қытай тілінде бұл ұғым болмағандығы себепті «қансонар» сөзіне дәлме-дәл балама табыла қоймайды. Дегенмен, аудармашы бұл тұста түсіндірме аударма тәсілін қолданады, «қансонар» деген жаңа жауған қар екені анық, алайда ол жай ғана қар емес, саятшыларға саят құрып, көңіл ашуға қолайлы қар. Қансонар де-

ген сөзді естігенде атқа мініп, қолдарына бүркіт ұстап, қағушыларын жанына ерткен саятшы топ елестейді. Сондықтан да бұл бірлікті жай ғана «қар» деп түсіну жеткіліксіз. Бұл бірлік қазақы спорт түрінің бір түрі – саятшылық саласының кәсіби термині десек те, не болмаса реалия сөз десек те болады. Сондықтан да бұл бірлікті өзге тілге аударуда терминдер мен реалия сөздерді аудару тәсілін қолдануға да болар еді. Нақтырақ айтар болсақ, «қансонар» бірлігін дыбыстық айтылуы бойынша «寒索娜尔» деп аударып, мәтіннің аяқ жағына осы бірлік туралы толық мәлімет бергенде, оқырман қауым қансонарды тек қар деп қана түсінуден қарағанда, тіпті де толық түсінікке ие болар ма еді деген ойымыз бар.

Әрі қарайғы жерде кездесетін тағы бір лингвомәдени бірлік – «бүркітші». Бүркітші – бүркітті қолға үйретіп, аңға салушы адам. Бұл бірлікті қытай тілінде «猎人» (аңшы) деп аударған. Бәрімізге белгілі, қазақ тілінде «бүркітші» мен «аңшы» екі басқа ұғым. Аңшылықтың жұртқа белгілі бірнеше түрі бар. Ол аңшылардың қолданатын құралына қарай, мерген, қақпаншы, саятшы (бүркітші) деп үш түрге бөлінеді. Бұлардың ішінде саятшылық қызығы мен қиындығы мол ойын түрлерінің бірі болып, әсіресе бүркіт салу осы саятшылық қимылдар ішіндегі қызығы мол, қатысатын адам саны біршама көп ең негізгі бір түрі. Бүркітті қолға үйретіп, бабын тауып, қайырып, аңға салушы бапкер «бүркітші» деп аталады. Аудармашы осы бірлікті «猎人» (аңшы) деп аударған. «猎» аң аулау деген мағынаны білдіреді. «猎人» аң аулауды кәсіп ететін адам деген мағынада [3, 797-б.]. Осы «猎» сөзімен жасалатын «猎狗» (аң аулауға үйретілген ит, тазы ит), «猎枪» (аң атуға қолданылатын мылтық), «猎鹰» (аң аулауға үйретілген бүркіт) сөз тіркестері бар. Бұдан көретініміз аң аулаушы адам да, хайуан мен құстар да бола алады. Ал бүркітшілікті тек адам ғана істей алады. Бүркітті тек адам ғана қолға үйретіп, баптап аңға салады. Осы тұрғыдан алғанда «猎人» деген бұл балама «бүркітші» деген сөздің нақты мәнін дәп басып көрсете алмайды. Бұның нәтижесінде, осы сөзбен байланысып жатқан қазақтың бүркітшілік дәстүрі назардан тыс қалады. Бүркітшіліктің өзге аңшылық түрлеріне салыстырып қарағанда ең бір бөгенайы бөлек тұсы – осы бүркіт баптау

әрекетінде жатыр деуге де болады. Бүркіт ұстап, баптап, аңға салу екінің бірінің қолынан келе бермейді, бүркітті балапан кезінен ұстап, қолға үйретіп, баптап, қайыруын келтіру ұзақ уақыт пен ақыл, қайратты талап ететін машақатты шаруа. Ол үшін мол тәжірибе, жалғасымды дәстүр, ерекше ұқыптылық пен парасаттылық керек. Қысқасы, аңшылық бір басқа да, бүркітшілік бір басқа. Сол себепті, бұл бірліктің қытай тіліндегі мынадай баламасын ұсынғымыз келеді:

1. «驯鹰猎人» бұл баламадағы «驯鹰» бүркіт баптау деген мағынаны білдіреді. Сонда балама толығымен бүркіт баптаушы аңшы, яғни, бүркіт баптап, бүркітке аң аулаушы деген мағына береді. Бүркітшілік – аңшылық аясындағы бір сала болғандықтан да аңшы деген сөзді қысқартып төмендегідей беруге болады:

2. «驯鹰者» мұндағы «者» қытай тілінде етістіктен зат есім туғызушы жұрнақ. Мысалы: «发明者» (жасампаздық жаратушы), «说话者» (сөйлеуші) және т.б. сонда «驯鹰者» сөзінен «бүркіт баптаушы» деген мағына шығады. Бүркітті кім баптаса, сол аңға салары айтпасақ та белгілі. Түптеп келгенде бұл балама «бүркітші» деген мағынаны толық болмысымен бейнелеп бере алады деп сеніммен айтуымызға болады.

Қорыта келгенде, болашақ маманның лингвомәдени танымдық білімнің болуы өз елінің мәдениетін, салт-дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын жан-жақты танып, ұлттық құндылықтарды игеруімен байланысты. Лингвомәдениеттану – ұлттық сипаты бар деп танылатын әлеуметтік, танымдық, этика-эстетикалық, рухани және тұрмыстық қатынастар мен олардың заңдылықтарын тілдік құрал арқылы зерттейтін тіл білімінің бір бағыты. Осы тұрғыдан алғанда лингвомәдениеттанудың негізгі мақсаты – ұлттық болмыстың тілдегі көрінісін, халықтың танымдық рухани болмысын, мәдениетін тілі арқылы өзге халықтарға таныту. Тілдегі лингвомәдени бірліктердің барлығы аударма практикасы үшін ең қиын, күрделі мәселелердің бірі. Біз Ха Хуанжаң мырзаның аудармасын сынап-міннеп, шеберлігіне шек келтіруден аулақпыз. Тек халқымыздың мәдени құндылықтарын айшықтайтын осындай лингвомәдени бірліктердің өз деңгейінде дұрыс баламасын тапса екен деген үміттеміз.

Әдебиеттер

- 1 Абай өлеңдер жинағы. – Алматы: Жазушы, 1976.
- 2 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-пресс, 2008.
- 3 Осы заман қытай тілі сөздігі, 1996.
- 4 Ха Хуанжаң. «Абай өлеңдерінің таңдамалы жинағы» (阿拜诗选. – Шинжияң халық баспасы, 1982-06.)
- 5 Ха Хуанжаң. «Абай зерттеулер жинағы» (阿拜研究文集. – Ұлттар баспасы, 1995-09)
- 6 Воробьев В.В. Лингвокультурология: (Теория и методы). – М., 1997.
- 7 Маслова В.А. Лингвокультурология. – М., 1997.
- 8 Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 314 б.
- 9 Дәулет Ф. Лингвомәдениеттану: қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы фразеологиясы. – Алматы: Қазақ университеті баспасы, 2000.

References

- 1 Abay olengder zhynage. Zhazuxe baspase, Almate, 1976.
- 2 Kazakh tilining tusindirme cozdigi. – Dayk-press baspase, 2008.
- 3 Osezaman kitay tili sozdigi, 1996.
- 4 Ha Huanzhang. «Abai olengderining tangdamale zhynage» (阿拜诗选- XinJiang Halyk baspase, 1982-06.)
- 5 Ha Huanzhang. «Abai zertteuler zhynage» (阿拜研究文集- Ulttar baspase, 1995-09.)
- 6 Vorobev V.V. Lynguakulturologya: (Teorya metody). – M., 1997.
- 7 Maslova V.A. Lynguakulturologya. – M., 1997.
- 8 Popova Z.D., Sternyn Y.A. Kognytynvaya lybgvystyka. – M.: AST: Vostok-Zapad, 2007. – 314 s.
- 9 Dauler F. Lynguamadenyettanu: keraу zhane kazakh tilderining salgastermale frazeologyase. – kazakh Universyteti. – Almaty, 2000.

ӘОЖ 81'366

Д.М. Кокеева*, Ф.А. Шорабек

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: dmkbuddy@mail.ru

Хинди тілінің сөзжасам жүйесінің қалыптасуы

Мақалада хинди тілінің сөзжасам жүйесінің жасалу жолдары мен қалыптасуы қарастырылады. Тарихи фактілерге тоқтала отырып, заманауи үрдістердің тілге әсері нәтижесінде пайда болған лексикалық өзгерістер жан-жақты сарапталады.

Түйін сөздер: хинди тілі, лингвистика, сөзжасам, лексика, морфология, суффикс, префикс, түбір.

D.M. Kokeyeva, G.A. Shorabek

Methods of formation of lexicology in hindi language

This article explains change of religion, including Islam in historical and philosophical context. Also carefully analyzed the lexicological changes that have resulted from the influence of modern processes of language.

Key words: hindi language, word formation, linguistics, lexis, morphology, suffix, prefix, root.

Д.М. Кокеева¹, Ф.А. Шорабек¹**Методы формирования лексикологии на языке хинди**

В статье рассматривается изменение морфологического состава слова, в том числе словосочетания в лексикологическом аспекте. Также тщательно анализируются лексикологические изменения, которые появились в результате влияния современных процессов на язык.

Ключевые слова: язык хинди, словообразование, лингвистика, лексика, морфология, суффикс, префикс, корень.

Тіл дамыған сайын ол өз даму жолында үнемі өзгерістерге ұшырап отырады. Оның ішінде елеулі көзге түсетін қыры – сөздің құрамы морфологиялық тұрғыда өзгеріп, сөз бен сөз тіркестерінің семантикалық құрылымының өзгеруін айтуға болады. Айқын, елеулі өзгерістер тілдің сөздік қорында, яғни лексикасында болғандықтан, тілдің лексикасы үнемі даму үстінде болады. Тіл білімі саласында лексикасы, грамматикасы жағынан даму жолында өзгерістерді бастан кешірген тілдердің бірі – хинди. Сондықтан мақалада хинди тілінің сөзжасам жүйесінің жасалу жолдары мен қалыптасуы қарастырылады.

Ғылымда қалыптасқан көзқарас бойынша тіл туралы ғылымның алғаш пайда болуы ежелгі үнділерден басталады. Үнділерден бізге жеткен зерттеулер жыл санауымыздан бұрынғы V ғасырдан басталады. Бұл материалдардың ғы-

лыми жүйелігіне, ой тереңдігіне қарағанда Үндістан лингвистикасы бұдан да бұрын болғанға ұқсайды. Тіл білімі мұнда практикалық қажеттіліктен туған. Үнділердің өте ерте ежелгі дәуірден сақталған аңыздардан, құдайға арналған гимндерден, діни жырлардан құралған «Веда» жазба ескерткіштері (б. з. д. VI ғасыр) болды. Біздің дәуірімізден бұрын VI ғасырларда белгілі болған бұл жинақты үнділер қасиетті, киелі деп таниды. Бұл құдайларға арналған гимндер жинағының тілінде сол уақыттағы үнділерге мағынасы түсініксіз көптеген сөздер, сөйлемшелер болған. Соларды айқындау және Веда тілін сейлеу тілі әсерінен қорғау, оның айтылу мәнерін, беретін түсінігін өзгеріссіз сақтау мақсатымен Веданың тілін зерттеуді қолға алады. Бұл зерттеу төрт түрлі бағытта жүргізілген:

а) дыбыстық жүйесі мен айтылу мәнерін, яғни фонетикасы мен орфоэпиясын зерттеу;

ә) жыр құрылысы мен өлең өлшемдерін зерттеу;

б) грамматикасын зерттеу;

в) жеке сөздердің тіркесін және оның мән-мағынасын, яғни лексикасы мен этимологиясын зерттеу.

Ежелгі Үндістандағы тіл білімі, негізінде, осы төрт бағытта дамыған. Бірақ бұлардың даму тарихы, зерттелу дәрежесі біркелкі емес. «Веда» жөніндегі зерттеулер үнділердің аса көрнекті лингвисті Яска мен Панини жазған еңбектер арқылы біздің заманымызға жетті.

Яски біздің дәуірімізге дейінгі бесінші ғасырларда өмір сүрген. Ол «Ригведаға» түсіндірме ретінде өзінің әйгілі «нирукта» еңбегін жазған. Бұл еңбек алғашында 12 кітаптан тұрған, кейіннен тағы 2 кітап қосылды. Сонымен қатар ол – «Веда» тілінің бес томдық сөздігін жасап түсінік жазған адам. Нирукта кітабында ол сөздерді 4 грамматикалық топтарға бөлген, олар:

- 1) есім;
- 2) етістік;
- 3) префикс- көмекші сөз;
- 4) жалғаулар мен шылаулыр.

Бұл еңбекте әлі сөзжасам жүйесі туралы айтылмайды, бірақ сөздердің құрылымы мен жасалымы туралы заңдылықтар ұғымы берілді. [1, 66–92-б.]. Панинидің біздің дәуірімізге дейінгі IV ғасыр шамасында жазған «Аштадхьяй» (Грамматикалық ережелердің сегіз бөлімі) деген еңбегінде төрт мыңнан астам грамматикалық ереже берілген. Бұл еңбегінде Панини «Веда» тілін қалпына келтіру нәтижесінде пайда болған үнділердің санскрит деп аталатын көне әдеби тілінің және «Веда» жыры тілінің дыбыстық жүйесін, сөз туғызу, сөз өзгерту жолдарын жан-жақты зерттелген. Панини еңбегі – тіл білімі тарихындағы біздің дәуірге жеткен тұңғыш сипаттама грамматикасы. Ол санскрит тілінің грамматикасы деп те аталады. Мұнда сөздерді тапқа, түбірге, түрлі қосымшаларға бөлу, жұрнақ, префикс дегендердің бәрі де бар. Панини грамматикасы ережелерінің дәлдігіне, зерттеулерінің терең және жан-жақтылығына қарап, бірсыпыра ғалымдар Үндістанда тіл білімі Панинге дейін де даму басқышынан өткен, бірнеше грамматикалық еңбектер жазылған болуы керек деп жорамалдайды. Алайда, Панинидің арқасында түбір мәселесі алдыңғы қатарға шықты. Бұл еңбекте Панини түбірді «как неразложимом звуковом комплексе, обладающем единым,

хотя и весьма широким лексическим значением, неизменной во всех процессах формообразования данного слова» [2, 6-б.] деп көрстеді. Бірақ ондай еңбектердің болған болмағына ғылымда әзірше белгісіз.

Үнділер тілдегі барлық сөздерді есім, етістік, предлог, демеулік деп төрт топқа бөлген де әрқайсысының өзіндік ерекшеліктерін жан-жақты сипаттаған. Етістіктің шаққа бөлінуі, есімдерде жеті түрлі септік жалғаудың барлығы және т.б. көптеген грамматиканың мәселелері өте дәлдікпен шешілген.

Шынында да, үнділер тіл білімінің дамуына елеулі үлес қосқан. Тіл фактілерін зерттеуде олар синтетикалық тәсілді де, аналитикалық тәсілді де қолданған. Сол арқылы тілдік элементтердің өзара ұқсастығын және бір-бірінен өзгешеліктерін айқындаған.

Үнділер тілдік негізгі тұлға – сөйлем, өйткені ой тек сөйлем арқылы ғана беріледі дегендерімен, синтаксис мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлмеген.

Ежелгі Үндістан лингвистикасында грамматикадан кейінгі мол зерттелген мәселе – фонетика. Фонетика ежелгі заман тіл білімінің ешқайсысында да Үндістандағыдай зерттеудің жоғарғы сатысына көтеріле алған жоқ. Рас, үнділер фонетиканы өз алдына жеке ұғым етпеген, ол морфология мәселесіне негізінде, түбір сөз бен қосымша, сөз бен сөз арасындағы дыбыс алмасуына байланысты қарастырылған. Соның өзінде қазіргі заман фонетика ғылымында айтылып жүрген мәселелердің біразын кездестіреміз. Дыбыстардың физиологиялық сипаттары, сөйлеу органдарының тіл дыбыстарын жасаудағы артикуляциясы, дыбыстардың дауысты, дауысыз, шұғыл, ызың болып кездесетіндіктері, олардың себептері жан-жақты және дұрыс сөз етілген.

Үндістан лингвистикасының тарихын сөз ете келіп, В. Томсен: «Үндістан лингвистикасының көтерілген биігі ерекше. Бұл биікке, көп нәрсені үнділерден үйрене тұрса да, еуропалық тіл білімі XIX ғасырға дейін көтеріле алмады», – деп жазады. Ал, И.А. Бодуэн де Куртенэ «XIX ғасырдағы тіл ғылымы немесе лингвистика» деген еңбегінде салыстырмалы грамматиканың XIX ғасырдың туындысы екенін айта келіп: «әдіс жөнінен алғаш түрткі салғандар үнді грамматистері, тілдік талдау, сөздерді құранды элементтерге бөлу солардан басталады. Бұл – түрлі

тілдер сөздерін салыстырмалы сөздіктерде салыстыра қарауды дүниеге келтірді. Егер де үнді грамматистерінің XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың бас кезіндегі Еуропа зерттеушілерінің ақыл-ойына тигізген орасан зор әсері болмаса, салыстырмалы грамматиканың, тіпті Еуропа мен Америка топырағында пайда болған тіл ғылымының гүлдеп дамуы болмаған болар еді» дейді [3, 37-б.].

Кейінгі дәуірлерде Үндістанда Панини грамматикасының мән-мағынасын талдап түсіндірген оның жолын ұстанған лингвист-ғалымдар болды. Солардың бірі – біздің дәуірдің үшінші ғасырларында өмір сүрген Вараручи Катьяна. Ол Панини еңбегіне талдау жасаумен қатар, орта дәуір үнділерінің пракрит деп аталатын санскрит тіліне салыстыра зерттеген. Сөйтіп, лингвистикада бірінші болып тарихи – салыстыру әдісін қолдануға талпынған, тілдің тарихы, дамуы мен ұғымдарды алғаш сөз еткен ғалым. Ол өзінің «Пракрит грамматикасы» дейтін еңбегінде фонетика мәселесіне ерекше көңіл бөледі, әрбір дыбыстың даму жолдарына, оларда болатын өзгеріс-құбылыстарға, үндесу заңдарына талдау жасайды. Мұндай құбылыстарды Катьяна морфологиялық өзгерістерге байланысты қарайды.

Ежелгі Үндістан лингвистикасы тарихының тағы бір көрнекті өкілі – философ-лингвист Бхартхари. Бұл – тіл мәселелерін философияға байланыстыра қараған ғылым.

Үндістан лингвистикасының кейінгі дәуірлердегі өкілдері ұзақ заман бойына осы үш ғалымның (Панини, Катьяна, Бхартхари) мұраларын жинақтап, талдап түсіндірумен болды.

Эренбург университетінің профессоры Джон Лайонз 1978 жылы орыс тілінде жарияланған «Теориялық лингвистикаға кіріспе» деп аталатын еңбегінде Паниниден кейін Үндістанда он шақты грамматикалық бағыт болған. Бізге олардан көне үнді грамматикасын зерттеген мыңға жуық еңбек жетті. Олардың көпшілігі Панини дәстүрін қолданған деп жазады. Яғни, олар түбірді сөздің бастапқы бөлшегі есептейді [4, 45-б.]

Тіл бірден өзгеріп, жаңа сапаға көшетін құбылыс емес, ол үнемі даму үстінде қызмет етеді. Тілдің заңдылықтары екшеліп, нығайып, барған сайын орнығып, даму үстінде қалыптасады. Бұл тілдің сөзжасам жүйесіне де тікелей қатысты.

Сондықтан да сөзжасам тәсілдері мен көрсеткіштері көне замандарда-ақ белгілі бір жүйеге түсе бастағаны жазба ескерткіштер тілі арқылы белгілі. Бірақ қазіргі тілдің сөзжасам жүйесінің өте, әбден қалыптасқан екені талассыз тәсілі белгілі тілдік нұсқаларға негізделетінін естен шығаруға болмайды. Олай болса, тілдің сөзжасам жүйесіне сөзжасам нұсқалары да жатады. Тілде сөз жасауға қатысатын нақтылы тілдік нұсқалар бар. Сөз жасау әрекеті тілде бар нұсқалардың негізінде ғана болады. Сөзжасам единицалары деп сөзжасамды жүзеге асыратын тілдік бірліктер аталады. Тілдік нұсқаларға сүйенбей, жоқтан ешбір сөз жасалмайды. Ол жөніндегі ғалымдар пікірі бойынша да және түрлі тілдердің сөз жасау тәжірибесінде де жоқтан сөз жасау кездеспейді. Түбір сөз тілде түрлі жағынан қаралып жүргенімен, дәл сөз жасаушы негізгі нұсқалардың бірі ретінде толық зерттелді деуге келмейді. Ал түбірсіз ешбір сөз жасалмайды, сондықтан ол – сөзжасамдағы негізгі тұлға. Түбір сөздің сөзжасам жүйесінде өзіндік белгілі қызметі бар. Алдымен түбірлердің сөзжасаушы негізгі нұсқаның бірі ретінде танылуы оның жаңа сөздің мағынасын белгілеуде атқаратын қызметіне байланысты. Сөзжасам ісіндегі түбірдің негізгі нұсқа болып саналатын себебі түбір сөздің лексикалық мағынасы жаңа сөздің лексикалық мағынасына арқау болады, негіз болады, өйткені тілде бір лексикалық мағына екінші лексикалық мағынаның негізінде жасалады. Түбір сөздің мағынасы мен ол арқылы жасалған туынды сөздің мағынасы өте тығыз байланысты және ол кездейсоқ құбылыс емес, сөз жасауда үнемі сақталатын заңдылық. Оның сөзжасамда атқаратын қызметі өте күшті. Сөзжасамға түбір сөз ретінде қатысатын сөздердің бәрі лексикалық мағыналы сөздер болғандықтан, оларға тілде дербес сөз түрінде қолданылып жүрген сөздер жатады. Бұл сөзжасамдағы негізгі заңдылыққа жатады. Өте сирек жағдайда қазіргі тілдің даму сатысының дәрежесінде кейбір туынды түбірлер тілде толық мағынасы жоқ сөздерден жасалғандай болып көрінеді. Өйткені олардың құрамындағы негіз сөздер тілде қазір дербес қолданылмайды. Мұндайда негіз сөздің лексикалық мағынасы байқалмайды.

Түбір – сөздің әрі қарай бөлшектеуге келмейтін, лексикалық мағынасын сақтаған негізгі бөлігі. Түбірдің негізгі ерекшелігі ретінде толық

мағыналылығы, тұлғалық сипатының өзгермеуі, әрі қарай бөлшектеуге келмейтіндігі аталады. Н.А. Баскаков әуелгі түбірдің сипаты «дауыссыз – дауысты – дауыссыз» тұлғасында, Г.И. Рамс-тедт «Дауысты» түрінде, В.Котвич, Э.В. Севор-тян, А.Н. Кононовтар «дауыссыз – дауыссыз, дауысты – дауысты, дауыссыз» жүйесінде болған деп пайымдайды. Түбір термині тілді тарихи-ди-намикалық тұрғыдан зерделеуде өзгеше, қазіргі тілдің статикалық жайын анықтауда басқаша қарастырылады. Тарихи тұрғыда түбір түбір-тектерге (силлабофонемаларға) бөлшектенеді, мағынасы синкретті болады. Түбірдің «әрі қарай бөлшектеуге келмеуі» – шартты ұғым. Түбір туынды сөз жасаудың негізгі ұйытқысы саналады. Түбір – негізгі морфема, өйткені өзге (кө-мекші) морфемада лексик. мағына болмайды. Түбір жеке тұрып та, грамматикалық жағынан түрленіп те семантикалық дербес сөз болады, жеке сөздің қызметін атқара алады.

Э. Бенвенист өз еңбегінде айтып өткендей, үндіеуропа тілдерінде «түбір» түсінігі бар бол-ған, бірақ семит тілдерінде көп қолданылған. Семит тілдерінде түбір 3 дауыссыз әріптен тұр-ған, ал олардың арасына түрлі дауысты әріптер-ді кіргізген. Үндіеуропа тілдеріне тән түбірлер-ге байланысты ғалымдар түрлі пікірлер айтқан, мысалы: түбір сөздің ажырамас бөлігі ретінде (Бопп), түбірдің 3 түрі (Шлейхер), фонетикалық құрылымына байланысты түбірлер (Соссюр) және т.б. Мейе, Персоном, Хиртом, Курилович сынды ғалымдар да дауыссыз дыбысқа сәйкес дауысты келеді деп есептеді. Э. Бенвенист өзі-нің «Индоевропейское именное словообразова-ние» кітабында «индоевропейскому праязыку даже на самых ранних этапах его развития было свойственно переименование словообразования и формообразования» деген тұжырымға келеді. [2, 17-б.]

О. Семереньидің айтуынша, үндіеуропа тіл-деріндегі есім сөздердің көпшілігі жай түбір мен жұрнақтың (суффикс) көмегімен құрылған деп есептейді [5, 172-б.].

Жұрнақ (суффикс) – жалғанған сөзінен жа-на сөз тудыратын немесе сөзді түрлендіретін ко-сымша. Оның 2 түрі болады:

– сөз тудыратын жұрнақтар өзі жалғанған сөзінен жаңа сөз тудырады;

– сөз түрлендіретін жұрнақтар өзі жалған-ған сөзіне үстеме мағына қосып, сөздің тұлға-сын өзгертеді.

Түбірге тете сөз тудыратын жұрнақтар, одан кейін сөз түрлендіретін жұрнақтар, бұлардан соң жалғаулар орналасады. Жұрнақтар түбірге де, туынды сөзге де жалғанады. Жұрнақ құрамы мен қолданылу ерекшеліктеріне қарай да бір-неше топқа жіктеледі. Мысалы, жалаң, құран-ды, көп мағыналы, дара мағыналы, омонимдес, синонимдес, көне, жаңа және т.б. жұрнақтар. Шығу тарихы жағынан кейбір жұрнақтар же-ке сөздердің көмекші морфемаға айналуынан пайда болған. Жұрнақтардың бір тобы өзі жал-ғанған сөздердің мағынасын, түбірдің грамма-тикалық сипатын өзгертуі жағынан сөзжасам қосымшаларына жақын да, бір тобы жалғаулар-ға жақын. Сондықтан олардың бір түрі моди-фикациялық жұрнақтар, екінші түрі таза грам-матикалық жұрнақтар деп қарастырылып жүр. Модификациялық жұрнақ жаңа мағыналы сөз тудырмағанмен, түбірге қосымша грамматика-лық мағына үстеумен бірге түбір сөздің лекси-калық мағынасына семантикалық реңк қосады. Модификациялық жұрнақтарға зат есімнің рең-дік мәнді жұрнақтары, сын есімнің шырай жұр-нақтары, реттік сан есім жұрнақтары, етістік-тің етіс, күшейтпелі етістік, болымсыз етістік жұрнақтары жатады. Ал грамматикалық немесе категориялық жұрнақтар өзі жалғанған түбірге таза грамматикалық мағына үстеп, белгілі бір сөз табындағы түрленуінің көрсеткіші болады. Мысалы, есімше, көсемше, рай, шақ тұлғалары етістіктің түрлену көрсеткіштері болып табы-лады.

А. Мейе үндіеуропалық тілдер үшін 22 суф-фикстерді көрсетеді. Оның еңбегінде түрлі суф-фикстер (жұрнақтардың) көмегімен құрылған сөздердің мысалдарымен қатар, туынды сөз-дердің мағынасы да топтастырылады. Оның айтуынша «в индоевропейском многие основы состояли из одного только корня; тем самым проглядывает древнее состояние языка, когда каждый корень мог служить основой, не буду-чи снабжен суффиксом. Из этого следует, что каждый корень был словом как именного, так и глагольного значения, примерно как английское love» [6, 510-б.].

Әдебиеттер

- 1 Лингвистические знания в Древней Индии // История лингвистических учений. Древний мир. л., 1980, с. 66-92.
- 2 Бенвенист Э. Индоевропейское именное словообразование. – М.: Росмен, 2004. – 502 с.
- 3 И.А. Бодуэн де Куртенэ XIX ғасырдағы тіл ғылымы, немесе лингвистика. – М.: Русский путь, 1963. – 460 с.
- 4 Дж. Лайонз Теориялық лингвистикаға кіріспе. – М.: Азбука, 1978. – 378 с.
- 5 Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. – М.: Мапрекон, 2002. – 389 с.
- 6 Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.: Терра, 2001. – 510 с.

References

- 1 Linguistické znanija v Drevnej Indii // Istoriya lingvističeskix učenii. Drevnii mir. ,1980, s. 66-92.
- 2 Benvenist E. Indieropejskie imennie slovoobrozovanie. – М.: Rosmen, 2004. – 502 s.
- 3 I.A. Boduen de Kurnae . XIX gasyrdagi til gilimi nemese lingvistika. – М.: Russkii put, 1963. – 460 s.
- 4 DJ. Laionz. Teoryialil lingvistikaga kirispe. – М.: Azbuka, 1978. – 378 s.
- 5 Semereni O.Vvedenie v sravnitelnoe yazikoznanie. – М.: MMaprekon, 2002. -389 s.
- 6 Meie A. Vvedenie v sravnitelnoe izuchenie indoevropeskix yazikax. – М.: Terra, 2001 – 510 s

UDC 821(091)

U. Kumisbaev

Dr. of science, professor, department of oriental studies, Republic of Kazakhsatn, Almaty

E-mail: kumlsbayeu@mail.ru

Iranian epos and kazak literature

Works of the great Orient classics have significantly influenced on kazakh folklore and written literature. Many kazakh magic fairy tales are based on the plot and motif of persian-tajik classical literary works, in particular, on the motif of «Shah-narme» by Fyrdousi, «Rustem batir», «Zhusip and Zlikha», «Bahram Gour». They are also «Atumtai», «Nasharvan» and five wonderful collection of works by Navoi. Kazakh tales about Iskander exist in several variants. Chapters from «Shah-narme» in which are told about heroic deeds of Rustem enjoyed special popularity with kazakhs. They inspired batirs from the kazakh epic legends. Ideas about struggle for freedom, justice, human dignity were always close to the kazakh people.

Key words: iranian epos, razakh folklore, «Shah-narme», Fyrdousi, «Leila and Majnun», razakh literature, orient languages and literature.

Ө. Күмісбаев

Ирандық эпос және қазақ әдебиеті

Ұлы шығыс классиктерінің еңбектері қазақ фольклоры мен жазба әдебиетіне едәуір әсерін тигізді. Көптеген қазақ ертегілері негізін парсы-тәжік әдебиетінің классикалық сарынынан, әсіресе «Шахнама», Фирдауси, «Рүстем батыр», «Жүсіп-Зылиқа», «Бахрам Гур» желісінен алады.

Түйін сөздер: «Шахнаме», Фирдоуси, «Ләйлі және Мәжнүн», ирандық эпос, қазақ фольклоры, қазақ әдебиеті, шығыс тілдері мен әдебиеті.

У. Кумисбаев

Иранский эпос и казахская литература

Работы великих восточных классиков оказали значительное влияние на казахский фольклор и письменную литературу. Многие казахские сказки основаны на сюжетах и мотивах классических произведений персидско-таджикской литературы, в частности, на мотивах «Шах-наме» Фирдоуси, «Рустем Батыр», «Джусип и Злиха», «Бахрам Гур».

Ключевые слова: иранский эпос, казахский фольклор, «Шахнаме», Фирдоуси, «Лейла и Маджнун», казахская литература, восточные языки и литература.

Fyrdousi's «Shah-narme» is common literary legacy for turc-speaking culture of Middle Asia and Kazakstan. As one of the popular works of the world literature, «Shah-narme» hasn't lost its great meaning even today. Profound life-asserting force inherent in «Shah-narme», its human conception about struggle for good against evil, humane character of its heroes used to attract attention of the poets, writers of different nationalities, who lived in various centuries from the earliest times. One can meet poetic and prosaic paraphrasing of «Shah-narme» in oral and written literature of Middle Asia.

Plots and motives from «Shah-narme» were popular with tajiks, Uzbeks, karakalpaks, turkmens, uygurs, kazaks, due to this fact, they were widely spread on folklore and written literature of these nations. Ideological-artistic conception belonging to the great Fyrdousi has been developing originally in kazak literature. Kazak literature and folklore were always impressed by his human conception, by patriotic feelings of his epic heroes. Main motives, plot lines of the kazak bogatir eposes (mostly) remind the chapters from «Shah-narme» about Rustem. It is interesting to note, that «Shah-narme»

copies were considered to be of great value among kazaks. As a rule, they were given as a dowry to the girls under marriage.

In kazak heroic epos named «Alpamis» there is such an episode: Alpamis faces hundred thousand army of enemies alone. Batir has got supernatural power and he manages to win them in an unequal battle. Story-teller folk compares brave Alpamis with Rustem-dastan.

Blood after battle poured out like water there were no battles, before like this Only Rustem dastan could fight so, in his time Characters of the other batirs in kazak epic works as «Alpamis», «Khoblandi», «Er- Targyn» bear the influence of the iranian warriors from «Shah-narme». Orient themes penetrated into kazak oral and written literature mainly through the works of the kazak poets beginning from the great Abai Kunanbaev. He wrote his verses imitating orient classics, and later he created his own ones based on themes and plots of persian-tajik writers. Abai's tradition was continued by the kazak poets, living at the end of the 19-th, beginning of the 20-th centuries: They were: Oraz Molla, Mailikhozha, Madelikhozha, Shaditore Dzhakhangirov, Zhusipbek Shaikhulislamov, Arip Tanirbergenov, Aset Naimanbaev, Mukhamedzhan Seralin and others.

Abai's contemporary, Shakarim Kudaiberdiev knew Orient literature and folklore very well, and also Russian classical literature. Some of his works were published in Kazan and in other towns long before the revolution. At the manuscript department of the Central scientific library in Almaty are kept some of his manuscript creations.

Fyrdousi, Navoi and Abai greatly influenced upon creative works of Sh.Kudaiberdiev, say, collection of verses (manuscript No 1623, mn,24), historical poem «Punishment without fault, or one story» (Kazan, 1912), the poem «Kalkaman-Mamir» (Kazan, 1912) and others. The dastan, based on the theme of «Leila and Majnun» is well known to modern kazak readers and listeners. It is interesting colourful and originally built. Upon preserving its main storyline, the author created unique kazak variant of the legend, carrying the rites and the custom from the kazak everyday life (mode of life) of the 19-th century over it. In his introduction to the dastan, the author wrote:

Navoi, Saadi, Shamshi, Fizuli, Saikali, Khodja-Khafiz, Fyrdousi,

Were true poets,

The whole world knows the brilliance of their words.

Mejnun and Leila knew only each other, They are real lovers, their feelings are eternal,

Fizuli from Bagdad was the person, who wrote the legend about them.

Till present it is not known exactly, what source was used by the poet when he created the kazak poem about «Leile and Mejnun», but the last two lines enable us to suppose, that not only the legend by Fizuli from Bagdad, but also «Leili and Mejnun» by Navoi were put in it's foundation.

Shakarim Kudaiberdiev knew Arab, persian and old uzbek languages. There are even his verses, which are preserved in these languages. He was the first translator of Hafiz's gazels from persian into kazak. The poet was fond of this greatest lyric. Soultanmahmoud Toraigyrov (1893-1920), kazak poet-democrat, who lived at the beginning of the 20th century highly appreciated and studied the heritage of the eastern classics too.

In his verse «The pupil's thoughts», the poet, dreaming of enlightenment, about future life of the kazak people, wrote:

Life, destiny-all these things won't drive my attention from my away,

Kaharman, Rustem and even Ali won't turn me off my road.

Another Abai's contemporary, the poet of Abai's school, Aset Naimanbaev wrote:

I begin the story with the name of God, listen to me, my people

the verses will dispel the clouds of grief,

If to compose them out of good words to understand their deep meaning There were composed many legends about Suleiman, Zulkamain, before us

When you close your eyes forever Everything, except them, will be like a dream.

Together with the Orient theme into the kazak folklore and literature came also literary forms of the Orient poetry-Rubai, gazels, masnavi, muhammas and others. Rich poetic arsenal of the Orient classical literature is used in poetic song creative works of the kazaks. One of the prominent poet-song-writers Akan Sere (1843-1913) often wrote his lyrical songs in the form of gazels. Many verses written by the kazak democrat-enlightener Ibrai Altinsarin also testify to the fact, that he knew «Shah- narme» characters by Fyrdousi and other specimen of the Orient literature. Here are his verses:

Iskander was the tsar, who conquered the world,
One dream in this transitory world doesn't come true

The tsar sought for the spring, in order to live forever.

Lively water was his goal What ever the tsar had done, all the same his life came to an end Nasheruan, though was his kafir, he was just,

And that's why he didn't bum in the fire. If you are rich, don't forget about the God.

Miser Karinbai was swallowed by the earth.

Nobody knows where he is burned Generous Atumtai remained for good Conclusion

Don't offend anybody, if you are a human being

What will happen to that, whom you hurt? The last lines of this verse by I Altinsarin reminds of Iredji's words from «Shah- narme», addressed to the brothers- murderers:

Don't be like the murderer Otherwise, you won't be able to find even my traces

Don't hurt even an ant'he is carrying the grain, isn't he?

And he possesses life, and the life is precious.

Mailikozha, the kazak poet, one of the great Zhambul's teachers, was the well- known connoisseur of the Orient classical literature, to him belong short dastans based on «Tuti-narme» plots. Some of them were included into famous collection by Lutsha., «Kyrgyz reader» (1888) Mailikozha's verses differ with brevity, rich in aphorism and deep thoughts.

The poet exposed the bais of the steppe and feudals with satire. Mailikozha admired characters of iranian epos, his poetry witness:

There lived the poets and the trumpeters (trubadurs)

There were warriors, bogatirs, whose power can't be measured The people praise Rustem dastan, the fighter very much who fought against marvel and peri is well known among our people With the name of the people's poet Oraz Molla is connected the first attempt to translate Fyrdousi's epic «Shah-narme» into kazak language. Oraz Molla translated the works by Fyrdousi, Nizami, Navoi and Fizuli. He made three translations of «Shah-narme» to the order of the noble people in different time during 1856-1870. One of the manuscripts of this translator is kept at the manuscript fund of the Central scientific library under the Academy of sciences of the Kazak SSR. Mukhtar Auezon, defining the role of poets in

genre and thematic enriching of the kazak literature, wrote: There are poets-lovers, who are connected with the Orient classical literature and who wrote almost exclusively relying on ancient bookish stories, as Oraz Molla, Musa Molla, Maili Kozha, Madeli, Shaditore, Zhusupbek Kozha, Makish Kaltaev, Kashafiddin, Arip and others. Their legacy in 20-th century makes up 120 poems as a whole. Many kazak literary scholars consider, that the written literature begins from Abai. This kind of point of view took root in kazak literary criticism. However, Oraz Molla was the greatest figure in kazak literature before Abai. When Abai was only three, Oraz Molla had already translated «Shah-narme» into kazak, wrote verses on philosophic themes, which are popular with kazaks till today.

M. Seralin, T. Zhurgenov, S. Mukanov, A. Konratbaev, A. Satibaldiev, M. Raidildaev and others wrote about Oraz Molla's translations-paraphrasings.

Oraz Molla begins his translation from Kauymars and breaks up by the end of Keikisirau (Keihosrova)'s reigning. Rustem's character personifying courage, kindness, humanity is a central figure of the kazak «Shah-narme». Apparently, the translation is made from the illustrated persian original of «Shah-narme». But the author doesn't quote this source.

In one of his articles T.Zhurgenov wrote: «Unlike azerbaijan and chagatai translations, Oraz originally interpretes some events from «Shah-narme». So, for example, the murder of Iredji by his brothers is stated in connection with many attendant circumstances, redoubling tragism of the event. And in the mentioned translations this event is described shortly and the murder details are interpreted differently. Exactly like this, more substantially and thoroughly, with corresponding dramatical flavour is described the murder committed by Rustem, who kills his son Suhrab. The dialogue between Suhrab, dying in father's embrace and Hercules Rustem, moaning in deep grief, especially differes from other translations favourably. Kazak poet Serdali addresses to the themes of «Shah-narme» after Oraz Molla. There is some fact, that his «Kissa- i-Rustem» was published in Kazan in 1888. Unfortunately, we failed to discover this rarest publication. According to some datas, needing greater accuracy, Serdalu is the author of the religious kissa «Salsal» and «Zarkum».

During 1914-1915 on the pages of the kazak journal «Aikap» there was published the translation-paraphrasing of the excerpt from «Shah-narme» about Rustem and Suhrab. Famous kazak journalist and poet M.Seralin was the author of that translation. He made use of V.A.Zhukovsky's translation, in its turn made from German translation by Fr.Rukkert. As the other poets, Seralin made Rustem the central character of his work. The poet managed to convey main ideological-artistic conception and humane idea of «Shah-narme».

Kazak writers continued developing the themes and plots around «Shah-narme» after the October revolution too.

In 1934 the kazak writer Mazhit Dauletbaev published his hundred lined verse named «Shah-narme», in which it is told about the duel between RUSTEM and Suhrab, this work appeared in the journal «Adebiet maidani» (No 10). The verse is written in the form of masnavi-pairly rhymed poetry. The author preserved the form and the dimension of the original «Shah-narme».

In 1934 the public society marked 1000-anniversary jubilee of the great persian-tajik poet Fyrdousi. In kazak periodical literature were published the articles about the life and creative works of the author, who wrote «Shah-narme».

Great connoisseur of Orient languages and literature, the writer Kalkaman Abdikadirov (the first translator of «1000 and 1 night» into kazak, published in 1936 in the journal «Adebiet maidani» his translations from «Shah-narme» under general name «Kashtasip shah story» (The story about the shah Kashtasip). The translation is provided by the short introduction, in which the author states the history about how Fyrdousi's epical works were created. Aimankul Tazhibaeva-the mother of the present famous kazak poet Abdilda Tazhibaev, also addressed to «Shah-narme». To the point's of view of the literary scholars as Mardan Raidildaev, Aimankul Tazhibaeva performed the translation of «Shah-narme's chagatai variant, published in Tashkent in 1908. As it was earlier mentioned, the same year in Tashkent was published the prosaic translation-rendering of «Shah-narme» by uzbek writer Khamushi, who used lithographic method. Apparantly, Aimankul relied namely on this

translation when she paraphrased this work.

Kazak poet Turmaganbet Iztleuov, created highly artistic work on this theme at the beginning of the 20-th century. He succeeded to reveal Rustem's deeds when creating his poem about him based on «Shah-narme» by Fyrdousi. «Shah-narme» by Fyrdousi attracted attention of the great kazak poet (akyn) Jambul. He created his version of the poem about Rustem-bogatyr, in conformity with the traditions of the kazak folklore. Unfortunately, this version was not kept when the akyn was alive.

«Indeed, popularity of this «Eliad of the Orient» is surprising, sonorous lines of one of the first poetic translations of «Shah-narme», with which I succeeded to get acquainted from the mouth of the kazak akyn Jambul, writes the famous translator of «Shah-narme», Ts.B.Banu As it was mentioned before, the chapters, relating to heroic deeds of Rustem, from the plots of «Shah-narme», enjoyed great popularity among kazaks.

Possibly, it is not by chance, that the kazak versions in the epic rallied mainly around Rustem. Patriotism, humanism, life-asserting force of kazak «Shah-narme» version (call over with) (have common with) kazak folklore and written literature. In some kazak tales Rustem is portrayed as a kazak batir. Characters of Zhamshid, Anushirvan, Bahram Gour and Gurdiforid were perceived (accepted) in kazak environment (literature) as symbols of courage, faithfulness, generosity and kindness. That's why names of iranian heroes were used in monuments of kazak culture in the capacity of comparison.

Avoiding details from «Shah-narme» by Fyrdousi, kazak authors remained faithful to the spirit of the iranian epos till the end, to its democratic principles. In kazak poems about Rustem good beginning always wins, and is preserved active nature of the characters. Kazak poets introduce new episodes, create new conflicts, deepening the nature of Rustem and other bogatirs, subordinating the material to its aesthetic and ideological tasks. Kazak «Rustemiana» represents by itself splendid monument of kazak culture and to certain extent affirms multi century, historical interconnection and mutual influence of kazaks artistic literature and persian-tajik classical literature.

References

- 1 Kazak epos (on kazak language). – Alma-Ata, 1963. – Volume 1. – P. 302.
- 2 In the journal «Sholpan» (1922) and in the issue of 1935 the dastan was published without introduction. This poetic introduction was sent to the author of the present article by Shakarim's son-Akhat Shakarimovich Kudaiberdiev. He was the scientific worker of Abai's literary museum.
- 3 Canto of three centuries (in kazak language). – Alma-Ata, 1965. – P. 670.
- 4 Canto of three centuries. – Alma-Ata, 1965. – P. 432.
- 5 Collection of kazak poets' works. – Alma-Ata, 1965. – P. 228.
- 6 «Shah-narme», translation by Oraz Molla (in kazak language) 450 pages, folder No 1187.
- 7 M.O.Auezov The problems of studying the history of the kazak literature (Works of the 1-st session of the Academy of sciences of the Kazak SSR). – Alma-Ata, 1946. – P. 34.
- 8 Kazakstanskaya pravda, 1935, 1 April.
- 9 In the book Fyrdousi, «Shah-narme», Volume 1. – M., 1967. – P. 593.

ӘОЖ 81>373;001.4

М.А. Нұрсаидов, А.К. Анипина*

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: aliya_anipina123@mail.ru

Аударма шеберлігі

Берілген мақалада аударма шеберлігінің қыр-сыры қарастырылады. Аудармашыны тәрбиелейтін талаптар мен қасиеттер, аударма жасау тәсілдері жеке-жеке түсіндіріледі.

Түйін сөздер: аударма, түпнұсқа, реалия, контекст, эквивалент, аналог, субститут.

M.A. Nursaidov, A.K. Anipina

The art of translation

In this article translation art is considered. Requirements for the translator come to light and types of the translation are separately considered.

Key words: translation, original, reality, context, equivalent, analog, substitute.

M.A. Нурсаидов, А.К. Анипина

Искусство перевода

В данной статье рассматривается искусство перевода. Выявляются требования для переводчика и отдельно рассматриваются виды перевода.

Ключевые слова: перевод, оригинал, реалия, контекст, эквивалент, аналог, субститут.

Аударма дегеніміз – бір тілдегі айтылған сезім мен ойларды өзге тілдің құралдарымен жазбаша немесе ауызша түрінде жеткізу.

Қытай поэзиядағы қытай халқының рухын сезіне алсақ, оны өз халқымызға тән түсінікті әрі көркем тілмен жеткізе алсақ, онда біз қытай халқының рухын халқымызға жеткізе алған болар едік.

Аударманың дәлдігі – бұл аудармашыға қойылатын талаптардың негізгісі, ұмтылатын мақсаты. Аударманың дәлдігіне қолжеткізетін шарттар:

а) аударылатын материалдың мағынасы мен стилистикалық ерекшеліктерін дәл жеткізу;

ә) аударма тілінің қазіргі заманға сәйкес әдеби нормаға бағынуы;

б) аударылатын материалдың ұлттық ерекшелігін объективті жеткізу;

Аударма жұмысы ең алдымен аударылатын материалдың мағынасын дәл жеткізуді талап етеді. Аударманың дәлдігі жөніндегі мәселесі – ау-

дарма теориясы мен практикасының өзекті мәселесі. Аударманың «дәлдігі» деген түсінік, бір қарағанда, қарама-қайшылықтарға толы болып көрінеді. Аударманың дәлдігі дегеніміз – түпнұсқаны дәлме-дәл, сөзбе-сөз қайталау деген емес.

Аударманың мағыналық толымдылығы түпнұсқаның әрбір элементінің, әрбір сөзінің дәл аударылуынан емес, керісінше, әртүрлі элементтердің сәйкестендірілуімен, аударма материалының органикалық біртұтастық құрап жеткізілуімен сипатталады. Дәл аударма дегеніміз – лексикалық, грамматикалық құралдарды дұрыс қолданып, стилистикалық тәсілдерді шебер пайдалануды білдіреді. Аударылатын материалдарды дәл жеткізу ұмтылысында, түпнұсқа элементтерінің барлық тәсілдерінің дәлме-дәл жеткізілуімен, түпнұсқаны механикалық тәсілмен қайталаудан абай болу керек. Аударманың сөзбе-сөз аударылуы әрқашан да түпнұсқаның мағынасына немесе аударылатын тілдің грамматикасына зиянын тигізеді [1, 126-б.].

Мысалға, мына сөйлемді алайық.

可是他一旦回到省城里来， 他的生活更接近于平凡的现实了。

«Бірақ ол провинциялық қалаға оралған кезде, оның өмірі күнделікті өмір шындығына одан әрі жақындай түсті».

Бұл жерде аударманың үйлеспейтінін көруге болады. Себебі «接近于平凡的现实» сөз тіркесі сөзбе-сөз аударылған, «күнделікті шындыққа жақындастырылды». Осы сөз тіркесін сөзбе-сөз аударудан бас тартсақ, онда: «Бірақ ол провинциялды қалаға оралғанда, оның өмірі күнделікті өмір шындығына одан әрі жақындады».

Бірақ, сөзбе-сөз аударудан бас тартып, тілдің әртүрлі құралдарын жеңіл және шебер қолдану мақсатында, түпнұсқаны өзінше талқылап, оны жұмсартуға және әлсіретуге болмайды. Аудармашы шыншыл және объективті болу керек. Мұны дәлелдеу үшін төмендегі сөйлемді қарастырайық:

自从他有记忆以来， 他的脑筋里就有一个相貌庄严的祖父的影子。

«Алғашқы естеліктерден бері, Цзюэхойдың есінде атасының қатал бейнесі есіне түседі» [2, 92-б.].

Бұл аудармада, ең алдымен 记忆 және 脑筋 сөздерінің мағынасының аударылуы көзге түседі. 记忆 сөзі «есте сақтау» деген мағынаны береді, ал бұл жерде «естелік» етіп қолданылған. Екінші сөз 脑筋 – «ми» (немесе ауыспалы мағынасында «сана») деп аударылса, мына жерде «есте сақтау» немесе «ес» болып аударылған. Сонымен қатар 影子 «образ», «бейне» сөзінің мағынасы мүлде қолданылмаған. 影子 сөзін қолданбауы автордың жүгін жеңілдетсе де, мұндай жеңілдіктің орны контекстте мағынаны толықтырмайды. Сонымен қатар, сөйлемнің синтаксистік жүйесінің де өзгертілуінің себепсіздігін атап көрсету жөн.

Аударманың түпнұсқасының мағынасына сәйкес болуын аударуға алынған материалдың ерекшелігіне байланысты анықтаймыз. Әрине, ресми қағаздар мен әдеби шығармаларды аударудың арасында елеулі айырмашылықтар бар, түпнұсқаға мағыналық жақындығы да әртүрлі. Ресми іс-қағаздарды аударғанда көбінесе логикаға жүгіну басым болса, әдеби шығармаларды аударғанда эмоционалдық басым болады. Саяси, ғылыми, техникалық документтерді математикалық дәлдікпен аудару қажет. Мұнда логикалық негізге сүйену алғашқы орында тұрады. Ал

әдеби шығармаларды аударғанда, эмоционалдық жағынан әсер ету негізгі орында тұрады [4, 36-б.].

Сөз тіркестерді бөлек аударғанда, түпнұсқа тіліндегі сөз тіркестердің тіркесу ерекшеліктерін ескерген жөн. Мысалы: 麻痹 «жансыздану» дегенді білдіреді, 麻痹惊 сөз тіркесін «назарын жансыздандыру» деп аударуға болмайды, себебі қазақ тілінде бұл сөздер тіркеспейді және бұның мағынасын жеткізу үшін «мұқияттылықты әлсірету» деп аударуға болады. Осыған орай, 解决风潮 сөз тіркесін «қозғалысты шешу», қазақ тіліне аударғанда «қозғалысты басу, тыныштандыру» деп аудару қажет.

Осылайша, қазіргі қытай тілінде, екі толықтауышы бар синтаксистік конструкция (оның біреуі баяндауыштың алдына, біреуі баяндауыштан кейін қойылады) қолданылады. Мысалы:

世界社会主义体系对历史发展的全部过程予以决定的影响。

Әлемдік социалдық жүйе тарихи даму процесіне шешуші әсерін тигізеді.

Немесе: «Әлемдік социалдық жүйе шешуші әсерін тарихи даму процесінің барлық бағыттарына тигізеді» деп аударуға да болады [2, 98-б.].

Аударманың толымдылығы сонымен қатар, түпнұсқаның ұлттық ерекшелігін жеткізе алу қасиетіне де байланысты. Бұл үшін аудармада түпнұсқаның негізгі элементтерін дұрыс және дәл жеткізу керек. Және түпнұсқа элементтерін бейнелейтін реалияларды дәл аудару керек. «Реалия» термині елдің қоғамдық өмірдің, халқының рухани және материалды мәдениетінің нақты қасиеттерін теория және практикасында бейнелейді.

Аударма реалиялардың қатарына әдетте белгілі бір елдің материалдық өмірінің ерекшеліктерін (киімдерін, тағамдарын, тұрғын үйлерін, көліктерін), халықтың мәдени және діни ерекшеліктерін сонымен қатар, қарсы жақпен қарым-қатынас формаларын бейнелейтін лексикалық құрылымдар жатқызылады. Қытай тілінде қытай халқының қоғамдық өмірін, рухани және материалды өмірін бейнелейтін, реалияларды бейнелейтін лексикалық құрылымдар көп кездеседі. Мұндай лексикалық құрылымдарға мәселен: 筷子 (тамақ жейтін таяқшалар), 炕 – (отпен жылитын жататын орын), 灵位牌 – (өлген адамның аты жазылған тақтайша), 整风运动 – (стильді түзету қозғалысы) сөздер мен сөз тіркестерді жатқызуға болады.

Реалияларды дұрыс аудару үшін, сол ел халқының өмірінің нақты жағдайын, тұрмыс шарттарын толық білу керек. Сол себептен де қытай тілін үйренген кезде, сонымен қатар тарихы мен халқының мәдениетін терең білу, үйрену өте маңызды.

Аударманың дәлдігі бүтін мен бөлшектің дұрыс арақатысынан, бөлшектердің маңыздылығын айыру шеберлігімен анықталады және қол жеткізіледі. Негіз бен қосымшаны, маңызды мен маңызды емес бөлшектерді айыру жақсы аударманың шарттары болып табылады.

Аударудың түпнұсқасын механикалық қайталау деп қарастыру керек. Түпнұсқасы формальды қайталау арқылы (әр бөлшегіне дейін) түпнұсқаның мазмұны мен эмоционалды әсерін әр уақытта дәл жеткізу қиын. Әдетте түпнұсқаны дәлме-дәл жеткізу кейде мүмкін болмайды. Сондықтан аударған кезде, ұсақ бөлшектерді жекелеп қарастырмай, оларды бір бүтіннің құрамдас бөлшектері ретінде қарастыру керек. Бір бүтіннің құрамында ұсақ бөлшектердің рөлі кейде көрінбей қалса да, бірақ мағынаның толық жеткізілуіне елеулі әсер етіп, өзге элементтердің байланысын қамтамасыз етеді [3, 58-б.].

Төмендегі мысалды аударайық:

上海，南京，广州文化界人士分别举行集会。

Шанхайда, Нанькинде, Кантонда мәдени қайраткерлер жекелеп жиналыс өткізді.

Егер аудармада «жекелеп» деген сөзді жазбасақ, онда аудармаға еш зардап тимейді, себебі басқа сөздердің қосындысынан мазмұны өздігінен шығып тұрады.

Тағы бір мысалды қарастырайық:

立刻，耳边响起了呼啸的风声。

Егер бұл сөйлемді сөзбе-сөз аударатын болсақ, онда аудармаға көңіліміз толмайтын еді.

«Лезде құлақтың түбінен ақырған желдің дауысы естілді».

Егер біз қытай тілі мен қазақ тіліндегі сөздердің жақын мағынасын ескерсек және мұндағы екінші қатардағы 耳边 сөзін алып тастасақ та, сөйлеміміз толымдылығын жоғалтпайды.

Лезде аңыраған желдің дауысы естілді.

Жалғыз элементтің, бөліктің бүтіндігі контекспен анықталады [2, 105-б.]

Контекст жалғыз детальдің аудармасын қамтамасыз етеді. Контекстке байланысты көптеген аудармашылық қиындықтар шешімін табады. Тікелей лексикалық ортадан тар көлемді кон-

текст құралады. Мұнда жалғыз сөз немесе сөз тіркестері сөйлем құрамында келіп, жеке лексикалық құрылымдардың негізгі және қосымша мағынасын ашуға септігін тигізеді. Бірақ сөйлемнің жеке компонентінің мазмұнын түсіну үшін тар көлемді контекст жеткілікті болмайды, мұндай жағдайларда кең көлемді контексттің көмегіне жүгінуге тура келеді.

Аудару дегеніміз – бір процесс. Бірақ аударуды бұлай түсіну аудару процесін бірнеше этаптарға бөлуді жоққа шығармайды. Аударма тәжірибесі аудармашының алдына екі негізгі талапты қояды. Бірінші – аударылатын текстті дұрыс түсіну, екінші – оны басқа тілге дәл аудару. Осы екі талапқа байланысты аудару процесі екі негізгі этапқа бөлінген. Түсіну этапы, аударылатын текстті басқа тілдің құралдарымен жеткізу. Бұл негізгі этаптардың әрқайсысы сонымен бірге жүйелі түрде бір-бірін алмастыратын бірнеше кезеңдерге бөлінуі мүмкін.

Аударылатын текстті түсіну этабында текст оқылып, қажет болған жағдайда лексикалық – грамматикалық анализ жасалады. Аударуға алынған текстті дұрыс және толық түсіну үшін лексикалық-грамматикалық процесте маңызды орынды морфологиялық-синтаксистік анализ алады.

«Белгілі бір тілден екінші тілге аудару мәселелерін зерттеген кезде әрқайсысына тән грамматикалық көріністерге ерекше назар аудару керектігі ешқандай күдік тудырмайды» [1, 183-б.].

Сөйлемнің лексикалық құрылымы мен грамматикалық жүйесін түсіну аудармашыға аударылатын материалды дұрыс түсінуге көмектеседі. Түсінген текстті басқа тілдің құралдарымен жеткізу этабы да екі кезеңнен тұрады: лексикалық-грамматикалық анализ мәліметтеріне сүйенген алғашқы аударма және аударылатын материалдың тілдің лексикалық-грамматикалық және стилистикалық нормаларына мән бере отырып аударылған әдеби аударма.

Алғашқы аударма өзге тілдің құралдарымен жеткізілген ойлардың бейнесін көрсететін алғашқы қадам. Ол түпнұсқаның лексикалық құралы мен грамматикалық жүйесін максималды дәл жеткізуге арналған, ал әдеби аударма болса, ойды белгілі бір жүйеге орналастырып аударма тілін әдеби нормаға сәйкестендіретін аяқтаушы этап.

Аудармада қолданылатын әртүрлі нақты тәсілдер мен амалдарды жинақтап жалпы үш тәсілдерге біріктіреді:

- а) әртүрлі тәсілдерді қолдану (эквиваленттер);
- ә) ұқсас тілдерді қолдану (аналогтар);
- б) тәсілдерді алмастыру (субституттар).

Эквиваленттер – екі тілдің лексикалық және синтаксистік құралдарының тең мағыналылық үйлесімдігі.

Лексикалық эквиваленттердің көркем мысалы ретінде қытай сөзі 祖国 мен қазақ сөзі «отан, отан ана» бола алады.

Синтаксистік эквиваленттер ретінде төмендегідей сөйлемдерді қарастырайық:

一九一七年，俄国工人和农民推翻了沙皇政府。

1917 ж. орыс жұмысшылары мен шаруалары патша өкіметін тақтан тайдырды.

Аналогтар – екі тілдің лексикалық және грамматикалық құралдарының мағыналық ұқсастығының үйлеспеушілігі. Лексикалық аналогтың мысалы ретінде қытай сөзі 可靠 мен қазақ сөзі «сенімді» сәйкес келіп, контекстке байланысты «нақты, сенімді» деп аударуға болады.

Синтаксистік аналогтар мысалы ретінде төмендегідей сөйлемдер бола алады:

1. 他的话头给父亲打断了。

«Әкесі оны тоқтатып тастады (сөзбе-сөз: оның сөзі әкесімен тоқтатылды)».

Субституттар – екі тілдің лексикалық және синтаксистік құралдарының мағыналарын жақындатып, қарама-қарсы қоюға негізделген үйлесімділік.

不偏不倚-ге қазақ тілінің «мына жаққа да, ана жаққа мойнын бұрмау» сөздері жақын келіп, «ортада болу» мағынасы сәйкес келеді.

Синтаксистік субститут мысалы ретінде төмендегі қытай сөйлемі мен қазақ сөйлемдерін логикалық мазмұнын қарама-қарсы қойып, салыстыруға негізделген аудару тәсілі бола алады.

凡。。。人类，莫不恨战争贩子的。

Барлық адамдар соғыс өртін тұтандыратындарды жек көреді (сөзбе-сөз аударсақ: адамзат қатарына жататындардың бәрі де соғыс құмарларды жек көреді).

Қорытындылай келсек, аударма жасау тәжірибесінің маңызды мәселелері қарастырылды, оларды шешу үшін бірнеше жолдар қарастырылды. Аудармашыны тәрбиелейтін талаптар мен қасиеттерге тоқталып өттік, аударманың шеберлігінің қыр-сырына мән бердік.

Әдебиеттер

- 1 Федоров А.В. Аударма теориясына кіріспе. 1958. – 126 б.
- 2 Ба Цзинь. Жанұя. – М., 1956. – 92 б.
- 3 Виноградов В.С. Перевод. Общие и лексические вопросы. – М., 2006. – 235 б.
- 4 Сдобников, В.В. Теория перевода. – М., 2007. – 444 б.
- 5 Қазыбек Г.К.. Аударматануға кіріспе. – Алматы, 2004. – 214 б.

References

- 1 Fedorov A.V. Introduction in a translation theory. 1958. – 126 p.
- 2 Oh Jin. Family. – M., 1956. – 92 p.
- 3 Vinogradov V.C. Translation. General and lexical questions. – M., 2006. – 235 p.
- 4 Sdobnikov, V.V. Translation theory. – M., 2007. – 444 p.
- 5 Kazybek G.K. Introduction in the theory. – Alma-Ata, 2004. – 214 p.

ӘОЖ 81:001.83(100)

Ы.М. Палтөре

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: yktyiar@inbox.ru

Махмұт Қашқари дүниетанымы Құран және хадис мәтіндері аясында

Бұл мақалада М. Қашқаридың дүниетанымы жайында сөз болады. М. Қашқари дүниетанымы – мұсылмандық дүниетанымға негізделгені өз шығармасындағы Құран және хадис мәтіндері аясында дәйектеледі. Қорытынды бөлімде М. Қашқари ислам дінін ұстанған иман жүзді, келешекке үмітпен қарайтын, Отанына адал қызмет еткен, түркі тілінің жанашыры бола білген, өз салт-дәстүрін оның тарихын жетік білген көрнекті тұлға екендігі алға тартылып, жастарға үлгі етіледі.

Түйін сөздер: М. Қашқари, Құран, діни, мұсылмандық дүниетаным, хадис мәтіндері, түркі тілі.

Y.M. Paltore

M. Kashgari outlook in the light of the texts of the Qur'an and the Hadith

This article discusses the outlook M. Kashgari. As well as examples of what M. Kashgari outlook is based on the Muslim worldview. This is proved by examples referring to the Koran and the Hadith, which are given in the works M. Kashgari. The final part describes M. Kashgari as a God-fearing man, stick to the pillars of Islam and faithfully served his country and Turkic languages. M. Kashgari given to the younger generation, as an example, is well aware of the tradition and history of his people.

Key words: M. Kashgari, outlook, the Qur'an, the Hadith, the Turkish language.

Ы.М. Палтөре

Мировоззрение М. Кашгари в свете текстов Корана и хадиса

В данной статье рассматривается мировоззрение М. Кашгари, а так же приводятся примеры того, что мировоззрение М. Кашгари основано на мусульманском мировоззрении. Эта доказывається примерами из Корана и хадисы, которые приведены в произведениях М. Кашгари. В заключительной части М. Кашгари описывается как богобоязненный человек, придерживавший столпы ислама и искренне служивший своей родине и тюркскому языку. В статье М. Кашгари приводится молодому поколению, как селовек, хорошо знающий традицию и историю своего народа.

Ключевые слова: М. Кашгари, мировоззрение, текст, Коран, Хадис, тюркский язык.

Махмұт ибнул Хусайын ибн Мухаммад әл-Қашқари түркі халықтарының тұңғыш филологы, ежелгі түркі ауыз әдебиеті үлгілерін жинап, саралап, зерттеуші әрі оны қағаз бетіне түсіру арқылы келер ұрпаққа аманат еткен бірегей тұлға. Сондай-ақ ол түркі халықтарының бәріне ортақ ортағасырлық танымал түркі ғалымдардың бірі.

М. Қашқари сияқты түркі халықтарына ортақ, тарихи тұлғаның келбетін айқындау, олардың дүниетанымына талдау жасау арқылы өсіп келе жатқан жас буынға оларды үлгі-өнеге ете білу біздің негізгі міндеттеріміздің бірі.

Профессор Аманжол Қасабек «...адам болмысының өркениетті аспектілерін айғақтау және оны философия тарихы тұрғысынан әспеттеу үшін көлеңкеде қалып қойған ойшылдардың еңбектерін зерделеп, ғылыми өріске жегу міндеті зор. Осы жолда ұлы да мәңгілік дүниетанымдық идеяларды жан-жақты зерттеу қажет...» [1, 37-б.], – деп бағыт-бағдар берген болатын.

Мақаланың кіріспесі ретінде М. Қашқари дүниетанымының бастауы отбасында көрген тәлім-тәрбиесімен, өмір сүрген ғасырдағы әлеу-

меттік-мәдени, діни ортаның деңгейімен өлшенетіндігін алға тартамыз.

Профессор Б.К. Қожамберлиев «...адам бұл дүниеде жай өмір сүріп қана қоймайды, сонымен бірге өзін-өзі тану арқылы жеке өмірінде өзіне есеп береді. Адам фактілерді жеке ойлаудан өзіне өмір игілігінің тірі көрінісін жасайды және осы көрініс тұрғысынан өзінің дүниедегі шын мәніндегі жағдайын бағалайды және өзінің шығармашылық іс-әрекетін анықтайды» [2, 151-б.], – дейді. Олай болса, М. Қашқари туып-өскен, дүниетанымын қалыптастырған әрі бүкіл түркі халықтарына ортақ «Диуани лұғат әт-түрік» энциклопедиялық сөздігін жазуға ынталандырған қандай қоғам еді? деген сұраққа жауап іздеуден бастасақ, «...М. Қашқари дүниеге келген Қарахан Мемлекеттік бірлестігі араб халифатының гүлденген дәуірі өткеннен соң пайда болған...» [3, 8-б.].

X-XII ғасырларда осы Қарахан мемлекеті билік құрып тұрғанда сәулет өнері қатты дамып, зор табыстарға қол жеткізді. Сол кездері Жетісу өңірі мен Сырдария алқаптарында бой көтерген Аяққамыр, Айша бибі, Алашахан күмбезі т.б. көптеген сәулет туындыларында ою-өрнектің сан алуан нақыштары, күмбез бен тастарда арабша хаттардың кездесуі Қарахан мемлекеті дәуіріндегі өнердің озық үлгілері болғандығын, онда ислам өркениетінің толық орныққанының бұлтартпас дәлелі. Ол кездері Самарқан мен Бұхар қалалары батыс иеліктердегі, ал Қашқар мен Баласағұн қалалары шығыс иеліктердің ірі мәдени орталығы бола білді. Қашқар қаласы ерте кезде будда, манихей мәдениетінің орталығы болса, Қарахандар дәуірінде ислам мәдениетінің құт бесігіне айналды. Осы Қашқар (ҚХР, Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданындағы) қаласына М. Қашқаридың «...әкесі әскери қызмет бабымен біржолата көшіп келуіне байланысты, ғұлама бүкіл саналы ғұмырын түркі халықтарының екінші ордасы – Қашқар қаласында өткізген» [4, 7-б.]. Негізі М. Қашқаридың әкесі мен ата-бабасы XI ғасырдағы Жетісу өлкесінің ірі мәдени орталықтардың бірі саналған Барсаған қаласының тұрғыны болғаны айтылады.

Қарахан мемлекетінің идеологиялық негізі – ислам дінімен тығыз байланыста болғандығы бүгінде дау туғызбайды. Ислам дінінің қайнар бұлағы саналатын қасиетті Құран – адам баласын жан-жақты дамытатын, рухани байытатын, екі дүниені тең ұстауға үндейтін, ұлт пен ұлыс-

ты, халық пен билікті әділдік аясында бір-біріне жақындататын әрі мемлекеттің уығын мықтап, өркендеуге, дамуға жол ашатын құдай тағала тарапынан келген жетік, әрі кәміл тәрбие бастауы деп түсіндірілетіні белгелі. Бұған дәлел ретінде ортағасырлық мұсылман ғалымдардың ғылымның түрлі салаларында, нақтырақ айтқанда тіл, дін, экономика, әлеуметтану, философия, психология, астрономия, медицина, химия, физика, математика, логика, музыка т.б. салаларда көшбасшы бола білгені алға тартылууда.

Тарихи деректерге сүйенсек, Қарахан мемлекетінің қол астына кірген ұлан-байтақ жердің тұрғылықты халықтары діни, әлеуметтік-мәдени жаңғыруы сауда-саттықтың жандануымен, ислам дінінің қолданысқа ене бастауымен сабақтасып, араласып жатқандығын аңғарамыз. Ол кездегі қолайлы жағдай түркі тайпаларының ғылым-білімге бет бұрып, ғылымның түрлі салаларында көптеген қайталанбас дара тұлғалардың шығуына елеулі ықпал еткені ақиқат. Мұндай жағдай ислам дінін ұстанған түркілерге Жаратқан Иенің берген бір сыйы болатын. Осы ойды қуаттау үшін М. Қашқаридың «Диуани лұғат әт-түрік» энциклопедиялық сөздігіне жүгінсек, М. Қашқари «... мен тәңірдің дәулет ұясын түріктер бұржысында жаратқандығын және зарышты солардың заманы үстінде айналдырғанын көрдім. Тәңірі оларды «Түрік» деп атады және оларды мемлекетке еге қылды; Заманымыздың хақандарын түріктерден шығарып, дәуір, халықтың ақыл-ерік тізгінін солардың қолдарына ұстатты; оларды адамдарға бас қылды; хақ істерде соларды қолдады; олармен бірге күрескендерді әзіз қылды әрі түріктер ішінен оларды барша тілектеріне жеткізіп, жамандардан, зұлымдардан қорғады. Түріктердің оқтарынан сақтану үшін, олардың жолын берік тұту әрбір ақыл иесіне лайықты уа парыз іске айналды» [5, 30-б.], – дейді.

М. Қашқари да осы түркі тайпаларының ішіндегі тілі өткір, зерек әрі білгір азамат ретінде түркі тілінің, дүниетанымының сақталып қалуына сүбелі үлес қосқан тұлға. Бұған дәлел ретінде М. Қашқаридің «Диуани лұғат әт-түрік» шығармасында түркі тайпаларының тілі, ру-тайпалары, таңбалық белгілері, мекен-қоныстары, мақал-мәтелдер жинақталған. Бір сөзбен айтқанда шығармадан сол кездегі түркі тайпаларының дүниетанымы мен сенім-нанымы, поэзиясы мен фольклоры, тарихы мен географиясы тіпті этнографиясына қатысты көптеген мағлұматтарды

кездестіруге болады. Бүгінде бұл бізге ортағасырдағы түркі халықтарының дүниетанымы, тілі мен ділі, салт-санасы, әдет-ғұрыптары жайында мәліметтер алуға зор мүмкіндік беріп отыр.

Жалпы қай халықтың болса да сөйлеу тілі – көп саланы қамтиды. Бұл пікірді академик Ә. Қайдаров: «Әрбір халықтың тілі – тек қатынас құралы ғана емес сонымен қатар рухани болмысы мен мәдени байлығының күзгері барлық болмысы мен өмір тіршілігін, дүниетанымы мен әдет-ғұрпын бойына сіңіріп, ата мұрасын, асыл қазынасы ретінде ұрпақтан-ұрпаққа жеткізіп, отыратын қасиеті бар» [6, 34-б.], – деп тұжырымдаса, ғалым С. Аманжолов «...сөз, сөйлем ойдың көрінісі, суреті болғандықтан, сөздер, сөйлемдер адамның ой-санасының тарихын, ізін, жолын көрсететін деректер» [7, 301-б.], – деген болатын.

Зерттеуші Қ. Әлжан «Қашқаридың дүниетанымдық көзқарасы әдеби-тілдік зерттеулерге арқау болған номад түркілерінің далалық лирикасында, түркі тілдес халықтардың классикалық поэзиясында, халық даналығының бай інжумаржандарында, ежелгі түркілердің ауыз әдебиеті нұсқаларында, мақал-мәтелдері мен бәйіттерінде көрініс тапқан түркі мәдени дәстүрінен негіз алады» [3, 16-б.], – деген пікір айтады.

Егер біз М. Қашқари шығармасына үнілсек, оның сана-сезімінде, жүрегінде бір жаратушы Иеге деген сенімнің барлығы байқалады. Бір ғана дәлел М. Қашқари өз шығармасын жазу мақсаты мен оның атауы туралы:

...وضعت كتابي هذا مستعينا بالله مومنا بديوان لغات الترك

ليكون ذكرا مخلدا وذخرا مؤبدا...

«...Мен бұл кітабымды Алладан медет сұрай отырып, өшпестей естелік әрі таусылмастай қазына болсын деп «Диуан лұғаттат әт-турк» («Түркі тілдерінің жинағы») деп атадым» [8, 2-б.], – дейді. Осылайша өз шығармасын Алланың атымен бастап, Одан көмек сұрай отырып, қолына қалам ұстағаны көп нәрсені аңғартады. Негізі бұл өте маңызды мәселе. Өйткені әлемдегі жаратылыстың, жер мен көктің арасындағы барлық жанды-жансыз заттарға көз сала отырып, ой жүгірту арқылы осының бәріне белгілі бір тәртіппен жүйе қойып, жылдың төрт мезгілін ауыстырып отыруын бір жаратушы Иеден деп білу, оған шүбәсіз сену әрбір адамның қоғамдағы өз орнын дұрыс табуға ықпал етеді. Жаратушыны бір деп

тану да ислам діні талап ететін ең басты негіздердің бірі екені көпшілікке аян.

М. Қашқари «Диуани лұғат әт-түрік» атты шығармасында қасиетті Құран аяттарынан, Мұхаммед пайғамбардың хадистерінен үзінділерді қажетіне қарай келтіріп отыруы да осы мұсылмандық дүниетанымға негізделеді. Тіпті М. Қашқари өз шығармасында қасиетті Құранды оқығанда қалай оқу керектігін, кейбір кісілердің Құран сөздерін дұрыс түсіне алмай қалып, күнәһар болмауы үшін дұрыстап, көркем түрде жатық тілмен оқитын тұстары да бар екендігін де түсіндіреді [9, 107-б.].

М. Қашқари шығармасында кездесетін Құран және хадис мәтіндері кейде түпнұсқа мәтінде берілсе, енді бірде ол интерпретацияланып, тек мән-мазмұны берілетіндігі көңіл аудартады. Осы түркілік қалыпқа түсіп, аударма мазмұны берілген бірақ әу баста Құран және хадис мәтіндерінен бастау алатын өлең шумақтары зер салуды қажет етеді. Мысалы, «Алла соққан бұ ғалам, / Шыр айналып дөңгелер...», «Алла аспанды жаратты, / Ақық сеуіп таратты, // «Таразыны» бар етті, Күнді аударып, түн келер» [10, 107-б.], – дейді. Бұл айтылғандар Құрандағы: «...Сондай-ақ күн белгіленген көлемінде жүреді (айналады). Міне, осы аса үстем, әр нәрсені білуші Алланың өлшеуі...» [11, 36–38-б.], «Көрмедің бе? Расында Алла, түнді күндізге қосып, күндізді түнге қосады. Сондай-ақ күн мен айды бағындырды. Барлығы белгілі бір мерзімге дейін жүреді (өз осінде айналады)» [11, 31–29-б.]; «Алланың көктер мен жерді шындық бойынша жаратқанын көрмедің бе?» [11, 14–19-б.]; «...Алла көктер мен жерді жаратып, аспаннан жаңбыр жаудырып, сол арқылы сендерге ризық үшін өнімдерді шығарды...» [11, 14–32-б.]; «Рас дүние көгін жұлдыздармен безедік...» [11, 37–6-б.]; «Аса қамқор Алла Құранды үйретті. Адамзатты жаратты. Оған сөйлеуді үйретті. Күн мен ай есеппен жүреді (айналады). Өсімдік, (жұлдыз), ағаш Оған бас иеді. Ол, аспанды биіктегіп, оған тең бір өлшеу (таразы) қойды...» [11, 55–1–7-б.], – деген мағынадағы аяттармен үндесіп, олардың мән-мазмұнымен сабақтасып жатқаны талас тудырмайды. Осы сияқты «Аттың түйіп құйрығын, / Тәңірдің күтіп бұйрығын...» [10, 104-б.], «...Бір Иемді мақтаймын, / Білім жинап сақтаймын...» [10, 107-б.], «Атымен тәңірімнің білім жидым, / Өмірдің көңіліме сырын түйдім...» [10, 105-б.] деуі де толықтай Құран және хадис мәтіндерінің мән-мазмұнымен үндестік табады.

Міне, сондықтан М. Қашқари шығармасы тек тіл білімі туралы ғана емес, түркі дүниетанымын, салт-санасын, тілі мен ділін, әдет-ғұрпын қамтып жатқан байсалды әрі мақсатты ғылыми зерттеу деуге негіз бар. М. Қашқари өмір сүрген дәуір адамдардың Құран және хадис мәтіндерімен жақыннан танысуына зор мүмкіндік болды. М.Қашқари да Құран және хадис мәтіндерімен жақыннан таныс. Әрі жаратқан Иені «бір Тәңір» деп таныды. Бұл Құран аятымен толық үндеседі. Құранда: «Тәңірлерің бір-ақ тәңір. Одан басқа ешбір тәңір жоқ» [11, 2–163-б.], – деген мағынадағы аят кездеседі.

Түйіндеп айтқанда, М. Қашқаридың дүниетанымының өзегін ислам дініне, түркі тайпаларының тілі мен мәдениетіне, тарихына үлкен құрметпен қараушылық құрайды. Бұған бірден бір дәлел М. Қашқаридың өз шығармасын Алланың атымен бастауын, оны бір Тәңір деп білуін, оған тәуекел етуін айтуға болады. Мұның бәрі түптеп келгенде М. Қашқари діни дүниетанымы ислам дініне табан тірейтіндігін аңғартады.

М. Қашқариден бізге жеткен энциклопедиялық сөздігінде дидактикалық-философиялық мазмұндағы табиғат, аңшылық, ерлікті мақтау сарындағы жыр үлгілерін жиі кездестіруге болады. Мұның бәрі жеке адамның мінез-құлқына, жүріс-тұрысына әсер ететіні сөзсіз. Адам баласы өзін-өзі тану арқылы жаратушы Иені де тани бастайды. Алланы таныған адам жер бетіндегі тіршілік атаулыға мейіріммен қарап, адамзат игілігі мен қажетіне жарайтын іс жасауға талпынады. Өз бойындағы азғырушы нәпсі қалауларын тежеп, сауап-күнә ұғымдары негізінде өмірге қадам басады. Адамгершілікке, парасат-

тылыққа, отансүйгіштікке, ғылым-білімге деген құштарлығы артады.

Ислам дінінің қағида-заңдары бойынша адамзат баласы жағымсыз әдеттен, жаман пиғылдан, тәкаппарлықтан, ғайбат айтудан, өтірік сөйлеуден, өсек тасудан, күншілдіктен, қызғаныштан, сараңдықтан, қорқақтықтан, білімсіздіктен т.б. осы сияқты адам бойында кездесетін нашар қылықтар мен мінез-құлықтардан бойды аулақ ұстап, нәпсісін тізгіндеп, бұл өмірдің сынақ екендігін жете түсініп, жаратқан Иенің әмірлеріне бойұсынған, тыйым салған іс-әрекеттерінен сақтанып, берген рызық-несібесін, нығметтерін дұрыс, орынды жерге пайдалана білген, пәни өмірінде тағат-ғибадатқа, ғылым-білім ізденуге құштар болады. Жалпы жақсы істердің жанынан табылады. Міне осындай адам шынайы бақытқа, жоғары адамгершілікке қол жеткізген жан десе болғандай.

Қорыта айтқанда, М. Қашқари ең баста иман жүзді, келешекке зор үмітпен қарайтын, Отанына адал қызмет еткен, тіл жанашыры бола білген, өз салт-дәстүрін оның тарихын жетік білген үлгілі тұлға екендігін еске саламыз.

Қазіргі таңда жеке адам мәселесі, оның тәлім-тәрбиесі және оның бүгінгі зайырлы қоғамдағы орны, діни түсініктер мен ғылым саласы, сондай-ақ басқа халықтармен қарым-қатынасы өзекті тақырыптардың біріне айналып отыр. Осы орайда, М. Қашқари ислам дінін ұстанған мұсылман ғалым әрі түркі тілінің жанашыры ретінде біздің бүгінгі жастарға үлгі-өнеге. Оның шығармасы барша түркі халықтарының ынтымақ-бірлігінің жаршысы.

References

- 1 Qasabek A. Qadyrgali Zhalaiyr dunietyany. – Almaty, 1999.
- 2 Qozhamberliev B.K. Adamnyng aleumettik zhane rukhani bolmysy. Al-Farabi filosofiyalyq sayasatanulyq zhane rukhani-tanyndyq zhurnal 4 (4) 2003.
- 3 Alzhan Q.M.Qashqari keñistigi zhane onyñ dunietyanydyq bagdarlary. – Almaty, 2005.
- 4 Qashqari Makhmud. Tubi bir turki tili («Diuani lugat it-turk»). – Almaty: Ana tili, 1993.
- 5 Makhmut Qashqari. Turki sözdigi: (Diuani lugat-it-turik): 3 tomdyq shygarmalar zhinary / Qazaq tiline audargan, algy sozi men gylimi tusinikterin zhazgan A.Egeubay. – Almaty: KHANT, 1997. – I-tom.
- 6 Qaydarov A. Qazaq tilining tarikhi leksikologiyasy: problemalary men mindetteri. // Qazaq tilining tarikhi leksikologiyasyng maseleleri. – Almaty: Gylym, 1988.
- 7 Amanzholov S. Qazaq tili teoriyasynyñ negizderi – Almaty: Gylym, 2002.
- 8 Qashqari Makhmud. Tubi bir turki tili («Diuani lugat it-turk») – Almaty: Ana tili, 1993. M.Qashqari. Diuan lugatut turk eñbegi. (كتاب ديوان لغات الترك. محمود بن الحسين الكاشغري. Qolzhabasynyng koshirmesi) Tıpkıbası/facsımile. Kültür Bakanlığı. – Ankara, 1990.
- 9 Qashqari M. Turk sozdigi. –Almaty: KHANT, 1997. – T.1. – B. 452.
- 10 On gasyr zhyrlyady. – Almaty, 2006.
- 11 Quran Karim. Qazaqsha magyna zhane tusinigi. Kh.Altay audarmasy. – Medine, 1991.

УДК 81'1-027.21

М.И. Мансурбаева

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: mansurbaeva@mail.ru

Ономастическое пространство в «Тарих-и Рашиди»

В статье рассматривается ономастика и ономастическое пространство, все мы знаем что такое ономастика, коротко говоря это наука об именах собственных, о закономерностях их развития и функционирования. Я бы хотела остановиться в данной статье на топонимах, а точнее топонимах используемые в «Тарих-и Рашиди» Мухаммад Хайдара Дулати.

Ключевые слова: «Тарих- и Рашиди», топоним, ойконим, ономастика, Мухаммад Хайдар.

M.I. Mansurbayeva

Onomastic space in the «Tarikh-i Rashidi»

The article examines toponyms in «Tarikh-i Rashidi» written by Muhammad Haidar, in the Middle Ages and has great significance for the history of the Kazakhs and Kazakhstan. Work consists of two Deffers.

Key words: «Tarih-i Rashidi», toponyms, plavename, onomastic, Muhammad Haidar.

М.И. Мансурбаева

«Тарих-и Рашидидегі» ономастикалық кеңістік

Мақалада орта ғасырда жазылған Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» еңбегіндегі топонимдер зерттеледі. Еңбек екі дефтерден тұрады.

Түйін сөздер: Мұхаммед Хайдар, «Тарих-и Рашиди», топонимдер, ойконимдер, ономастика.

Имена собственные живо реагируют на происходящие в природе и обществе изменения, поэтому имена собственные могут служить хронологизаторами текстов, а также исторических и археологических памятников. В силу особой консервативности имен собственных они переживают эпоху, в которую они были созданы, сохраняя свидетельства более древнего состояния языка, и содержат большую языковую и внеязыковую информацию, получить которую можно только лингвистическими методами. Язык может изменяться под влиянием разных факторов, но имена собственные зачастую приживаются в народе на столько, что каким бы алфавитом люди не пользовались, куда бы не переселялись, они «несут» эти имена с собой. Так мы можем узнать о генеалогическом родстве языков, возможно обитавших раньше на одной территории народов. Поэтому ономастика по

сей день является одной из актуальных тем для изучения.

Согласно Книге Бытия, первыми получили имена собственные сами люди, известные им места на земле, животные (домашние и дикие) и видимые небесные светила. Эти объекты и их имена заполняли ономастическое пространство древнего человека. С течением времени это пространство расширялось, получили имена новые типы объектов. Теперь их так много, что ономастика была вынуждена поделиться на разделы, такие, как:

- **топонимика.** Собственные имена географических объектов изучает топонимика;
- **антропонимика.** Собственные имена людей исследует антропонимика;
- **этнонимика.** Названия народов и племен изучает этнонимика;
- **космонимика.** Наименования зон космического пространства – созвездий, галактик,

как принятые в науке, так и народные (*Млечный Путь, Плеяды, Галактика Андромеды*) анализирует космонимика. Весьма часто термин *космоним* употребляют как синоним *астрониму*;

- **астронимика.** Названия космических объектов или отдельных небесных светил (*Солнце, Луна, Юпитер, комета Галлея*, малая планета (астероид) *Веста*, карликовая планета *Церера*, звёзды *Толиман* или *Сириус*) Дано-бол (астероиды и прочие кометы) изучает астронимика;

- **зоонимика.** Собственными именами животных, их кличками занимается зоонимика;

- **хрематонимика.** Собственные имена предметов материальной культуры (алмаз «*Орлов*», меч *Дюрандаль*, пушка *Гамаюн*) стали объектом изучения хрематонимики;

- **теонимика.** Собственные имена богов и божеств любого пантеона (*Стрибог, Зевс*) изучает теонимика;

- **карабонимика.** Изучает собственные имена кораблей, судов и катеров («*Аврора*», «*Варяг*», «*Бородино*», «*Память Меркурия*» и т. д.). Термин предложил Г. В. Алексушин в противовес предложенным ранее терминам *наутонимика* и *каронимика*;

- **эргонимика.** Изучает наименования деловых объединений людей. Например, *эмпорнимы* – названия магазинов, *фирмонимы* – названия фирм. Сюда же относятся названия парикмахерских, баров, кафе, бильярдных клубов, благотворительных организаций и др.;

- **прагматонимика.** Изучает наименования товаров и других результатов практической деятельности людей. Например, *парфюмонимы* – названия парфюмерной продукции, ароматов (*Chanel, J'adore, Lauren*), чоконимы – названия шоколадной продукции («*Кара-Кум*», «*Метелица*», «*Ласточка*»).

Я бы хотела остановиться в данной статье на топонимах, а точнее, топонимах используемых в «Тарих-и Рашиди» Мухаммад Хайдара Дулати. «Тарих-и Рашиди» – широко известное востоковедческой науке сочинение. Для изучения истории казахов и Казахстана впервые его привлек В.В. Вельяминов-Зернов. Сведения о биографических данных Мухаммад Хайдара почерпнуты из его же сочинений и не раз публиковались исследователями, начиная с В.В. Вельяминова-Зернова и В.В. Бартольда и кончая современными исследователями истории казахов,

киргизов и узбеков. Мухаммад Хайдар-мирза (1500–1551 гг.) написал свое сочинение в 1541–1546 гг. Он был потомком улусбеков из племени дуглат, игравших большую роль в истории государства могульских ханов.

Ранее топонимы по его произведениям были изучены весьма скудно, но мы, опираясь на труды В.А. Никонова «Краткий топонимический словарь», Бабур-наме и др., классифицируем топонимы и рассматриваем их по этим параметрам: этимология топонимов, по мере возможности, определения местонахождения этих топонимов, дополняем топонимы по произведению Бабур-наме.

Ниже я приведу отрывки из сочинения и разъяснение топонимов с комментариями.

«Долгое время между дядей и Вайс-ханом происходили сражения; большей частью победы одерживал Шир-Мухаммад-хан. Одно из этих сражений произошло так: Шир-Мухаммад-хан находился в местности под названием **Каинглиг**, [одной] из местностей в Могулистане»...

Каинглиг, Канглиг (***) – букв. «березняк», «березовый лес», от тюрк. кайын «береза». Местонахождение не установлено. Похожие географические названия встречаются на территории Могулистана часто; например, небольшая речка, впадающая в р. Нарын немного западнее слияния Большого и Малого Нарына, носит название Каинды (Валиханов. Соч, т. II, стр. 203); один из трех перевалов между г. Наманганом (расположен у впадения р. Нарын в Сыр-Дарью) и г. Аулие-Ата (ныне г. Джамбул) называется Каенды.

Данное название «Каинглиг, Канглиг» можно отнести к ойкониму, но, судя по его происхождению, это слово легко можно было бы отнести к дримониму.

Биш-Каба (***, Пиш-Каба ***) – местоположение не установлено. По «Та'рих-и Рашиди», эта местность была расположена близ реки Или, «на окраине Могулистана». В верховьях Или, в среднем течении р. Кунгес есть местность Биштубе (***. Не есть ли Биш-Каба *** искаженное переписчиками ***)

«Когда [калмаки] подошли ближе, эмир вскочил и схватил одного из них. Случайно тот оказался одним из знатных и уважаемых лиц. Эмир поднял его, [ухвативши] за одежду. Поворачивая его, как щит, в те стороны, откуда летели стрелы, он пошел пешком впереди хана. Из-за этого они не могли метать стрелы в него.

Так, сражаясь и держа перед собой человека за его одежды, он прошел один фарсах, пока они не достигли [берега] реки **Или**».

Или образуется от слияния двух рек: Кунгеса (берет начало в предгорьях хребтов Аршан и Нарат) и Текеса (начало у подножья Хан-Тенгри), впадает в оз. Балхаш. Определенно является гидронимом. Недалеко от курганов течет река Или, вдоль которой шли караваны Великого Шелкового пути. Название реки происходит от монгольского «Илансу», что означает «мерцающая, сверкающая». Или – самая крупная река в Семиречье. Ее длина – 1439 км. Свое начало река берет в Китае, на территории Алматинской области она образует искусственное водохранилище Капчагай и впадает в озеро Балхаш.

«Как [прежде ‘Умар-Шайх-мирза] дал [хану] Ош за **Андижан**, так [и теперь] он дал [ему] Сайрам за Ташкент. Когда [Йунус-] хан направился в Сайрам, могулы, которые никоим образом не хотели [жить] в городе и Вилайте, подговорили младшего сына [хана] Султан Ахмад-хана бежать в Могулистан».

Топоним «**Андижон – Андижан**» и его исторические вариации в форме «Андукон» или «Андигон» – название одного из древнейших населенных пунктов Ферганской долины, центрального города одноименной области Узбекистана. По истории возникновения этого географического пункта и этимологии его наименований имеется немало легенд и толкований. Историческая наука, однако, не только не располагает пока определенными историко-археологическими данными о времени возникновения данного населенного пункта, но еще и не подвергала историко-лингвистическому и этимологическому исследованию этот, казалось бы, несложный, но трудно поддающийся расшифровке топоним – Андижан. Народная легенда гласит, что возникновение этого исторического пункта было связано с именем тупанской принцессы Адинажон, дочери Афрасиаба, легендарного правителя древнего Турана. В поисках возможностей исцеления тяжело больная принцесса прибыла в одну из горных долин предгорья Тахти Сулейман, где ей удалось преодолеть свои тяжкие хронические недуги. В честь ее исцеления Афрасиаб построил для принцессы в этой чудотворной долине с диковинной природой замок и заложил там обширный сад. С тех пор эта местность, располо-

женная в низовьях горной речки Ошсай, стала называться Адинажаном, а город, воздвигнутый там впоследствии, был превращен Афрасиабом в столицу Турана.

По мнению В. В. Бартольда, Андижан был основан монгольскими ханами в конце XIII-го века, куда были переведены тюрки из разных племен и родов, и в конце XV в. Андижан считался в Фергане тюркским городом по преимуществу. 1. По легенде, в южной части Каспийского моря существовало государство Андиа. 2. Андиа – место встречи и курултаев тюркских племен для решения дружественных и важных вопросов (отсюда оставшееся слово Куда-Анда). Историки же дают более прозаичное объяснение: название города произошло от узбекского клана «Анди».

На сегодняшний день город Андижан является административным центром Андижанской области Узбекистана, расположен на юго-восточном краю Ферганской долины – приблизительно в 475 км к востоку от Ташкента и 45 км к западу от Оша.

В «Бабур-наме» Андижан описывается так: «В Фергане семь городов, пять из них на южном берегу реки Сейхун (Сырдарья), два – на северном. Один из городов на южном берегу – Андижан, который находится посередине. Это – столица области Ферганы. В Мавераннахре, кроме Самарканда и Кеша, нет крепостей больше Андижана. В городе трое ворот, южные ворота называются Хакан, северные – Мирза. Арк Андижана находится на южной стороне... К юго-востоку от крепости стоит красивая гора. На вершине этой горы Султан Махмуд построил хужру. Ниже ее на выступе горы я тоже построил в девятьсот втором году хужру с айваном. Хотя его хужра стоит выше моей, но моя расположена много лучше: весь город и предместья расстилаются под нею».

В заключение хотелось бы сказать, что из миллионов названий только очень немногие ясны по своему происхождению. Переживая века, название так изменяется, что часто даже специальные исследования не могут разгадать, какому языку оно принадлежало. Как раз особенно трудны те названия, которые большинству кажутся самыми понятными: река Сосна, Черное море, бывш. Царское Село. Всего опаснее доверяться внешнему сходству: оно обманчиво. Очень многие названия только случайно совпадают внешне с теми или иными словами совре-

менных языков, ведь количество звуков языка ограничено, а названия неисчислимы, поэтому совпадения звуковых комбинаций неизбежны. Наивны попытки «переводить» название лобо-

вым штурмом, подыскивая похожее слово по словарям разных языков. Языков много, и всегда найдется несколько слов, внешне сходных с названием».

Литература

- 1 Лучинина Е.Н. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания // Тверской государственный университет. Критика и семиотика. – Вып. 7. – 2004. – С. 238-243.
- 2 Зеновьева Е.И., Юрков Е.Е. Лингвокультурология: теория и практика. – СПб.: ООО «Издательский дом», «MIRS», 2009. – С. 13.
- 3 <http://www.advantour.com/rus/kazakhstan/southern/ili-river.htm>
- 4 Бабур-наме, Записки Бабур. – Ташкент, 1958. – С. 12-13.
- 5 Населенные пункты Бухарского эмирата (конец XIX – начало XX века) // Материалы исторической географии Средней Азии. – Ташкент, 2001. – С. 21.

References

- 1 Luchinina E.N. Lingvokulturologia v sisteme gumanitarnogo znanija // Tverskoi gosudarstvennyi universitet. Kritika i semiotika. – Вып. 7. – 2004. – С. 238-243.
- 2 Zinovieva E.I., Iurkov E.E. Lingvokulturologia: teoria i praktika. – SPb.: ООО «Izdatelskii dom», «MIRS», 2009. – С. 13.
- 3 <http://www.advantour.com/rus/kazakhstan/southern/ili-river.htm>
- 4 Babur-name Zapiski Babura. – Tashkent, 1958. – С. 12-13.
- 5 Naselennye punkty Buharskogo emirata (konets XIX – nachalo XX veka) // Materialy istoricheskoi geografii Srednei Azii. – Tashkent, 2001. – С. 21.

ӘОЖ 811.612

Ш.Т. Сауданбекова*, Л. Серік

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

*E-mail: China_saudan@mail.ru

Кіріме сөздердің қазіргі жапон тіліндегі иероглифтерге әсері

Мақалада зерттеу нысаны ретінде алынған Жапонияда батыс мәдениет үлгілерін енгізгеннен бері жапон тіліне кіріме сөздер еніп, әсіресе, ағылшын тілінен көп сөздер кіріп, жапоншасы бар жапон сөздерінің орнына қолдану қазіргі кезеңдегі өзекті мәселелердің бірі. Мақалада аталған мәселенің өрбу үрдісі сарапқа салынды және кіріме сөздердің жапон тіліндегі иероглифтерге әсері нақты құжаттар негізінде қарастырылды.

Түйін сөздер: Катакана, гайрайго, иероглиф.

Sh.T. Saudanbekova, L. Serik

The influence of loan words to chinese characters in japanese language

This article adresses problems of increase of loan words in Japanese language and use loan words instead of Chinese characters.

Key words: katakana, gairaigo, Chinese characters.

Ш.Т. Сауданбекова, Л. Серик

Влияние заимствованных слов на иероглифы в современном японском языке

В данной статье рассматриваются вопросы распространения заимствованных слов в современном японском языке и использование заимствованных слов вместо иероглифов.

Ключевые слова: катакана, гайрайго, иероглиф.

Катакана – жапон тілінде қолданылатын буын әліппесінің бірі. Катакана негізінен шетелден енген кіріме сөздер және одағайларды жазу үшін қолданады. Кіріме сөздерге барлық бөтен тілдің сөздері, аттары, атаулары жатады. Катакананы елдің атауларын, географиялық орындар, өсімдіктер мен жануарлар атауларын жазуда кең таралған.

Жапондар батыс мәдениет үлгілерін енгізгеннен бері батыстың көзқарастары, өркениеттерін аударылған канго деп жаңа тілді жасауына байланысты қабылданып келді. Бірақ соңғы жылдары катакана буын әліппесімен жазылған гайрайгоның рөлі артып, «Гайрайгоның тасқыны» мәселесі пайда болып, иероглифтер мен кангоға әсерлерін тигізіп отыр.

Қазіргі жапон тілінде ағылшын тілінің қысымы қорқытып отырғанын көп жапондықтар сезінуде. Ата-аналар балаларын бастауыштан бастап, ағылшын тілін үйретіп немесе ағылшын мектебіне апаратындар көбейді. Бұл жапон тілінің негізіне де әсерлерін тигізуде деген сындар бар. Кангоның омоним, синонимін реттеумен бірге, келешекте қолданып келе жатқан кангоны шетелден енген сөздер, яғни гайрайго, орнын басып, катакана тілі кангоны жояды деген сияқты үрдістер бар.

Жапон тілінде хиранага, катакана буын әліппесі, иероглифтер және ромадзи болып төрт түрлі жазбаны қолданады.

Мысалы: ニュースは、パーソナリティが男性の場合は女性が、女性の場合には男性が

読むことでリスナーの耳をリフレッシュさせることになっている。

Бұл қазіргі кездегі бір әйел жазушының романының бір сөйлемі. Ал газеттің бас мақалаларында: デジタルデバイド、インフラ、セキュリティ、メディア、ドメイン、アドレス сияқты сөздер көзге түседі [4, 155–158-б.]

Катакана тілі яғни шет тілінен енген кірме сөздерді катакана буын әліппесімен жазу. Қазіргі кезде катакана тілін қоданбай жапон тілін жаза алмау және Жапонның мәдениетін жеткізе алмау дәрежесінде күнделікті өмірге сіңіп кетті. Күнделікті өмірде катакана тілін сән және әшекейлеу өнерінде, тауар аттары, жұмыс орны аттары, спортта, техникадан бастап әртүрлі салалардан еніп, шетелдің мәдениеттерімен жақындау нәтижесінде қазіргі мәдениет қалыптасты. Катакана тілінде ағылшын тіліндегідей қолданатын жапондандырылған ағылшын тілі (мысалы,アフターサービス (автосервис)、サラリーマン (қызметкер) сияқты т.б. сөздер) және бастапқы сөзді қысқартылып қолданатын қысқарған сөздер (мысалы, パソコン (компьютер)、ハイテク (қазіргі технология) сияқты т.б. сөздер) бар. Жазба тілдің ішінде катакана тілі хирагана буын әліппесінен айырмашылығы мағынасын көрсету және талғаулы елесті білдіруінде. Сол үшін жарнамалардан бастап бұқара халық ақпараттарында катакана тілі қолданылып келе жатыр. Бірақ қазіргі кезде сөздіктің ішіне кірмеген кейбір катакана тілі сөздері кездеседі. Соңғы жылдары катакана тілінде жазылу үрдістері көбейіп, бұлар қолданушының өз еркімен байланысты болғанмен, қоғамда катакана тілінің көбеюіне амал жоқ болып отыр.

Қазір шетелден енген сөздер үлкен мәселе болып отыр. Ұлттық мемлекеттік тіл зерттеу орындарында гайрайго комитетін ұйымдастырып, гайрайгоны қазірге дейін қолданылып келе жатқан лайықты сөздерде, сөйлемдерде көрсете алып, гайрайгоны қолдануы туралы абайлау керектігін көрсетіп, жаңа тұжырымдарды көрсететін гайрайгоны «Жаңа тіл» деп басқа сөзбен айту туралы ұсыныстар жүргізіліп жатыр.

IT мен қатынасының термині және интернационалдандырумен бірге әлемдік ортақ мәселелеріне қатысты термин гайрайго болып, оны катаканамен жазып қолдану жағдайы көбейіп келе жатыр. Бұл терминдерді катаканамен жапон тіліне енгізсе, сол күйінде шетел тілін ор-

нына басып қолданса деген пікірлер тиімділігін көрсетіп, гайрайгоның қолданылуына қосылатын адамдар көп [2, 66–68-б.].

Катакана тілін қолдануына байланысты көп сөздер «Дзеё-кандзи» тізіміндегі иероглифтер жойылды. Мысалы, 塵 (гоми) иероглифы ゴミ (қоқыс) сөзінің бастапқы иероглифы, бірақ бұл иероглифтің жазылуы қиын болғандықтан тізімнен өшіріліп, қазіргі кезде «ゴミ» немесе «ごみ» деп катакана не хирагана буын әліппесімен жазылады. Сол сияқты レンガ (кірпіш) 「煉瓦」 (ренга) иероглифының, カマ (күріш пісіретін қазан) 「釜」 (кама) иероглифының қазіргі кезде катакана тілімен жазылуы. Бұдан басқа тізімнен шыққан қиын иероглифтерді катакана буын әліппесімен жазылып жатқанын кездестіруге болады.

Күнделікті қолданыстағы иероглифтер тізімінен шыққан иероглифтерді катакана буын әліппесімен жазып қана қоймай, қазіргі кезде «Дзеё-кандзи» тізіміндегі бар иероглифтерді дыбысталуы бірдей катакана буын әліппесімен жазу көбеюде. Мысалы:

а) 全くイヤな世界の中になったものだ。「
ия-на 嫌な」

Мүлдем қорқынышты әлем болып кетті.

ә) 私はいつも原稿をエンピツで書く。「
ен-питцу 鉛筆」

Мен әрқашан да авторлық қолжазбаларды қарындашпен жазамын.

Жоғарыдағы мысал сияқты тізіміндегі бар иероглифтерді дыбысталуы бірдей катакана буын әліппесімен жазу жастарда көп кездеседі. Жазулары қиын иероглифтерді катакана буын әліппесімен жазу оңай түседі. Кей кезде иероглифтерді хирагана буын әліппесімен жазу жиі кездеседі.

Гайрайго кәсіби термин ретінде қолданудан басқа күнделікті өмірге кіріп, иероглифтермен жазылатын жапон тіліндегі канго сөздерінің орнына қолданыла бастады. Мысалы, дүкенде: プライスタウン (бағаны түсіру) 「値下げ」、セール (сатылым) 特売」、OFF (жеңілдік) 「一割引」、リニューアル (жаңалау) 「改装」、オープンする (магазин ашу) 「開店する」; мектепте: レジユメ (түйіндеме) 「配布資料」、シラバス (оқу бағдарламасы) 「講義内容」、カリキュラム (оқу жоспары) 「教育計画」; жұмыс орындарында: CEO (атқарушы директор) 「最高経営責任者」、コンプライアンス

(келісім) 「法令遵守」、ガーデナー (бақша-шы) 「庭師」; бұдан басқа: リスペクト (құрметтеу) 「尊敬」、シンポジウム (симпозиум) 「討論会」、クオリティー (сапа) 「品質」、ルックス (сыртқы келбет) 「外見」、ユーザー (қолданушы) 「利用者」、マッチする (ұқсау) 「似合う」 сияқты тағы басқа иероглифпен жазатын сөзді катакана сөзімен ауыстырылып қолдану қазіргі кезде жиі кездесуде. Келешекте осылай қолдануын жалғастырса көптеген иероглифтермен жазылатын канго сөздерін гайрайго басып, соңында көптеген канго сөздері көнерген сөздерге айналуы мүмкін деген болжамдар бар. [1, 123–126-б.]

IT мен қатынасының термині және интернационаландырумен бірге әлемдік ортақ мәселелеріне қатысты қолданылып жатқан гайрайго көбейіп қана қоймай, иероглифтермен жазылатын канго сөздері көнерген сөздер болып сезініп, гайрайгоның қолдану сәулетті көріну сияқты сана болып, иероглифтерді үйренуде қиындықтар туып, кангоның дұрыс қолдануын білмеу, кангоның қолдануы мен иероглифтерді жазуда қиыншылықтар туғызады. Сонымен қатар ағылшын тілін жақсы білмейтін қарт кісілер шет тілден енген катакана тіліне қарсы. Қарт кісілер катакана тілі түсініксіз болып, иероглифтермен жазылатын кангоны қолдануын жақтайды.

Қазіргі кезде гайрайго тілін түсінуге оңай, жапон тіліндегі сөздерді иероглифтермен жазғаннан гөрі катакана тілімен жазған оңай, дыбыстары жапон тілінен қарағанда ерекеше әсер беру және шетелдіктерге де түсінуге оңай себептерімен қолданылып отыр. Сонымен қатар катакана тілі сөйлем ішінде бір көріп түсінуге оңай болмағанымен, ауыз екі тілде сөйлесіп, естіп

түсінуге оңай. Негізінен күнделікті тіл өмірінде сөйлесу мен есту арқылы сұхбаттасатындықтан катакана тілін қолдану түсінуге оңай болып, қолданыс жағадайы көбейіп отыр.

Иероглифтермен жазылатын канго тілі жазба тіл болып табылады. Канго сөздерінде бірдей дыбысталатын омонимдер көп болғандықтан, кангоның дыбыстарын естіп бірден түсіне алмай, кішікене кідірлеп қалу жағдайлары көп кездеседі. Мысалы, 「男女共同参画社会」 (ер-әйелдер ортақ жоспарға қатысу қоғамы) сөзінің 「参画」 (санкаку) жоспарға қатысу) сөзін алатын болсақ, жазбадан көріп түсінуге оңай болғанымен, естігенде бірдей дыбысталатын 「三角」 (санкаку) үшбұрыш) сөзін елестететін кездер болады. Бұндай жағдай катаканамен жазылған гайрайгода кездеспейді. Соғыс жылдарынан кейін гайрайгоның көбеюі сөзді «Оқу, жазу» дан «Сөйлесу, тыңдауға» көп мән беру нәтижесінде естіп түсінбеген канго тілінен қашу себебінің бірі деп қарастырылуда [3, 44–47-б.].

Катакана тілінің көбеюі иероглифтердің көнеруі, қиын сияқты елестеулер болды. Сол үшін иероглифтері көп сөйлемдер, канго көп сөйлемді ұзақ ұстай бастады. Бұл да иероглифтердің жаңа сөзжасамынан гөрі катакана тілінің көбеюінің себебі болып табылады.

Гайрайгоның қолданылуы бұдан кейін де кең таралады. Бірақ иероглифтер мен гайрайгоны салыстырғанда, иероглифтер кеңінен танымал. Қазіргі кезде иероглифтермен жапон сөздерін жазу немесе катаканамен кірме сөздерін қолданып сұхбаттасу немесе жазу – жазушының өз қалауында. Әсіресе, шетелден кірген кірме сөздерін жапон жастары жиі қолдануда.

Әдебиеттер

- 1 漢字の現在: リアルな文字生活と日本語. 笹原宏之、三省堂. 2011-222.
- 2 月刊しにか2004. 「漢字の将来はどうなる? どうする?」 vol.15, N3.
- 3 現代漢字の世界: シリーズ現代日本語の世界. 田島 優 朝倉書店 2008.
- 4 カタカナ語の現状と未来 2012. 加藤 雅人.

References

- 1 Kanji no genzai: riaru na mojiseikatsuto nihongo. Sasahara hiroyuki, sanseidou 2011-222.
- 2 Gekkan shinika 2004. [Kanji no syouraiha dounaru? Dou suru?] vol.15, N3.
- 3 Gendai kanji no sekai: shiri-zu gendai ni hon go no sekai. Tajima Yuu Asakura syoten 2008.
- 4 Katakana go no genjyou to mirai 2012. Katou Masato.

УДК 811.41

Ж.Р. Сейтметова*, И.В. Давыдова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Республика Казахстан, г. Алматы

*E-mail: j.seitmetova@mail.ru

Фразеологизмы в арабском политическом дискурсе и особенности их перевода

В данной статье рассматривается использование фразеологизма как одного из отличительных признаков текстов политического дискурса. Фразеологизмы являются образным языковым средством, которое за счет своей экспрессивности несет функцию эмоционального воздействия на реципиента. С переводческой точки зрения фразеологизмы представляют особые сложности, так как несут специфическую национальную окраску.

Ключевые слова: фразеологизмы, политический дискурс, способы перевода.

J.R. Seitmetova, I.V. Davydova

Phraseological locutions in modern Arabic political discourse and its translation peculiarities

In the article the using of phrase logical locutions as one of the peculiarities of political discourse texts has been shown. Phrase logical locutions make a function of emotional influence on the recipient. From translational point of view phrase logical locutions feature big difficulties, because of their specific national coloring.

Key words: phrase logical locutions, political discourse, ways of translation.

Ж.Р. Сейтметова, И.В. Давыдова

Саяси араб тілі дискурсындағы фразеологизмдер және оларды аударудың ерекшеліктері

Мақалада саяси дискурс мәтіндерінің өзгешелегінің белгісі болып табылатын фразеологизмдердің қолданылуы қарастырылады. Фразеологизм – тілдің бейнелік тәсілі бола тұрып өзінің экспрессивтілігімен реципиентке (қабылдаушыға) эмоциялы әсер етуге бағытталған. Аудармашылық тараптан қарағанда фразеологизмдер күрделі құбылыс болып табылады, себебі оларға арнайы ұлттық реңк тән.

Түйін сөздер: фразеологизмдер, саяси дискурс, аударма тәсілдері.

Одним из отличительных признаков текстов политического дискурса является использование разнообразных оборотов речи и образных языковых средств, среди которых явно выделяются фразеологические обороты.

Под фразеологизмом понимается «общее название семантически связанных сочетаний слов и предложений, которые, в отличие от сходных с ними по форме синтаксических структур, не производятся в соответствии с общими закономерностями выбора и комбинации

слов при организации высказывания, а воспроизводятся в речи в фиксированном соотношении семантической структуры и определённого лексико-грамматического состава» [1]. Для политического дискурса характерно использование фразеологизмов, так как необходимо придать экспрессивность и эмоциональность политической речи.

Фразеологические единицы обладают важными особенностями, среди которых можно назвать устойчивость состава и структуры, це-

лостность значения и воспроизводимость. Фразеологическая устойчивость – «результат закрепления узусом соотношения нового содержания за определённым лексико-грамматическим обликом сочетания в целом или за одним из составляющих его слов. Признак устойчивости выражается в наличии константных элементов в структуре фразеологизма – хотя бы в одном из её звеньев (лексическом, синтаксическом, морфологическом или фонетическом)» [1]. Воспроизводимость фразеологизмов – «проявление устойчивости в речи: употребление фразеологизмов либо в «готовом виде» (при визуальном фиксированном диапазоне видоизменения), либо в соответствии с закономерностями лексически и семантически связанного выбора слова со связанным значением. Признак воспроизводимости отличает фразеологизмы от свободных комбинаций слов, в т. ч. от таких, лексическая стабильность которых создаётся референтно ограниченной семантической валентностью одного из слов («карие глаза»)» [11]. С точки зрения семантической слитности различаются три типа фразеологических единиц:

1) фразеологические сращения (идиомы), т.е. фразеологические обороты с абсолютной семантической спаянностью частей, целостное значение которых не выводится из значений – составляющих их слов. В качестве лексического наполнения этого типа фразеологизмов нередко выступают устаревшие формы: бить баклуши, положи руку на сердце, попасть впросак;

2) фразеологические единства, т.е. фразеологические обороты, целостное значение которых (обычно образное) в той или иной степени мотивировано отдельными значениями составляющих их слов, например, довести до белого каления, закинуть удочку, заткнуть за пояс и др. Сюда можно также отнести пословицы и поговорки;

3) фразеологические сочетания, т.е. фразеологические обороты, в состав которых входят слова со свободным и фразеологически связанным значением, причем целостное значение вытекает из значения отдельных слов: одержать победу, задеть самолюбие, скоропостижная смерть. С точки зрения экспрессивно-стилистических характеристик фразеологизмы могут быть разделены на три основных стилистических пласта. Основная масса фразеологических единиц употребляется в разговорной речи: перегибать палку, кусать себе локти и др. Фразе-

ологизмы просторечного характера употребляются преимущественно в обиходно-бытовой речи и имеют грубовато-сниженный оттенок: лезть в бутылку, ни кожи ни рожи и др. [22, с. 89-90]. Книжные фразеологизмы характерны для письменной речи и придают ей оттенок приподнятости и торжественности; они присущи в основном общественно-публицистической и официально-деловой речи: поборник правды, отдавать последний долг и др. Что же касается межстилевых фразеологизмов, то их мало по сравнению со стилистически окрашенными. Они употребляются в стилях письменной и устной речи: во всяком случае, из года в год и др. Как уже отмечалось, одним из основных признаков современных политических текстов и политической коммуникации стало проникновение просторечной и разговорной лексики в эту сферу, действительно, легко можно заметить такое явление, как употребление разговорных фразеологизмов в политическом дискурсе. Примеров тому много, однако, мы приведем лишь некоторые: посыпать голову пеплом, пахать, как раб на галерах и др. [2, с. 90].

В системе арабского языка фразеологизмы занимают видное место, об этом свидетельствует их частое употребление как в устной, так и в письменной речи. Выбор того или иного фразеологического выражения определяется установкой говорящего и ситуацией общения. Саудовский ученый Акаш Бадр Абдуллах выделяет 3 основных соображения применения фразеологизмов [2, с. 91]:

1) желание говорящего придать своей речи экспрессивность, например: كشفت الحرب عن ساقها – бук. *Обнажила война свою голень*. Данный фразеологизм обозначает то, что война усилилась;

2) желание говорящего обозначить какую-либо страшную или печальную ситуацию более мягко, например, болезнь. Здесь фразеологизм выступает в качестве эвфемизма: يد المنية تقررع بابه – бук. *Рука кончины стучит в его дверь*. Этот фразеологизм указывает на ухудшение здоровья больного;

3) фразеологизмы также употребляются вместо слов, которые могут задеть или оскорбить собеседника: فلان عريض الفتا – бук. *Кто-то с широким затылком*. Данное выражение употребляется в отношении недалекого человека.

Основными источниками фразеологических выражений в арабском языке являются: 1) Коран; 2) высказывания Пророка (хадисы); 3) по-

говорки; 4) стихи; 5) исторические события; 6) иностранные выражения, вошедшие в арабский язык путем перевода.

С переводческой точки зрения, фразеологические единицы представляют особые трудности. Вполне понятно, что «в идиоматике языка, то есть в том слое, который, по определению, национально специфичен, хранится система ценностей, общественная мораль, отношение к миру, к людям, к другим народам. Фразеологизмы, пословицы, поговорки наиболее наглядно иллюстрируют и образ жизни, и географическое положение, и историю, и традиции той или иной общности, объединенной одной культурой» [3, с. 79]. Именно эти «защитные механизмы» и составляют большую сложность для перевода: во-первых, далеко не всегда удается раскрыть их значения, ибо они имеют сильно национальный колорит, связанные с картиной мира (со всеми составляющими), а во-вторых, они частотны в речи. Нам представляется, что фразеологические сращения являются тем пластом лексики, который наиболее трудно поддается переводу, ибо их значения не складываются из составляющих их слов. Это означает, что переводчик не сможет перевести эти фразеологические обороты, если он заранее не знаком с ними, т.е. в таком случае переводчика могут выручить только его фоновые знания и эрудиция.

В качестве примеров можно привести фразеологизмы, связанные с отображением восприятия синего (голубого) цвета в арабской культуре: خوف ازرق – *смертельный страх* (букв. *голубой страх*); عدو ازرق – *заклятый враг* (букв. *голубой враг*); عرق ازرق – *холодный пот* (от страха, букв. *синий пот*); الماء ازرق – *глаукома* (букв. *голубая вода*) [4, с. 313].

Примером также может случить фразеологизм البيض دون كسرهماشي على, который буквально переводится *ходить по яйцам, не разбивая их*. В русском языке нет эквивалента для данного фразеологизма по лексико-семантическому составу. Поэтому необходимо понять общий смысл фразы: делать что-то очень осторожно и умело, и в то же время рискованно. Ищем в русском языке возможные варианты фразеологического соответствия. По нашему мнению, фразеологизм *ходить по минному полю без карты* является в данном случае подходящим. В арабском политическом дискурсе также встречается синонимичный первому фразеологизм-калька السير في حقل ألغام دون دليل, который бук-

вально переводится *ходить по минному полю без справочника (карты)*, то есть дублирует по своему лексическому составу русский эквивалент. В данном случае не составит труда перевести фразеологизм.

Еще один пример: русское выражение *пускать пыль в глаза* и арабское ذر الرماد في العيون (сыпать в глаза пепел) обозначают одно и то же понятие: создать ложное впечатление о чем-либо. Несмотря на это, они несколько отличаются в семантико-структурном плане. В русском выражении употребляется глагол *пускать*, а в качестве объекта выступает существительное *пыль*, в то время как в арабском варианте используется глагол *сыпать*, а объектом является существительное *пепел*.

Примером сложных для перевода выражений может служить частотная арабская поговорка رجع بخفي حنين – *вернуться с пустыми руками* или *уйти несолоно хлебавши* (бук. *вернулся с ботинками Хунайна*). Она употребляется для выражения провала в достижении цели. Если переводчик не знает, что выражает данное предложение, с каким историческим событием оно связано, то он не сможет перевести тот отрезок текста, где употребляется этот оборот. В основе этой поговорки лежит рассказ об иракском сапожнике по имени Хунайн, который долго торговался с одним бедуином о цене обуви. Хунайн потратил много времени на торги, упустил многих клиентов, а бедуин в итоге захотел покупать обувь, сел на своего верблюда и уехал. Тогда Хунайн решил пойти на хитрость, чтобы отомстить. Он закрыл свой магазин, опередил бедуина, пойдя короткой дорогой, и положил на пути бедуина один ботинок из той пары, которую тот отказался покупать. Когда бедуин увидел ботинок, то сказал себе, что этот ботинок похож на ботинок Хунайна. Он продолжил свой путь и увидел второй ботинок, и решил взять этот ботинок и вернуться обратно за первым ботинком, что он и сделал, слезши со своего верблюда. Пока бедуин ходил за ботинками, Хунайн украл его верблюда. И когда тот вернулся, то не нашел своего верблюда, и ему ничего не оставалось, кроме как вернуться домой только с ботинками Хунайна [55].

Сложность передачи этих выражений мотивирована тем, что именно от них и зависит смысл всего предложения, они являются важнейшим компонентом высказывания, ибо они несут коммуникативную нагрузку. Для верной передачи значений фразеологизмов данного ти-

па переводчику необходимо, прежде всего, раскрыть смысл фразеологизма, а затем подыскать в арсенале ПЯ соответствие, которое преимущественно будет отличаться в структурном плане, но совпадающее по семантике. Если же фразеологизм оригинала не имеет в языке перевода фразеологического аналога, то тогда переводчик может применять калькирование, позволяющее сохранить иноязычный колорит и обязательно сопровождаемое комментарием, или описательный перевод. При последнем приеме обычно утрачивается эмоциональная и стиливая информация. Остальные типы фразеологических единиц легче переводятся, поскольку их значения можно установить из составляющих их слов. Выбор приема передачи их значений зависит от того, какие типы эквивалентных фразеологических единиц предлагает фразеологическая система ПЯ:

1) полные (совпадение как образа, так и семантики). Однако следует обратить внимание на то, что в отдельных случаях фразеологические обороты ИЯ и ПЯ полностью совпадают, т.е. в плане семантики и структуры, но расходятся в эмоциональной окраске. В таком случае мы считаем мотивированным отказаться от передачи значения того или иного фразеологизма

своим прямым эквивалентом. Подходящим способом перевода такого типа фразеологизмов является описание;

2) частичные (совпадение на уровне семантики);

3) отсутствие фразеологического аналога. Перевод этих фразеологизмов осуществляется с помощью дословного перевода с комментарием, или описательный перевод. Приведем пример, иллюстрирующий частичное совпадение фразеологизмов: в арабском языке часто употребляется следующая поговорка: وافق شن وطبقة – бук. *соответствовал Шан Табака*. Шан – это умный мужчина, который хотел жениться только на женщине, обладающей умственными способностями. Когда он ее нашел и они поженились, люди сказали: Шан соответствовал Табака, и эта фраза вошла в поговорку. В русском же языке в качестве эквивалента может выступать: *рыбак рыбака видит издалека* [22, с. 92-93]. При переводе фразеологических оборотов необходимо, чтобы переводчик распознавал в тексте фразеологические обороты, иначе, как пишет И.С. Алексеева, «возникает опасность их восприятия как череды слов с самостоятельной семантикой, что приводит к переводческим ошибкам» [6, с. 200].

Литература

- 1 Телия В.Н. Фразеологизм // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – 690 с.
- 2 Акаш Бадр Абдуллах. Лингвистические особенности перевода политических текстов (на материале русско-арабских переводных соответствий): канд. дисс. – М.: МГУ, 2011. – 156 с.
- 3 Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
- 4 Баранов Х.К. Арабско-русский словарь: ок. 84000 сл. – Ташкент: Камалак, 1994. – 911 с.
- 5 Свободная общедоступная многоязычная универсальная энциклопедия [Электронный ресурс]: http://ar.wikipedia.org/wiki/رجع_بخفي_حنين
- 6 Алексеева И.С. Введение в переводоведение. – М., 2010. – 368 с.

References

- 1 Teliya V.N. Phraseological locution // Encyclopedic dictionary / edited by V.N. Yarcev. – M.: Soviet encyclopedia, 1990. – 690 p.
- 2 AkashBadr Abdullah. Linguistic peculiarities of political texts translation (on the materials of Russian-Arabic translation equivalents): Candidate'sdissertation. – M.: MGU, 2011. – 156 p.
- 3 Ter-Minasova S.G. Language and cross-cultural communication: learning guide. – M.: Slovo, 2000. – 624 p.
- 4 Baranov H.K. Arabic-Russian dictionary: about 84000 words. – Tashkent: Kamalak, 1994. – 911 p.
- 5 Free Multilanguage universal encyclopedia [electronic resource]: http://ar.wikipedia.org/wiki/رجع_بخفي_حنين
- 6 Alekseeva I.S. Introduction into Translation Studies. – M., 2010. – 368 p.

УДК 316.37

М. Султанова

Казахский национальный университет имени аль-Фараби,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: marzhanasultan@gmail.com

Иновационные методы преподавания

Преподавание должно включать два основных компонента: передача и прием информации. В конечном счете, учитель старается изо всех сил объяснить ту или иную информацию так, как он ее понимает. Использование инновационных методов в образовательных учреждениях имеет потенциал не только для улучшения образования, возможности достичь развития. Целью данной статьи является предложить полезные инновационные методы обучения, которые могут быть применены в передачи знаний студентам.

Ключевые слова: инновация, метод преподавания, образовательные учреждения.

M. Sultanova

Innovative Methods of Teaching

Basically teaching must include two major components sending and receiving information. Ultimately, a teacher tries his best to impart knowledge as the way he understood it. The use of innovative methods in educational institutions has the potential not only to improve education, but also to empower people, strengthen governance and galvanize the effort to achieve the human development goal for the country. The purpose of this paper is to suggest useful innovative teaching methods that can be attempted in imparting knowledge to the students.

Key words: innovation, technique, teaching, and educational institutions.

М. Султанова

Иновациялық оқыту әдістері

Негізінде оқыту екі басты компонентті қамту керек: ақпаратты беру және қабылдау. Ақырғы кезде, мұғалім бір ақпаратты өзі түсінгендей барынша түсіндіруге тырысады. Білім беру мекемелерінде иновациялық әдістерді қолдану білім беруді жақсарту әлеуетін ғана емес, сонымен қатар адамдарға даму мүмкіндігін береді. Берілген мақаланың мақсаты студенттерге білім беруде қолдану мүмкін, білім берудің пайдалы иновациялық әдістерін ұсыну болып табылады.

Түйін сөздер: инновация, әдіс, оқыту, білім беру мекемелері.

Цель образования не просто сделать студентов грамотными, но и научить их рационально мыслить. Вот почему обучение в настоящее время должно включать инновационные методы коммуникации, которые способствуют передаче знаний. Некоторые инновационные методы обучения могут включать мультимедиа, сочетание различных типов цифровых медиа, таких, как текст, изображения, аудио и видео, интегрированные мульти-сенсорном интерактивном при-

ложении или презентации, чтобы донести информацию до аудитории [1].

Образование является двигателем роста и прогресса любого общества, передает не только знания, навыки, прививает ценности, но также отвечает за развитие человеческого капитала, следовательно развивает технологические инновации и экономический рост. В настоящее время информация и знания выделяются как один из очень важных вводных элементов для роста

и выживания. В современный век информации вместо того, чтобы смотреть на образование просто как на средство достижения социального подъема, общество должно рассматривать образование также в качестве двигателя прогресса посредством знаний и исследований.

В настоящее время многие учреждения переходят к так называемому проблемному обучению в качестве решения проблемы, связанной с подготовкой креативных выпускников, способных мыслить критически, аналитически, и решать любые проблемы. Знания больше не цель, а средство для подготовки лучших специалистов, способных справиться с любой поставленной задачей, что стимулирует непрерывное обучение.

Проблемно-ориентированное обучение становится все более популярным в образовательных учреждениях в качестве инструмента для устранения недостатков традиционного обучения. Поскольку эти традиционные подходы больше не вдохновляют студентов на приобретение новых знаний, то проблемное обучение рассматривается как инновационный метод поощрения студентов, получающих знания через проблемы реальной жизни [2].

Есть много мультимедийных технологий, которые доступны для разработчиков, чтобы создать эти инновационные и интерактивные мультимедийные приложения, такие, как Adobe Photoshop и Premier, Sound Forge и 3D Studio Max и т.д. [3]. Учитель использует мультимедиа для того, чтобы изменить, при необходимости, содержание материала. Это помогает ему/ей, представить материал в более разнообразной форме, используя различные медиа-элементы.

Элементы могут быть преобразованы в цифровую форму, модифицированы и настроены для окончательного представления. Включая цифровые медиа-элементы в проект, студенты имеют возможность улучшить свои знания, так как они могут использовать несколько подобных форм/способов, которые сделали бы их более мотивированными и позволили бы им уделить больше внимания представленной информации, и соответственно, сохранять данную информацию лучше [4].

Новые средства технологии меняют сам процесс обучения в классе. Например, если комната оснащена проводной камерой для фотографирования доски, студенты могут получить изображения в цифровом виде. Также ПК, компактные компьютеры, которые позволяют учителю писать заметки прямо на экране при помощи специальной

ручки, заменят устаревший проектор. Подобная технология позволяет профессорам делать пометки на картах и электронных таблицах и отправлять их непосредственно на ПК своих учеников [5].

Другой инновационный метод обучения представляет собой простой метод для представления информации в виде схем, вместо того, чтобы презентовать их в письменном виде. Диаграммы всегда представляют тот же основной формат дерева, с одной отправной точкой в середине, которая разветвляется и делится снова и снова. Дерево состоит из слов или коротких фраз, соединенных линиями. Линии, соединяющие слова, являются частью смысла [6].

Карты разума, также очень быстро можно пересмотреть, так как в них легко обновить информацию. Карты разума также могут быть эффективными тем, что в них существуют ключи, необходимые для запоминания информации в нем. Такого рода ключи-подсказки помогают студенту запоминать информацию более эффективно с помощью полного спектра визуальных и сенсорных инструментов по его/ее усмотрению. Фотографии, музыка, цвет, даже прикосновение и запах играют большую роль в процессе обучения, так как помогают помнить информацию в течение длительного времени [7].

Чувство юмора также может быть признано инновационным методом обучения. Студенты ведь живые и энергичные личности, и это естественно. Если обучать с чувством юмора, то можно легко достичь цели. Есть много устройств, с помощью которых можно эффективно обучать. Этот метод включает в себя обучение сквозь восторг. Например игры в слова, ролевые игры и т.д. являются очень эффективными в развитии языковой компетентности. Если этот метод используется должным образом, язык обучения становится более интересным и легким [8].

Юмор укрепляет отношения между учеником и учителем, уменьшает стресс, делает курс более интересным и, что повышает усвоение материала. Юмор расслабляет людей, уменьшает стресс и напряжение, и тем самым создает атмосферу, способствующую обучению и общению. Многочисленные исследования в области рекламы отмечают, что юмор является наиболее эффективным инструментом в повышении интереса к рекламе. Легко создать юмор в классе, читая шутки и слушая профессиональных комиков. Таким образом, юмор играет важную роль в образовании [9].

Другой инновационный метод обучения является Мнемоники слова. Здесь предполагается, что учитель не должен говорить на определенную тему в течение довольно длительного времени. Но чтобы понять, студентам он/она может просто произносить мнемоники или связанные по смыслу слова. Здесь он/она продолжает говорить только слова вместо предложений, и как только они начинают понимать смысл определенного слова, учитель объясняет его, используя предложения. Например, на курсах по обучению языку этот метод может быть использован как эффективное средство преподавателем с целью пополнения словарного запаса.

Более того, ролевые игры и сценарный анализ – это еще одна инновационная методика преподавания. Если студенты получают сценарий, то, чтобы решить ту или иную проблему студенты должны будут принять решение, учитывая среду, в которой они находятся [10]. Основным преимуществом ролевой игры является возможность поощрять развитие, а также возможность синтезировать предмет, в то время как практически на собственном опыте студенты узнают и усваивают намного больше.

Кроме того, роль учителя, применяющего данный метод, – объяснить студентам, что это не только весело, но и хорошая возможность участвовать в процессе обучения. На занятиях по юридическому праву это может быть игра в заседание суда, создание стратегии переговоров и наблюдения, заключение контракта и т.д.

Подобные игры способствуют разработке аргументации и анализу текста, развитию научно-исследовательских навыков студентов, которые могут понадобиться в их профессиональной жизни.

Кроме того, студенты могут достичь глубокого обучения, что является необходимым условием долгосрочного знания [11, 12].

Исходя из вышеизложенного, мы можем сделать вывод, что информационные и коммуникационные технологии способствовали образованию новых инновационных методов в области преподавания, а также сделали резкое изменение от старого преподавания и обучения. В новом примере обучения роль студента важнее учителя. Понятия класса «без бумаги и ручки» появляются в качестве альтернативы старого метода обучения. В настоящее время существует демократизация знаний, и роль учителя меняется на роль посредника. Нам просто необходимо иметь интерактивное обучение, т.к. эта меняющаяся роль образования неизбежна с введением мультимедийных технологий и роста технологически подкованного поколения молодежи. Анализ показывает, что обучение в классах возможно и на практике. В конечном счете преподаватель доволен, когда он может донести до студентов не только свои идеи и взгляды, но и вдохновить студентов на их собственные идеи и взгляды. Таким образом, мы пришли к выводу, что преподавание несомненно зависит от формы коммуникации и инновации.

Литература

- 1 Damodharan, V. S. & Rengarajan, V., Innovative Methods of Teaching. Retrieved from: http://math.arizona.edu/~atp-ena/conference/proceedings/Damodharan_Innovative_Methods.pdf (12/12/2012)
- 2 Brigham, D. Converting student support services to online delivery. International Review of Research in Open and Distance Learning, 1. Retrieved from: <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/> (16/3/2013).
3. Neo, M. & Neo, K.T.K. (2001). Innovative teaching: Using multimedia in a problem-based learning environment, Educational Technology & Society 4 (4).
- 4 Damodharan&Rengarajan, ó.п.
- 5 Турчина Тамара Василівна, Innovative method of teaching- new way of education development, УДК 378(477):316.4.063.3. Retrieved from: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/8426/2/Turcnina_T._Innovative_methods_of_teaching%5B1%5D.pdf (16/3/2013).
- 6 What is mapping? Retrieved from: <http://www.mindomo.com/help/mind-mapping.htm> (20/12/2012).
- 7 Damodharan&Rengarajan, ó.п.
- 8 Dodewar, A.G., Innovative Techniques in English Language Teaching for Enhancing Learner's Ability. Confluence 24 -25 February 2012. Retrieved from: www.tgp cet.com (11/12/2012).
- 9 Damodharan&Rengarajan, ó.п.
- 10 Damodharan&Rengarajan, ó.п.
- 11 Denbo, Susan M. (2005). Contracts in the Classroom-Providing Undergraduate Business Students with Important «Real Life» Skills. The Journal of Legal Studies Education, 22(2), 149-167.
- 12 APSA Teaching and Learning Conference Track Summaries (2006), from: <http://www.apsanet.org/imgtest/Summaries.pdf> (20/3/2011).

УДК 811.531

Н.Ч. Хан

Казахский университет международных отношений и
мировых языков имени Абылай хана,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: khan.n@ablaikhan.kz

Обращения как речевые стереотипы (на примере корейского языка)

В данной статье рассматриваются обращения как речевые стереотипы на примере обращений в корейском языке. Речевые стереотипы употребляются в готовом виде и несут дополнительный смысловой оттенок. За стереотипами стоит национально-специфический культурный фон, не сообщаемый дословным значением лексической единицы, но понятный участникам коммуникации. Так, например, употребление по имени в корейском языке имеет фамильярный оттенок, в связи с чем обращение по имени имеет значительные ограничения в использовании. Вместо обращения по имени, стереотипного для русского языка, в корейском языке употребляются разнообразные должностные, социальные, родственные и прочие обращения.

Ключевые слова: обращения, речевые стереотипы, корейский язык, обращение по имени, обращения в корейском языке.

N.C. Khan

The terms of address as speech stereotypes in Korean

This article describes the terms of address as speech stereotypes in the Korean. The speech stereotypes are used in the finished form and bear the additional connotation. There is specific cultural background behind the national stereotypes: not reported literal meaning of a lexical unit, but understandable for participants of communication. For example, the use of the name in Korean language has familiarity connotation in connection with which reference by name is considerable limited. Instead of address by name stereotyped in Russian, in Korean a variety of social, family and other forms of address are used.

Key words: korean language, national stereotypes, use of the mane in korean language, addresses.

Н.Ч. Хан

Сөйлеу стереотипі ретінде қарастырылатын қаратпа сөз (корей тілі мысалында)

Бұл мақалада қаратпа сөз корей тілі қаратпа сөздері мысалында сөйлеу стереотипі ретінде қарастырылған. Сөйлеу стереотиптері дайын күйде қолданылып, өз бойында мәні бар қосымша мағынасын сақтайды. Стереотиптер түбінде лексикалық бірліктердің тура мағынасын нақты жеткізбеген, алайда коммуникацияға қатысушыларға түсінікті болар ұлттық ерекше мәдени негіз бар. Соған орай мысал ретінде корей тілінде адам есімінің қолданылуы ресми нышанда болу ықтималдығын келтіруге болады. Сондықтан, есім сөздерді қаратпа сөз ретінде пайдаланудың қолданыс аясы тар екендігін аңғартады. Орыс тілі стереотипіне сай есім сөз ретінде қолданылған қаратпа сөз орнына, корей тілінде әртүрлі мамандыққа сай, әлеуметтік немесе туыстық дәрежесіне сай өзге қаратпа сөздер қолданылады.

Түйін сөздер: корей тілі, қаратпа сөздер, сөйлеу стереотиптері, корей тілінде адам есімінің қолданылуы.

В данной статье рассматриваются обращения как речевые стереотипы на примере обращений в корейском языке. Под речевыми стереотипами мы понимаем устойчивые, клишированные словосочетания, фразы или даже целые высказывания. Понятие «стереотип» ввел Уолтер Липпман в работе «Общественное мнение», вышедшей в 1922 году, где он характеризовал стереотипы как «упрощенные образы, стандартизированные представления об окружающем мире», «картинки в наших головах» [1]. Стереотип – это готовая к употреблению мысль, существующая в нашем сознании в виде образов, извлекаемых из него по мере надобности. В.В. Красных считает, что стереотип – это некоторое «представление» фрагмента окружающей действительности, фиксированная ментальная «картинка», являющаяся результатом отражения в сознании личности «типового» фрагмента реального мира [2]. Стереотип всегда ситуативен. То есть определенный речевой стереотип производится в речи только в определенной ситуации, подходящей для его воспроизведения.

Известно, что во многих странах понятие «стереотип» содержит негативный компонент. Однако, такое отношение к стереотипам, в особенности в ситуации глобальной межкультурной коммуникации, по меньшей мере, несправедливо. При всей обобщенности, стереотипы подготавливают к столкновению с чужой культурой, ослабляют удар, снижают культурный шок. «Стереотипы позволяют человеку составить представление о мире в целом, выйти за рамки своего мира» [3].

В класс речевых стереотипов включаются и высказывания, относящиеся к речевому этикету (такие, как, например, «Здравствуйте!», «Доброго здоровья!», «Будьте любезны»), и фразеологизмы («Баклуши бить», «Хлеб – всему голова» и др.), и устойчивые словосочетания, фразы или выражения («Разрешите с вами не согласиться», «До лампочки!», «Счастливые часов не наблюдают»), которые употребляются участниками диалога в готовом виде и продуцируются как кусочки чужой речи. Речевые стереотипы привносят в речь дополнительный смысловой оттенок. Большинство речевых стереотипов, как правило, метафоричны, не несут высокой когнитивной информации, однако, передают фон, содержат фоновые знания, часто отражают социокультурную организацию общества и служат для создания атмосферы речи и общего повышенного

эмоционального фона. Помимо этого, речевые стереотипы обладают признаками повторяемости, национально-культурной маркированности, ассоциативной свернутости, отрефлексированности, клишированности, а также шкальностью оценок [4].

Речевые стереотипы, в отличие от ментальных, часто бывают недолговечными и изменяются при смене экономической или политической формации в стране. Так, Октябрьская революция свела на нет использование обращений и высказываний, поддерживающих социальный класс принадлежности говорящего и слушающего, как, например, «Ваше Благородие», «Ваше Высокопреосвященство», «Голубчик мой» и ввела новые обращения или фразы, со временем ставшие стереотипными: «Товарищи!», «Согласно пожеланиям трудящихся...», которые также, с очередной сменой формации постепенно, но в достаточно быстрый срок перестали употребляться широко и повсеместно. С изменениями в обществе появились и новые стереотипные понятия, такие, как, например, «новый русский», «лицо кавказской национальности» и т.д. [5].

Таким образом, за каждым стереотипом стоит национально-специфический культурный фон, не сообщаемый дословным значением лексической единицы, но понятный участникам коммуникации (адресанту и адресату).

Каждая культура характеризуется определенным набором универсальных понятий, которые выражаются вербальными средствами языка в процессе коммуникации. К числу таких понятий относятся обращения, в которых ярко проявляется национальное своеобразие культуры.

Рассмотрим обращения как речевые стереотипы на примере обращений корейского языка. Обращения как единицы речевого стереотипа обладают всеми свойствами стереотипных выражений, такими, как константность, статичность и воспроизводимость в фиксированном виде.

Под обращением вслед за Н.И. Формановской мы понимаем единицы «установления контакта с собеседником, привлечения его внимания при ориентации на социальный статус и роли адресата в соответствии с собственными признаками говорящего, в обстановке официальности/неофициальности, к незнакомому и знакомому партнеру (от Простите... Извините... до разнообразных форм базовых личных имен)» [6].

Таким образом, обращения – это единицы, выполняющие функцию установления контакта и привлечения его внимания, указывающие на социальный статус и роли коммуникантов, а также выражающие различное эмоциональное, этикетное или оценочное отношение.

Мы различаем прямые и косвенные обращения в корейском языке. Под прямыми обращениями понимаются такие обращения, которые используются непосредственно к адресату. Например, «*Чольсу*, ты пойдешь в парк?», где «*Чольсу*» является прямым обращением, выраженным личным именем. Под косвенными обращениями мы понимаем единицы, употребляемые в 3-м лице, как, например, «Чем занимаетесь ваш *супруг* (*пакхат яньбан*)?». В русском языке единицы речи, употребляемые в 3-м лице, не называются обращением, однако, категория обращения в корейском языке состоит из двух частей. Первую категорию составляют непосредственно обращения, употребляемые ко 2-му лицу, а вторую составляют обращения, называющие объекта речи в 3-м лице, которым может быть как субъект речи, т.е. 3-е лицо, так и собеседник, т.е. 2-ое лицо. Например, в диалоге между директором фирмы и его подчинённым подчиненный может называть директора только в 3-м лице, используя косвенное обращение «директор». К примеру, «Как ваше здоровье?» в такой ситуации будет выглядеть так: «Как здоровье директора?», поскольку местоимение 2-го лица, соответствующее русскому местоимению Вы отсутствует в корейском языке. Вместо местоимения 2 лица Вы употребляются косвенные обращения, система которых разветвлена и чрезвычайно многочислена.

К прямым обращениям корейского языка мы относим: 1) различные формы личных имен (а также клички и псевдонимы); 2) статусные и социальные обращения (профессор, водитель и др.); 3) родственные обращения (мама, бабушка и др.); 4) местоимения 2 лица (которых различные авторы насчитывали от одного до 64-х).

Одной из наиболее значимых особенностей обращений в корейском языке является ограничение к обращениям по имени. Несмотря на американизацию корейского общества, использование имен и называние по имени до сих пор в большинстве случаев остаются традиционно ограниченными в употреблении. В корейской культуре называть человека по имени считается признаком фамильярности. По имени в корей-

ском языке обращаются только к детям, младшим по возрасту или к близким друзьям. Чем старше становится человек, тем реже к нему обращаются по имени, так как в профессионально-социальной сфере используются обращения согласно социальному статусу, а родственниками и близкими используются термины родства. При этом к детям все же обращаются по имени, иногда по имени с суффиксом вежливости обращаются к молодой девушке, работающей в подчинении. К подчиненным мужчинам иногда обращаются по фамилии с указанием общих или специальных вокативов – должностных терминов [7]. Необходимо отметить, что личные имена в корейском языке не передают такой объем информации, как личные имена в русском языке. Например, русское имя может выражать вежливость к собеседнику (как Наталья Ивановна), или неуважение (Наташка), нежность (Наташечка) и др. Однако в корейском языке имена не несут этикетную функцию обращения, как в русском и ряде других европейских языков. Кроме того, личное имя в корейском языке традиционно использовалось в основном для записи в официальных бумагах. Дело в том, что в Корее социальное положение, занимаемое человеком в обществе, при общении важнее, чем его фамилия или имя [8]. Возможно, это является одной из причин, по которой корейцы именуют друг друга не по имени (редко по фамилии), а по должности или системе родства. Это показывает, что в Корее человек оценивается больше не как индивидуальность, а как общественная личность, занимающая определенное положение. Социальный статус человека выражается в корейском языке прямым путем выбора статусного обращения к адресату [9].

В семейном кругу между всеми родственниками, братьями и сестрами в том числе, используются исключительно термины родства. В зависимости от возраста, братья и сестры называют старших братьев *хён хён* (для мужчин) или *оппа оппа* (для женщин), а старших сестер *онни онни* (старшую сестру для женщин), или *нунна нунна* (старшую сестру для мужчин). При этом младших можно называть «*ау*» (младшенький) или же по имени. Муж с женой, как правило, используют традиционные обращения, такие, как *여보 йобо*, *당신 танъшин*, *이봐요 ипваё*, *저기요 чэгийё*, *자기 чжаги* и др., где *여보 йобо*, *이봐요 ипваё*, *저기요 чэгийё* являются отглагольными производными и используются как форма прив-

лечения внимания, а *당신* *танъцин* и *자기* *чжаги* являются местоименными формами обращения (соответственно *вы* и *мой*). Однако, видимо, под влиянием западной культуры молодые супруги все чаще начинают употреблять в обращении имена. Но даже в этом случае учитываются гендерные различия и различия в возрасте. Жена, младше мужа по возрасту, используя имя в обращении к мужу, добавляет к имени суффикс вежливости *-씨* *-сси*. При этом муж, в ситуации если он старше жены, добавляет звательный суффикс *-야* *-я*. Поскольку в традиционной Корее по именам со звательным суффиксом обращались только к детям, своеобразие обращения к жене по имени с суффиксом *-야* *-я* заключается в том, что подобное обращение очень интимно, несет в себе оттенок ласки или нежности, какое несет в себе русский суффикс «-к» имени (например, Ирочка, Сашенька).

В социальной сфере корейского общества чаще всего употребляются обращения с использованием указания должностной, социальной или возрастной позиции собеседника.

Таким образом, за каждой формулой обращения стоит некий ореол, отражающий ментальный образ народа, в соответствии с которым формируются определенные правила поведения, связанные с принятыми в обществе культурными нормами. Несмотря на то, что обращения присущи всем языкам, каждый народ имеет специфические формулы обращения, присущие только определенной культуре и отражающие менталитет носителей данной культуры. И «ощущение языка», приходящее только с пониманием стереотипных образов, включаемых практически в каждую единицу языка, дает так называемый «социокультурный ключ» [10], обуславливающий понимание данной культуры.

Литература

- 1 Липпман Уолтер. Общественное мнение / пер. с англ. Т.В. Барчуновой, редакторы перевода: К.А. Левинсон, К.В. Петренко. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004.
- 2 Красных В.В. Свой среди чужих: миф или реальность? – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003.
- 3 Павловская А.В. Этнические стереотипы в свете межкультурной коммуникации. – М.: МГУ, 1998. – 278 с.
- 4 Сорокин Ю.А., Гудков Д.Б., Красных В.В., Вольская Н.П. Феномен прецедентности и прецедентные феномены // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей. – М.: Филология, 1998. – Вып.4. – 128 с.
- 5 Исина Г.И. Стереотипы и национальная языковая картина мира. – Караганды, 2007. – 395 с.
- 6 Формановская Н.И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика. – М., 2007. – 478 с.
- 7 Ким О.М. К морфологии корейских фамилий в русском языке. // Антропонимика. – М., 1970.
- 8 Джарылгасинова Р.Ш. Корейцы // Системы личных имен у народов мира. – М., 1986. – С. 175-183.
- 9 Корейские обычаи и традиции / Сост.: Цой Е.Г., Ян В.С. – Алматы: Sansam, 2007. – 256 с.
- 10 Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.

References

- 1 Walter Lippmann. Public opinion / Translated T.V. Barchunova, Translation Editors: K. A. Levinson, K. V. Petrenko. – M.: Institute Foundation «Public Opinion», 2004.
- 2 Krasnyh V. V. Among Strangers: Myth or Reality? – M.: ITDGC «Gnosis», 2003.
- 3 Pavlovskaya A.V. Ethnic stereotypes in aspect of cross-cultural communication. – M.: Moscow State University, 1998. – 278 p.
- 4 Sorokin Y.A., Gudkov D.B., Krasnyh V.V., Volskaya N.P. The phenomenon of precedent and precedent phenomena // Language, consciousness, communication. – M.: Philology, 1998 - Issue 4. - 128 p.
- 5 Isina G. I. Stereotypes and national language's world view. – Karaganda, 2007 - 395 p.
- 6 Formanovskaya N. I. Verbal interaction: communication and pragmatics. – M., 2007. – 478 p.
- 7 Kim O.M. About the morphology of Korean last names in the Russian. // Anthroponimics. – M., 1970.
- 8 Dzharylgasinova R.Sh. Koreans // The systems of personal names among the world peoples. – M., 1986. – Pp. 175-183.
- 9 Korean traditions / Edit.: Choi E.G., Yang V.S. – Almaty: Sansam, 2007. – 256 p.
- 10 Edward Sapir. Selected Papers on linguistics and cultural studies. – M.: Publishing Group «Progress», «Universe», 1993. – 656 p.

ӘОЖ 94

Е.Т. Қартабаева

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

E-mail: erke_66@mail.ru

Сопылықтың ислам шеңберіндегі заңдылығы мәселесі

Бұл мақалада сопылықтың қасиетті көздері ретінде исламның Қасиетті кітабы мен қасиетті дәстүрі, яғни Құран мен Мұхаммед пайғамбардың хадистеріндегі мистикалық жағдайлар талданады. XVII-XIX ғасыр межесінде ағылшын отарлау саясатының ықпалымен Арабияда ваххабиттік қозғалыс пайда болған болатын. Ваххабиттік қозғалыстың қалыптасуының негізгі мақсаты ислам дініне іріткі салу арқылы мұсылмандық Шығысты еуропалық отарлаушылардың билігіне мықтап бағындыру, аймақтың бүкіл ресурстарын еш кедергісіз иелену болғаны белгілі жағдай. Ваххабиттер өз қаруын сол дәуірдегі мұсылман елдерінің қоғамдық өмірінде ықпалды күшке айналып отырған сопылыққа қарсы бағыттады. Мақала авторының пікірінше дәл осы нақты тарихи жағдай исламның осы бағыты арасындағы әлі күнге дейін жалғасып келе жатқан өзара қарсы тұруына ықпал етті. Мақалада дәстүршілдердің, атап айтқанда, ваххабиттердің сопылықты исламнан тыс қоюына ықпал еткен тарихи жағдайлар қарастырылып, сопылықтың ислам шеңберіндегі заңдылығын дәлелдейтін тарихи фактілер келтіріледі.

Түйін сөздер: Құран, ислам, хадис, тарих, сопылық, тариқат, мағрифат.

E.T. Kartabayeva

On the question of the legality of Sufism within Islam

This article deals with the problem of the sacred sources of Sufism. As known at the turn of XVII-XIX centuries under the influence of the colonial policy of Britain in Arabia, the Wahhabi movement emerged. The main purpose of the formation of the Wahhabi movement was the seed of discord within Islam as the main national ideology of the Muslim East, and thus ensuring the full conquest of the peoples of the region's European colonizers. Wahhabis turned their weapons first against the Sufis, because at that period of history, Sufism was an influential force in the public life of Muslim countries. According to the author it is this particular historical circumstance influenced the continuing confrontation between these two streams of Islam. Having done a thorough analysis of the text of the Koran and Hadith the author comes to the conclusion that mystical knowledge - marifats are especially Sufism originates from Quranic aiyats and hadiths of the Prophet Muhammad.

Key words: islam, Qoran, khadis, sufism, tarikat, magrifat.

E.T. Картабаева

К вопросу о законности суфизма в рамках ислама

В данной статье рассматривается проблема о священных источниках суфизма. Как известно, на рубеже XVII-XIX веков под влиянием колониальной политики Англии в Аравии возникло ваххабитское движение. Основной целью формирования ваххабитского движения было сеяние раздора внутри ислама как главной национальной идеологии мусульманского Востока, и, таким образом, обеспечение полного покорения народов данного региона европейским колонизаторам. Ваххабиты обратили свое оружие, в первую очередь, против суфиев, так как в тот исторический период суфизм был влиятельной силой в общественной жизни мусульманских стран. По мнению автора статьи, именно это конкретное историческое обстоятельство повлияло на продолжающееся противоборство между этими двумя направлениями ислама. Проведя тщательный анализ текста Корана и хадисов, автор приходит к мнению, что мистическое познание - мағрифат, являющийся особенностью суфизма, берет свое начало из Коранических аятов и хадисов пророка Мухаммеда.

Ключевые слова: ислам, Коран, хадисы, суфизм, тариқат, мағрифат.

Бірнеше ғасырға созылған отарлық дәуірде халқымыз өзінің тілі, ұлттық салт-санасы сияқты діни дәстүрін де ұмытып кете жаздағаны ешкімге жасырын емес. Еліміз егемендігін алып, еркін тыныс алуға қол жеткізгелі бері, Аллаға шүкір, там-тұмдап болса да өз ұлттық ділімізді қайта жандандыруға күш салып жатырмыз. Соның ішінде діни дәстүрімізді қалпына келтіру мәселесінде тосын бір қиындықтарға кездесіп отырмыз. Бұл халқымыздың дәстүрлі діни болып табылатын исламның өз ішіндегі қазіргі кезеңде орын алып отырған жағдайларға байланысты.

Ислам діні – ақырет діні, әлемдегі ең бір кіршіксіз, таза, озық дін болуы себепті және осы дінді ұстанушы халықтарды өз үстемдігінде ұстап отыру мақсатымен мұсылман елдерінің жаулары тарапынан әртүрлі күйтұрқы жолдармен исламды қаралау, оны ұстанушылар арасына жік салу әрекеттері күн өткен сайын күшейіп бара жатқандығын ешкім жоққа шығара алмайды. Мұндай әрекеттер ең алғаш рет отарлау дәуірінде, дәлірек айтқанда XVII – XVIII ғасыр межесінде орын ала бастаған болатын, осы кезде ағылшын отарлау саясатының ықпалымен Арабияда ваххабиттік қозғалыстың қалыптасуының негізгі мақсаты ислам дініне іріткі салу арқылы мұсылмандық Шығысты еуропалық отарлаушылардың билігіне мықтап бағындыру, аймақтың бүкіл ресурстарын еш кедергісіз иелену болғаны белгілі жағдай.

Исламның жаңа бір бағыты ретінде енді ғана қалыптасып жатқан ваххабиттер өз қаруын сол дәуірдегі мұсылман елдерінің қоғамдық өмірінде ықпалды күшке айналып отырған сопылыққа қарсы бағыттады. Ағылшын отаршыларының ықпалымен билік басына келген бұл топ өздерін ислам дінін дәстүрлі түрде ұстанушы, нағыз мұсылмандармыз деп, ал өздерінен сәл басқаша ойлайтындардың бәрін исламның жаулары деп жариялаған болатын.

Ваххабиттердің тайпалық одағының билікке келгеннен кейінгі ең алғашқы шарасы Арабия мен Ирактағы сопылық әулиелер мен шииттік имамдардың мазарларын қирату болды. Ваххабиттер мұндай мазарларды пұтқа табынушылықтың белгілері ретінде, ал әулиелерді басқа адамдардан жоғары тұратын жартылай құдайлар ретінде қарастырды. Фундаменталистер керек болса, Мұхаммед пайғамбарға халықтың шексіз құрметін де жоққа шығаруға тырысты.

Алайда, ваххабиттік қозғалыстың пайда болуын тек сыртқы ықпалмен, яғни еуропалық

отаршылдардың ықпалымен қалыптасқан құбылыс деп бір жақты ғана түсіндіруге болмайтын шығар. Мұндай қозғалыстың өріс алуы үшін сол дәуірде мұсылман елдерінің діни өмірінде орын алған белгілі бір кереғар құбылыстар негіз болғандығын да жасыруға болмайды. Тарихи тұрғыдан алғанда, кез келген құбылыс өз дамуында міндетті түрде дағдарысты кезеңдерді бастан кешіреді. Дағдарыстар тарихи дамудың өзіндік бір қажетті де міндетті кезеңі. Дағдарыстардан кейін қоғам сапалық жағынан жаңа сатыға көтеріледі. Кезінде, сопылықтың өзі Араб халифатының негізгі идеологиясы болған ортодоксалды исламдағы орын алған дағдарысқа жауап ретінде, осы дағдарыстан шығудың өзіндік бір жолы ретінде пайда болғаны белгілі. Сонау VIII ғасырда пайда болған сопылық қозғалыс өз даму тарихында түрлі кезеңдерді бастан кешірді. Оның үстіне сопылық әртүрлі елдерде, әртүрлі халықтар арасында өзіндік формада, өзіндік ерекшеліктермен дамыды. Оның қалыптасуына әр халықтың өзіндік діни дәстүрлері мен дүниетанымы ықпал етті. Сопылық өзінің икемділігімен, әртүрлі халықтардың діни дәстүрлерін исламға бейімдеуімен ерекшеленгені белгілі. Бұл жағдайлар сопылықтың теориясы мен практикасы арасында алшақтықтың орын алуына алып келіп отырды. Сондықтан да сопылықтың тарихын зерттеуде осы мәселелерге ден қойған дұрыс деп ойлаймыз.

Соңғы уақытта мұсылман елдерінде дәстүршіл исламистер тарапынан сопылық бағытқа өзіндік бір шабуыл қайта жанданып кеткендей. Дәстүршілдер тұрғысынан қарағанда сопылық ортағасырлық ырымшылдықтың қалдығы, пұтқа табынушылықтың нағыз өзі. Сондай-ақ сопылықтың қарсыластары одан әулиелердің алдында бас ұратын христиандыққа тән әулиелік культі мен пантеистік грек философиясының күпірлік ілімдерінің әсерін көреді. Сопылықты мазарларға табынушылығы үшін, үнділіктерден қабылдап алған «әуеншілдігі» үшін, адал мұсылмандарды сопы шайқыларының өз пайдасына қанайтындығы үшін айыптайды.

Фундаменталистік қозғалыстар тек Арабияда ғана емес, мұсылман әлемінің негізгі аймақтарында билікке келіп, соның нәтижесінде сопылық дәстүрлерге берік елдердің өзінде бірте-бірте өз дәстүрлерінен бас тарту сияқты үрдістер байқала бастады. Бұл жағдай әсіресе, қазіргі кезеңде үзіліп қалған діни дәстүрлерін енді ғана қалпына келтіріп жатқан Орталық Азияның

мұсылман елдеріне өз ықпалын тигізуде. Бұл елдерге «дін үйрету» үшін исламның орталықтарынан келіп жатқандардың арасында дәл осы фундаменталистер басым болып отыр.

Ал іс жүзінде Орталық Азия халықтарының, соның ішінде қазақ халқының да діни дәстүрінде, сондай-ақ бүкіл қоғамдық өмірінде сопылықтың орны ерекше болғанын тарихи деректер айғақтайды. Сопылық ең алдымен, түркі халықтарының арасында ислам дінінің таралып, орнығуында негізгі рөлді атқарды. Сондай-ақ исламның бұл бағыты ортағасырлық түркілердің негізінде қалыптасқан ұлттық мемлекеттердің кейінгі тарихында да зор рөл атқарып келгендігін мойындауымыз керек.

Сопылық сарын ортағасырлардан бастап қазіргі уақытқа дейінгі барлық түркі халықтарының ұлы ғұламалары мен ойшылдарының, ақындары мен жырауларының дүниетанымынан, шығармашылығынан айқын көрініс тапты. Сонымен бірге қазақ халқы арасында қалыптасқан сопылықтың басқа мұсылман елдеріндегі сопылықтан өзіндік айырмашылықтары бар екенін ескеру керек. Әл-Фараби, Жүсіп Баласағұни, Қожа Ахмет Яссауилерден бастау алатын бұл сопылық мектеп өзіндік бір ерекше, далалық исламның қалыптасуына негіз салды. Белгілі ғалым, абайтанушы М. Мырзахметұлының сөзімен айтқанда бұл мектепке тән негізгі белгі екі дүниелікті бірдей алып жүру, кез келген мәселеде, соның ішінде діни көзқараста да «алтын дінгекті» ұстану, асыра сілтеушілікке, шеткері көзқарастарға бой алдырмау болған.

Сонымен, сопылықтың тарихын зерттеуде бұл қозғалыстың даму тарихындағы әртүрлі кезеңдерді зерделей отырып, оның практикасында орын алған қайшылықты құбылыстардың объективті себептерін ашу сопылықтың мұсылман халықтарының рухани дамуына қосқан оң ықпалын көрсетумен қатар жүргізілуі тиіс деп ойлаймыз. Алайда, бұл аталмыш мәселенің бір қыры ғана.

Екіншіден, дәстүршілдер көрсетіп жүргендей сопылық шынында да исламға жат, қауіпті ағым ба? Ол тек сыртқы ықпалмен, яғни исламнан басқа діни дәстүрлердің ықпалымен қалыптасты ма деген сұрақтарға жауап іздеп көрейік.

Тарихнамада сопылықтағы мистикалық танымды үнді халқының діни дәстүрінің ықпалымен түсіндіру басым. XVIII ғасырдағы ағылшын шығыстанушысы Дж. Малколм бұл туралы өз ойын былай деп көрсетеді:

«Именно в Индии, а не в иных краях более всего расцвела сия обманчивая и призрачная

доктрина. В обычаях сего народа и в самом характере индусской религии есть то, что особенно лелеет таинственный дух святой отвлеченности, на коей та и зиждется; и мы можем признать верным предположение, что Индия является тем истоком, из коего все иные народы производят сие мистическое поклонение Божественному» [1]. Қазіргі американдық зерттеушісі Карл Эрнстің көзқарасы бойынша Дж. Малколмның сопылыққа байланысты мұндай пікірінің қалыптасуына Ирандағы сол кездегі билік басындағы дәстүршіл исламистердің көзқарастары ықпалы еткен [2]. Батыста шығыстану ғылымының қалыптаса бастаған уақытында, яғни XVIII ғасырда мұсылман елдерінің көпшілігінде дәстүршіл исламистердің сопылыққа қарсы шабуылы үдеп тұрған кез болатын. Олар сопылықты қалай да болса қаралауға, оны исламға жат құбылыс ретінде көрсетуге бар күшін салып бақты. Билік басындағы дәстүршіл исламистердің бұл көзқарастары батыс зерттеушілеріне ықпал етпей қоймайтын еді.

Ал іс жүзінде, сопылықтың, исламның дін ретінде қалыптасуының негізінде жатқандығын көрсетуге болар еді. Исламның қалыптасуына алып келген Мұхаммед пайғамбардың діни қызметіне тарихи талдау жасар болсақ, оның Алла Тағаладан алғашқы уахи алуына дейінгі іс-әрекеттері, оның рухани ізденістері, Меккенің шегіндегі Хира тауының үңгірінде тақуалықпен өткізген күндері, оның жетім-жесірлерге деген ерекше ықыласы мен қайырымдылығы және басқа да тақуалық әрекеттері сопылықтағы Алламен бірлесуге апарар басты жол ретіндегі рухани жетілу жолын еске түсіреді.

Сонымен бірге, сопылықтағы мистикалық танымның, яғни мағрифаттың қалыптасуына бөгде діндер емес, керісінше исламның ерте тарихы, дәлірек айтқанда Құранның тікелей өзі ықпал еткендігін байқау қиын емес. Құранның Мұхаммед пайғамбарға түсуінің өзі мистикалық жағдайлармен байланысты. Бұл туралы Құранның өзі айқын көрсетеді. Мысалы, Құран Кәрімнің 97-Қадыр сүресінде: «Негізінен Құранды Қадыр түні түсірдік. (Мұхаммед F.C.) Қадыр түнінің не екенін білесің бе? Қадыр түні мың айдан қайырлы. Періштелер және Жебірейіл (F.C.) ол кеште Раббыларының рұқсаты бойынша барлық іс үшін түседі. Ол бейбітшілік кеші, таң рауандағанға дейін жалғасады» [3]. Мұсылман дәстүрі бойынша бұл сүре Мұхаммед пайғамбар 610 жылы Меккенің шегіндегі Хира тауының үңгірінде тақуалық өмір кешіп

жүрген кезінде оған Жебірейіл періштенің Алла Тағаладан хабар жеткізген сәтін бейнелейді. Бұл Құраннан түскен алғашқы аят еді. Жалпы Құран аяттарының Алла Тағаладан Мұхаммед Пайғамбарға түсуі осы сәттен бастап 23 жыл бойы, Пайғамбарымыз қайтыс болғанға дейін, яғни 632 жылға дейін жалғасқан болатын. Ортадоксалды исламда мойындалатын бұл оқиға сопылықтың ислам шеңберіндегі заңдылығын дәлелдейтін маңызды айғақ деп көрсетуге болады. Өйткені Құран аяттарының Алла Тағаладан Пайғамбарымызға түсу фактісінің өзі мистикалық танымның, яғни мағрифаттың заңдылығын дәлелдейді. Дәл осы оқиғаны, яғни сопылықтың қалыптасуына ықпал еткен негіз ретінде де қарастыруға болады.

Мұхаммед пайғамбарға Құранның ашылуы рамазан айының соңғы түндерінің бірі болатын. Құран мәтінінде бұл сәт жақсы суреттелген: көктен періштелердің түсуі Мұхаммед пайғамбар үшін күтпеген, тосын құбылыс болғандығы, Алланың бұйрығымен келген Құдірет алдындағы ерекше бір таңғалу жағдайы айқын көрінеді.

Алла Құдіретінің ойда-жоқта, мистикалық бір жағдайда келгендігі Құранның 53-Нәжім сүресінде бұдан да жақсы байқалады:

«Аса камқор, ерекше мейірімді Алланың атымен бастаймын. Батып бара жатқан жұлдыздарға серт. Жолдастарың Мұхаммед (Ғ.С.) адаспады да ауытқымады. Ол өз ойынан сөйлемейді. Сөйлегені көкейіне салған уахи ғана. Оған оны өте күшті (Жебірейіл Ғ.С.) үйретті. Ол қуат иесі (Жебірейіл өз бейнесінде) тура тұрды. Ол жоғарғы көк жиекте еді. Ол жақындап төмендеді. Тіпті садақтың екі басындай, әлде жақынырақ. Сонда Алла, құлына уахи ететін нәрселерін көкейіне салды. Оның көзінің көргенін көңілі жасынға шығармады»[53:1-11].

Алла сөзінің (Құранның) Пайғамбарға Көктен жерге түсуімен бірге Пайғамбардың, керісін-

ше Көкке көтерілуі, Алла Тағаламен жүздесуі іске асқан мистикалық құбылыс ретіндегі Миғраж түні жайлы да Құранның бірқатар аяттары баян етеді. Пайғамбардың жеті қат Көкке көтерілуі, әдетте оның Меккеден Иерусалимге түнгі саяхатынан басталады. Бұл жөнінде Құранда: Құлын (Мұхаммед Ғ.С.-ды) бір түні өзіне белгілерімізді көрсету үшін Месжид Харамнан Ақсаға апарған Алла әртүрлі кемшіліктен пәк [17:1]. Осы жерден пайғамбар Жеті қат көк арқылы Алла Тағаланың тағына дейін көтеріледі, осы жерде: «Расында ол Раббының ірі белгілерін көрді» [53:18].

Құран Кәрімнің Мұхаммед пайғамбардың Жеті қат Көктегі Алла Тағаланың тұрағына көтерілуін айғақтауы бір жағынан, сопылықтағы мистикалық танымның қалыптасуына ықпал етсе, екінші жағынан Тәңірі тарапынан осындай ерекше құрметке ие болған Мұхаммед пайғамбарға деген ыстық ықыластың, ерекше сүйіспеншіліктің орын алуына алып келген болатын. Алланың сүйікті құлы ретіндегі Пайғамбарға деген ерекше құрмет кейінірек, бірте-бірте ислам тарихында өзіндік орны бар, исламның таралуына, оның орнығып, дамуына үлес қосқан діни тұлғаларға деген сүйіспеншілікке ұласты, оларды әулиелер ретінде құрметтеу, пір тұту феноменінің қалыптасуына ықпал етті.

Сонымен бұл мақалада қарастырылған мәселелер бойынша жасайтын басты қорытындымыз, Орталық Азия халықтарының рухани тарихында ерекше рөл атқарған сопылық бөгде діндердің ықпалымен пайда болған исламға жат ағым емес, ислам дамуының объективті жемісі екендігіне көз жеткіземіз. Атап айтқанда, сопылықтың қалыптасып, дамуының басты көздері ретінде исламның Қасиетті жазбасы – Құран Кәрім мен Қасиетті дәстүрі – Пайғамбар хадистері болғандығы бұл бағыттың ислам шеңберіндегі заңдылығын дәлелдей түседі.

Әдебиеттер

- 1 John Malcolm. The History of Persia. – London, 1815. – P. 382
- 2 Карл Эрнст. Суфизм: Перевод с англ. – М., 2002.
- 3 Құран Кәрім. Қазақша мағынасы. Аударған Халифа Алтай. – Алматы, 1990.

References

- 1 John Malcolm. The History of Persia. – London, 1815. – p. 382
- 2 Karl Ernst. Suffizm. Perevod s angl. –M., 2002.
- 3 Quran Karim. Qazaqsha magynasy. Audargan Halifa Altai. –Almaty, 1990.

Авторлар туралы мәліметтер

1. Акперова Э. – Бакинск мемлекеттік университеті, Әзірбайжан
2. Актаулова Б.Ж. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, т.ғ.к., арабтану және ирантану кафедрасының доценті
3. Арин Р.Г. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ магистранты
4. Асанов С. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ докторанты
5. Бәтiш Атабай – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ф.ғ.к., арабтану және ирантану кафедрасының доценті
6. Балакаева Л.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, т.ғ.к., арабтану және ирантану кафедрасының доценті
7. Дәулет Ф. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ф.ғ.к., доцент
8. Алтынбекқызы Дана – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, магистрант
9. Ем Н. Б.– әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, т.ғ.к., корейтану кафедрасының доценті
10. Қасабекова Е. Қ – әл-фараби атындағы ҚазҰУ, шығыстану факультеті, арабтану және ирантану кафедрасының аға оқытушысы,
11. Мұқанбетқалиева Ақтоты – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, арабтану ирантану кафедрасының 3-курс және студенті
12. Кокеева Д.М. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ф.ғ.к., түркітану және үндітану кафедрасының доценті м.а.
13. Мустафаева А.А. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Ph.D, арабтану және ирантану кафедрасының доценті м.а.
14. Шорабек Ғ.М. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, түркітану және үндітану кафедрасының 1-курс магистранты
15. Күмісбаев Ө.К. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ф.ғ.д., арабтану және ирантану кафедрасының профессоры
16. Мұхаметрахимова А.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, корейтану және жапонтану кафедрасының аға оқытушысы
17. Сауданбекова Ш.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, корейтану және жапонтану кафедрасының аға оқытушысы
18. Кадикова С.И. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, корейтану және жапонтану кафедрасының аға оқытушысы
19. Нұрсаидов М.А. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, қытайтану кафедрасының аға оқытушысы
20. Анипина А.К. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, қытайтану кафедрасының аға оқытушысы
21. Палтөре Ы.М. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Ph.D, арабтану және ирантану кафедрасының доценті м.а.
22. Мансурбаева М.И. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, түркология және үндітану кафедрасының 2-курс магистранты
23. Серік Л. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, корейтану және жапонтану кафедрасының 4-курс студенті
24. Әмірбек А.Ж. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, корейтану және жапонтану кафедрасының 4-курс студенті
25. Сейтметова Ж.Р. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, филол.ғ.к., арабтану және ирантану кафедрасының доценті
26. Давыдова И.В. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, арабтану және ирантану кафедрасының магистранты
27. Қартабаева Е.Т. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, дүниежүзі тарихы, тарихнама және деректану кафедрасының профессоры, т.ғ.к.
28. Султанова М. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, т.ғ.к., арабтану және ирантану кафедрасының магистранты
29. Хан Н.Ч. – Абылай хан атындағы халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің корейтану және жапонтану кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының магистрі

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

1-бөлім ТАРИХ	Раздел 1 ИСТОРИЯ		
<i>Арин Р.Г.</i> Жапонияның сыртқы саясатындағы үш негізгі пікірталас	3		
<i>Assanov S.</i> The history of the state border of Kazakhstan and Uzbekistan	9		
<i>Ақтаулова Б.Ж.</i> Процесс исламизации в Казахстане: влияние извне	15		
<i>Балакаева Л.Т., Арин Р.Г.</i> Жапонияның Ұлы стратегияларындағы негізгі мәселелер: өткені мен бүгіні	19		
<i>Ем Н.Б.</i> Факторы влияния на межэтнические отношения (на примере браков зарубежных корейцев)	24		
<i>Қасабекова Е., Мұқанбетқалиева А.</i> Ирандық әдет-ғұрыптардың ерекшеліктері	31		
<i>Кокеева Д.М., Мустафаева А.А., Қасабекова Е.К.</i> Жаһандану үдерістеріндегі діннің өзгеру сипаты (ислам діні негізінде)	34		
<i>Мустафаева А.А., Ақтаулова Б.Ж.</i> Методологические основы исследования составления социального портрета	38		
<i>Мұхаметрахимова А.Т., Сауданбекова Ш.Т., Кадикова С.И.</i> Ортағасырлық Жапониядағы сегундік билік феномені	42		
<table style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <thead> <tr> <th style="text-align: center; width: 60%;">2-бөлім ФИЛОЛОГИЯ</th> <th style="text-align: center; width: 40%;">Раздел 2 ФИЛОЛОГИЯ</th> </tr> </thead> </table>		2-бөлім ФИЛОЛОГИЯ	Раздел 2 ФИЛОЛОГИЯ
2-бөлім ФИЛОЛОГИЯ	Раздел 2 ФИЛОЛОГИЯ		
<i>Акперова Э.</i> Заимствования из европейских языков в современном турецком языке	46		
<i>Атабай Б.</i> Түркі халықтарының ХІХ ғасырдағы қоғамдық-саяси өмірі мен тұрмысының энциклопедиясы	53		
<i>Дәулет Ф., Алтынбекқызы Д.</i> Қазақ тіл біліміндегі лингвомәдениеттану бағыты және Абай шығармаларының қытай тіліндегі аудармасындағы лингвомәдени бірліктер	58		
<i>Кокеева Д.М., Шорабек Ф.А.</i> Хинди тілінің сөзжасам жүйесінің қалыптасуы	64		
<i>Кумисбаев У.</i> Iranian epos and kazak literature	69		
<i>Нұрсаидов М.А., Анипина А.К.</i> Аударма шеберлігі	74		
<i>Палтөре Ы.М.</i> Махмұт Қашқари дүниетанымы Құран және хадис мәтіндері аясында	78		
<i>Мансурбаева М.И.</i> Ономастическое пространство в «Тарих-и Рашиди»	82		
<i>Сауданбекова Ш.Т., Серік Л.</i> Кірме сөздердің қазіргі жапон тіліндегі иероглифтерге әсері	86		

<i>Сейтметова Ж.Р., Давыдова И.В.</i> Фразеологизмы в арабском политическом дискурсе и особенности их перевода.....	89
<i>Султанова М.</i> Инновационные методы преподавания.....	93
<i>Хан Н.Ч.</i> Обращения как речевые стереотипы (на примере корейского языка)	96
<i>Қартабаева Е.Т.</i> Сопылықтың ислам шеңберіндегі заңдылығы мәселесі	100
Авторлар туралы мәліметтер	104

CONTENTS

Section 1 HISTORY

<i>Arin R.G.</i> Three main disputes in Japan's Foreign Policy	3
<i>Assanov S.</i> The history of the state border of Kazakhstan and Uzbekistan	9
<i>Aktaulova B.Zh.</i> Islamic process in Kazakhstan: foreign influence.....	15
<i>Balakaeva L.T., Arin R.G.</i> The main issues of Japanese Grand Strategies: past and present.....	19
<i>Yem N.B.</i> Influence factors on inter-ethnic relations (for example marriages Overseas Koreans).....	24
<i>Kassabekova E.K., Mukanbetkalieva A.</i> Specialities of Iranian traditions	31
<i>Kokeyeva D.M., Mustafayeva A.A., Kassabekova E.K.</i> Change of religion in the context of globalization (in the example of the islamic religion)	34
<i>Mustafayeva A.A., Aktaulova B.Zh.</i> Methodological bases of research to create a social portrait	38
<i>Muhametrahimova A.T., Saudanbekova Sh.T., Kadikova S.I.</i> The phenomenon of the shogun power in medieval Japan.....	42

Section 2 PHILOLOGY

<i>Akperova E.</i> The loanwords from european language in contemporary turkish language.....	46
<i>Atabay B.A.</i> Encyclopedia of social and political life and way of life of turkic people in XIX century	53
<i>Daulet F., Altynbekkyzy D.</i> Culturological direction in Kazakh language and lingvocultural units in Chinese translation of Abay's works.....	58
<i>Kokeyeva D.M., Shorabek G.A.</i> Methods of formation of lexicology in hindi language	64
<i>Kumisbaev U.</i> Iranian epos and kazak literature	69
<i>Nursaidov M.A., Anipina A.K.</i> The art of translation	74
<i>Paltore Y.M.</i> M. Kashgari outlook in the light of the texts of the Qur'an and the Hadith	78
<i>Mansurbayeva M.I.</i> Onomastic space in the «Tarikh-i Rashidi»	82
<i>Saudanbekova Sh.T., Serik L.</i> Thr influence of loan words to chinese characters in japanese language	86

<i>Seitmetova J.R., Davydova I.V.</i> Phraseological locutions in modern Arabic political discourse and its translation peculiarities.....	89
<i>Sultanova M.</i> Innovative Methods of Teaching	93
<i>Khan N.C.</i> The terms of address as speech stereotypes in Korean	96
<i>Kartabayeva E.T.</i> On the question of the legality of Sufism within Islam	100
Сведения об авторах	104